

WASZLAVIK LÁSZLÓ

A MAGYAR NÉPDAL SZIMBOLIKÁJA

Waszlavik László

A magyar népdal szimbolikája

2025

Tartalomjegyzék

1. Előszó.....	2
2. Szerelmi szimbolika	
2.1 A népdalok szerelmi titkosírásának férfi jelképei és metaforái	3
2.2 A népdalok szerelmi titkosírásának női jelképei és metaforái	9
3. A népdalok asztrológiai nyelve	
3.1 A csillagos ég jelentősége a népi kultúrában.....	14
3.2 A zodiákus mint a természeti év megjelenítője.....	14
3.3 A hétbolygó-rendszer és kapcsolata a zodiákussal.....	16
3.4 Hold-naptárak. A Hold jelentősége a népművészetben. A Nap- és a Hold-naptár összeíródása: hármass állatköri rendszer.....	17
3.5. A Tejút és jelentősége a népművészetben.....	22
3.6. A természet újjászületésének analógiái és zodiákus megjelenítése.....	33
4. A test-lélek-szellem hármass megjelenítése.....	39
5. Archaikus világmodell egy azeri szőnyegen és egy szibériai aranytárgyon.....	41
6. Megkötöm lovamat	
6.1 Első versszak.....	47
6.2. Második versszak.....	51
6.3 Harmadik versszak.....	52
7. Magyarország szélén felnőtt egy almafa.....	54
8. A négy őselem, a négy évszak, a négy napszak és a hétbolygó-rendszer megjelenítése a népdalokban	
8.1. A négy őselem megjelenítése.....	59
8.2. A négy évszak megjelenítése a Badacsonyi szőlőhegyen két szál vessző című gyerekdalban.....	61
8.3. Négy évszak megjelenítés a Szomorú fűzfának harminchárom ága című népdalban.....	63
8.4. Napszak megjelenítés egy pávás dalban, illetve Londonvár Idorka és Kis Királ Miklós balladájában.....	65
8.5. Napszabadítás, zodiákus napszak kódolás és bolygóméltósági elv az Amott legel című dalban.....	69
8.6. Hétbolygó- és test-lélek-szellem rendszer egy „halálra táncoltatott lány” balladában....	70
9. Hallod-e te kis szüvecske, szelivecske, szelídecске... Egy földes trigonban mozgó dal és változatai.....	72
10. Vizes trigonban mozgó népdalok és más művek.....	76
11. Levegős trigonban mozgó népdalok.....	83
12. A part alatt. A 12 zodiákus jegy, a Tejút és a négy őselem megjelenítése egy gyerekdalban.....	89
13. Felszállott a páva, révész balladák, Hegyet hágék, lőtöt lépék... Szabadulás a férfi erő, a női önfeláldozás és a hit ereje révén.....	93
14. Madarak voltunk. Egy ősi teremtsmonda-típus megjelenítése egy gyerekmondóka változataiban.....	105
15. A katonadalok két képi állítmánya.....	108
16. Tüzes keretbe íródó dalok trigonos és összetett mozgásképletű változatai.....	110
17. Horthy Miklós udvarában van egy terebélyes diófa. Négyévszagos életút-megjelenítés egy „katonadalban”.....	116
18. Ludasim, pajtásim. Egy holdnaptárt rejtő moldvai népdal.....	119
19. Összetett zodiákus mozgásképletű dalok.....	122
20. A teremtés képe egy moldvai szerelmes dalban.....	134
Irodalom és képjegyzék.....	138

ELŐSZÓ

Hogy a népdaloknak rejtett rétegei vannak, közismert tény, gondoljunk csak a szerelmi szimbolikára, amire a műfaj mindennapi ismerői és éltetői is felfigyelnek és gyakran említik is. Valamikor egy-másfél évtizeddel ezelőtt egy a múlt század végén kialakult szellemi iskola előadásaira jártam. Ekkor kezdett tudatosodni bennem, hogy a fejemben keringő számos tájegységhez és korszakhoz tartozó szerelmes, katona-, betyár- és gyerekdalok vagy akár egyházi népénekek jelentős részében úgynevezett csillagmitikai (első közelítésben úgy mondhatnám, hogy asztrológiai) nyelvezet van. Ez utóbbiról, aminek a jelenlétét szinte valamennyi művészeti ágban kimutatták, heves vita folyik mind a mai napig. Mint tudományosan is gondolkodó mérnök-matematikust a felmerült ellenérvek nem tudtak meggyőzni. A nagy számoknak is meg van a maga igazsága. Ha egy törvényszerűség nem kétszer, hanem sokszor látszik igazolódni, annak az érvényessége nem arányosan, hanem hatványozottan nő, pillanatokon belül csillagászati számokat adva, így úgy érzem, hogy mintegy kétszáz népdalt elemezve vagy példaként hozva még a kisebb csoportok vonatkozásában is meglehetősen biztonságos következtetésekre juthatunk. Az említett szerelmi és az asztrológiai nyelvezeten kívül a népdalok más szimbolikát is használhatnak, vannak egyszerűbbek – mondjuk a virágnyelv – de „magasabb”, a természetfeletti szférába tartozó mozgásformák is. A Madarak voltunk című tréfás gyerekdalban például az igen régi, természetfeletti szintű úgynevezett bűvárállatos teremtszöveg ötvenedik az emberi élet körforgásával, amit szerelmi szimbolika fogalmaz meg. A könyvünk végén tárgyalt Moldvai szerelmes dal szintén „természetfeletti mozgásképletű”, annak mélyén ugyanis János evangéliumának Logosz-himnusa van elrejtve, és az a Biblia teremtszövegét rejt, de közben a dal zodiákus szimbolikát is használ, és sorolhatnánk a legkülönbözőbb „titkos nyelveket” ötven példát.

A könyv első változatát ugyan egy évtizede írtam, de csak most szántam rá magam a kiadásra, amit utólag visszatekintve nem is bánok. Úgy hozta a sors, hogy közben számos kapcsolódó területet jártam meg. Soha nem gondoltam volna, hogy a hindi, szkíta, hun, ótörk műtárgyak, teremtszöveg- és eredetmondák vagy a bibliaszimbolika, az európai festészet, legenda- és mesevilág kutatása mennyire fogja segíteni a népdalok értelmezését. A szóbeli és a vizuális műfajok szemlélete közös, egy nyelvre épülnek, és közös utat jártak be, így pillanthatunk be a népdalok „titkos” rétegeibe helyenként akár dunántúli faragások vagy templomi menyezetkaszettek segítségével is.

Pihentetőként több gyerekdalt és mondókát is elemzünk majd, ezek vizsgálata néha igen szórakoztató, miközben tanulságos is.

A népdalok mélyebb jelentésrétegeinek a feltárásához mindenekelőtt a szerelmi és az asztrológiai nyelvezet ismeretére van szükség – ezt könyvünk legelején tárgyalom. További igen fontos nyelvi komponens a Tejűtszimbolika, emellett „az új ciklusba lépés szimbolikája”, ami a természet újjászületését köti a kis- és nagyközösségi élet jelentős fordulóihoz, néha természetfeletti történetekhez. Számos népdalban külön nyelvi szintként jelenik meg a test-lélek-szellem rendszer (ez olykor a Szentháromságra is áthallik). A „Megöltek egy legényt” népi balladában a legényt testben, lélekben és szellemben ölik meg, a kedvese testben, lélekben és szellemben gyászolja el, majd testben, lélekben és szellemében támad fel. Ezzel csak a fontosabb szimbolikai rétegeket említettem, de talán így is látszik, hogy a népdalok titkos nyelvének színképtartománya igen széles: a virágnyelvtől a zodiákus szimbolikán át a „természetfeletti” mozgásformáig bőven rejt feladatot az értelmezőnek.

2. SZERELMI SZIMBOLIKA

2.1 A NÉPDALOK SZERELMI TITKOSÍRÁSÁNAK FÉRFI JELKÉPEI ÉS METAFORÁI

Titkosan azt kell leírni, amit más módon nem lehet. Valamikor minden tudás akkor és azokhoz jutott, amikor és akikhez kellett. Táncházbá általában nem mehetett túl fiatal, és így nem találkozhatott olyan rigmusokkal melyek hallatán én harmincéves koromban is majdnem elpirultam. Talán az első táncházbám lehetett... Épp a „jártató és sirülő” indult, a „háromágú vasvilla biciklizik a ..., megy a ... is lóháton, szervusz ... barátom” vidám felkiáltással, amikor azt kellett hallanom, hogy ezt harminc hasonszörű kurjantás követi. Megjegyzem, valamikor házások sem járhattak ide, Széken egy „kibúcsúzkodó” után csak külön helyen táncolhattak. Számos szerző állít össze nagyobb-nál nagyobb, akár több száz oldalas szerelmi jelképtárat. Egy áttekintő könyv keretében ilyen részletes tárgyalásra nincs lehetőségünk. Akit a téma közelebbről is érdekel, könyvünk végén, az Irodalom és képjegyzék fejezetben talál olvasnivalót [3,4,5]. Itt csak egy olyan alapozást adnék, melynek birtokában gondolkodó ember önállóan is képes megfejteni az útjába kerülő effajta talányokat. Megjegyzem, a szerelmi titkosírás számunkra nem szabadon választott, hanem „kötelező” anyag, aminek az ismerete nélkül más témájú, például katonadalok sem érthetőek. Gyakori például az olyan „kétfenekű” népdal, ami a férfi számára katonadal, a nő számára szerelmi.

De hogy visszatérjek a szerelmes dalokkal való mélyebb ismerkedésre, az első alkalom, amikor tudatára ébredtem ebbéli tudatlanságomnak egy régizenei műhelyben esett, ahol technikusként működtem közre egy horvát–magyar zenetestvériség kazetta felvételénél. „Sztara kola, nova ruda” – ütötte meg a fületem. Mit jelent? – kérdeztem Kecskés Andrástól, a régi zene avatott mesterétől. Amikor idősebb nő fiatal férfival jön össze – válaszolta. Fordításban – „Öreg szekér, új rúd”, magyarul talán „Öreg szekér új lőcsnek” mondanám. Ebből megtudtam, hogy a nőt szerelmi értelemben a szekér is jelölheti. Ugyanez egy kalocsai népdalban:

(1)

De szép **kocsi**, de szép *ló* előtte,
De szép legény ül az elejébe,
Rozmaring az *ostora*, hajlós a *nyele*,
Én vagyok a kocsis szeretője.

A nő jelképe (ezt a továbbiakban **vastag** betűvel fogom kiemelni) a **kocsi**, a férfié itt a *ló* (a továbbiakban *dőlt betűvel* jelezve), és a *lovat* sok más helyen is látni fogjuk. Valószínűleg az ostor mint hosszú egyenes tárgy és a hajlós nyél is a férfira utal. A negyedik, záró sor gyakran „értelmező”, azaz hétköznapi módon, mindenki által érthetően is elmondja, mintegy „megfejt” a jelképekkel vagy metaforákkal kifejtett részt. Az ilyen értelmező részt a továbbiakban, aláhúzással emelem ki. Gyakori, hogy a testi értelemű szerelem rejtjelezett cselekvésként, egyfajta „nász-metaforaként” is megjelenik a népdalban, ezt aláhúzott cérnabetűvel fogom jelölni. Nézzünk ez utóbbira is egy példát:

(2)

Új a **kocsim**, vasaltatni akarom,
Esküvőre készül az én galambom,

Muzsikaszó kihallszik a mezőre,
Fáj a szívem a régi szeretőmre,

Új a kocsim – testben érett nő vagyok. A szekér vasalása kovácsmunka, amit férfi végez, és a vasalás talán nem is olyan könnyen érthető nász-metafora. Környező népeknél ha

ilyesmit nem akarnak szó szerint kimondani, inkább lemutogatják, tenyérrel csapkodva a másik kéz öklét, ami az üllőn járó kalapácshoz hasonlatos. Paradjanovnak van egy olyan, a Kárpátok néprajzát bemutató filmje, amiben látunk egy ilyen szerelmi áthallású patkolási jelenetet, a nő alátart (tartja a ló lábát), a férfi üti a szeget. A kovácsoláshoz még annyit, hogy van a férfi nász-metaforáknak egy csoportja, ami a „hanggal teremtésre” épül. A ma embere ezt már nem nagyon érti. A hanggal teremtés egyik első megfogalmazása a „Kezdetben vala az ige,” ami az úgynevezett Logosz Himnusz (János Evangéliumának előszava) első sora, de a negyedik és ötödik sorában ott van a fénnel teremtés is. A hanggal és fénnel teremtés számos műalkotásban – népmesékben, festményeken, „Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme van” szólásban – köszön vissza, de később tárgyaljuk Kallós Zoltán egyik kedvenc népdalának bevezetőjeként is. Ismert Hieronymus Bosch Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme van című vázlata, és a fénnel és hanggal teremtés nagy összegző művén, a híres Gyönyörök kertjén is megjelenik. A népdalok „hanggal teremtő” nász metaforái (pl. Zúg az erdő zúg a mező..., ahol még az idézett szólásban szereplő erdő és mező is megjelenik) azon alapulnak, hogy a nász a férfi teremtő aktusa, ami mint családalapítás a nemzetség-, ország- és világalapítással (Teremtéssel) együtt a régi ember gondolkodásában egy ugyanazon „gyűjtőfogalom” analógiájaként tartozik össze. Különösen igaz ez a magyar nyelvi gondolkodásra, ami közismerten „analógiás”, azaz jelentésbokrokban gondolkozik.

Visszatérve a kalocsai népdalban szereplő lóra:

(3)

Elejbe, elejbe, *pejlovam* elejbe, mert be talál ugrani a **virágoskertbe**,
Be talál ugrani, nagy kárt talál tenni, a szerelem **bimbaját** le tanálja törni.

A **virágoskert** értelmezéséhez segédételként elegendő a következő versszakra (táncszóra) tekintenünk:

(4)

Fölhajtom a péntölödet,
Mögnézöm a **kiskertödet**, here-ha!

Az említett Zúg az erdő című népdal első két versszaka:

(5)

Zúg az **erdő**, zúg a **mező**, vajon ki zúgatja,
Talán bizony Angyal Bandi sej, haj, a *lovát* ugratja,
Víg ő maga, víg a lova, víg a *paripája*,
Vígan várja Varga Julcsa, sej, haj a megvetett ágyba.

„Zúg, zúgat” – a nemrég említett hanggal teremtés a férfi részéről. Az **erdő**, a **mező** – akár a **virágoskert** a (3) dalban – női jelkép. Nyelvi analógiákkal foglalkozók szokták mondani, hogy a nőhöz alapvetően a „növényi” minőség, növelő, nevelő funkció kapcsolható, ami a nőt párhuzamba állíthatja a kerttel, az erdővel, a virággal. A dalból érzékelhető, hogy itt a ló ugratása is a fizikai szerelmet jelenti, és a női nász metaforáknál látunk is majd **virágoskertbe** beugró *lovat*, ahol persze a *ló* férfi jelkép, a **virágoskert** női, a beugratás pedig nász-metafora.

Ha valaki ezek után mégsem hinné el hogy a *ló* férfi:

(6)

Esik *eső* csendesen az **árpatarlóra**,
 Gyere kedves kisangyalom **ültess** fel a *lóra*,
 Gyenge gyerek vagyok, nem t'ok *lóra* **ülni**,
 Almásderes a *lovam*, **nem akar állani**.

Az árpatarló mint „nö-vény-zet” női minőség, a „locsolás” férfi szerelmi mozzanatra utal, amit a húsvéti, termékenységharó szokás is megidéz. Szintén nedvességet jelöl, és ezért az *eső* vagy *harmat* is igen gyakori férfi jelkép. Az almásderes(=fehér) ősz, öreg lovat jelöl, amely – mint az aláhúzott részből látható – már nem képes szerelmi funkciójának a betöltésére.

A szerves gondolkozás mentén a *ló* mint nagy testű állat az *ökör*, a *tulok*, a *kecske*, *bárány* felé vihető tovább, azaz az *ökör* a *tulok*, stb. is jelenthet férfit:

(7)

Kicsi *ökör*, nagy a *szarva*(!),
 Nem fér be az **istállóba**.

(8)

Kicsi *tulok*, nagy a **járom**,
 Fiatal még az én párom.

Az *ökör* és a *tulok* itt a férfi jelölője, hozzá tartozik a „szarv”, az **istálló** vagy a **járom** az állatot (férfit) befogadó-befoglaló minőség és így női értelmű. Mindkét idézet tréfás szituációt rejt, a felek valamilyen értelemben nem illenek egymáshoz.

(9)

Szeretnék **szántani**, hat *ökröt* tartani,
 Ha a rózsám jönne az *ekét* tartani.

A szántó *ökör* az „anyaföldet megművelő férfi” jelölője, de férfi értelmű a művelő eszköz – az *eke* – vagy a korábban látott *ökörszarv* is.

Az állatok sorában akad még egy nagytestűre hízott teremtmény, a disznó. A disznó tulajdonképpen a „legdisznóbb” testi jelkép, de disznóságában annyira hivatkozandó, hogy titkos már nem lehet, ezért is szenved hátrányt „népszerűségben” a lóval szemben. Idézhetnénk ugyan a zafos somogyi kánon szemelvényeiből is, de érjük be inkább a szelíd állat szolidabb előfordulásainak példáival:

(10)

Túr a *disznó*, **túr** a **mocsárszálon**,
 Tartottam szeretőt de már régen.

(11)

Hüccs ki *disznó* a **vetésből**, csak a füle látszik,
Árokparton kanászbojtár menyecskével játszik.

A **mocsár** mint sár a termékenyítő *eső* (=férfi) által öntözött **anyaföld** szótársa, a *disznó* vagy *ló* abban **túr** vagy abba **lép**.

(12)

Magyar a gazdája, iszik a kocsmába,
Lova, lova, keselylábú *lova* térdig **jár** a **sárba**'.

A *ló* **sárbanjárását** mint „földi élvezetet” erősíti a kapcsolt helyszín, a kocsmá is. Csillagmítoszilag a keleti Disznónak megfelelő Bika jegyéhez tartoznak a földi élvezetek,

az evés, az ivás, a földi szerelem, magasabb formában persze a zene a tánc, a művészetek is.

A *ló* ilyen érelemben annyira népszerű, hogy másodlagos jelentése a lószerszámra is áttérjedhet. A következő példában a **kantárt**, ami általános értelemben befoglalja a ló fejét, nőinek jelöltem, de a *kantárszár* már férfi jelképnek tekinthető, a **kantározás** meg nász-metaforának.

(13)
Sáros kantár szára a kezembe,
Gyere kisangyalom az ölembe!

(14)
Kantározd fel a lovamat,
Néked ajánlom magamat.

(15)
 Este kezdtem sejhaj, este kezdtem a *lovamat* **nyergelni**,
 Reggelig tart sejhaj, reggelig tart a **szerszámot feltenni**,
Csillag ragyog kis *pejlovam* fején, nem **kantár**,
Nem is legény, nem is az, nem is legény ki a lányokhoz nem jár.

Sőt, a lószerszámon túl, a *ló* (*ökör, disznó*) szerelmi jelentése a szervesség jegyében továbbtevéődhet azok mozgására, haszonvételére (**ugrik, szánt, túr...**), táplálkozására, bármire, ami velük kapcsolatos. Tekintsük például a következő két népdalt:

(16)
 Kicsi *lovam*, jobb az **árpa** mint a **zab**,
Z'én babám jobban örül, ha mást kap.

(17)
 Az én *kispejlovam* nem szereti a **szénát** meg a **zabot**,
 Hej de amióta, amióta a **zöld árpára** szokott,
 Az én kisangyalom szoktatta a *lovamat* az **árpára**,
Engem pedig fiatalon, engem pedig maga mellé az ágyra.

Itt a **széna**, a **zab**, az **árpa** a *ló* táplálkozásával kapcsolatos, és a *ló* „zsákmányaként” a nőre utal. Mindegyik mást jelent. A **széna** és **zab** „rendes”, míg a **zöld árpa** fiatalka szeretőt jelöl, mint az a negyedik, értelmező sorból ki is derül.

A mesében a répát végül is az egér rántja ki (18)... Olykor ő is belebújhat a *ló* hámjába. A **széna** helyett itt a **szalma** kódolja a nőt, emellett a **szekér** is női jelkép. A *három kopasz egér* anatómiailag utal a férfira (egy későbbi népdalban „kettő-három van rajta” – mármint a női jelentésű „szilván” –, és „terítve az alja”).

(18)
Szalmaszálból csináltak **szekeret**,
Beléfogok *három kopasz egeret*,
 A nyakában **üntyög-püntyög** sej, haj a **járom**,
Szeretsz e még kisangyalom a nyáron?

Eddig a férfit mint állatot megjelenítő jelképeket tárgyaltuk, és láttuk, hogy a nő gyakran valamilyen növényi motívumhoz kapcsolódik, egyféle állat-növény párt alkotva. Ez az elv – ha úgy tetszik – a szerelmi dalok főcsoportját jellemzi. Ennek mélyebb filozófiai háttere, hogy ha a világot működésében két részre osztjuk, állapotot és folyamatot

különböztethetünk meg. Még László András előadásra járva hallottam, hogy a két nagy ókori tudomány, az alkímia és az asztrológia pont így osztotta fel egymás közt vizsgálódásainak, az emberi tudásnak a területét: az alkímia inkább a megállapodott, megkövült, állapotszerű formájában vizsgálja az anyagot, míg az asztrológia az átalakulást, az **állapotok** közötti átmenetet, a mozgást tartja elsődlegesnek. Van egy olyan megközelítés, miszerint az **állapot** és az **állat** között kapcsolat van, mindkettő az **áll** (nem mozog) igéhez kötődik, míg a **nő** a „**nő**” igéből képezhető „növény” jelentésrokona. Meg kell, hogy mondjam, hogy ezt a meglehetősen elvont elvet nem csak az ókori magaskultúra, az ókori tudomány ismeri – látni fogjuk, hogy a férfihoz köthető állat és állapot, valamint a nőhöz köthető növény és folyamat megjelenik például egy olyan I. Péter gyűjteményéből származó szkíta aranykincsen, ami egész kis világmodell, és sok esetben segít a népdalok rejtett jelentésének a feltárásában. Az elmondottakból megérthető, hogy a szerelmi jelképek férfi vonalán belül az állat-analógiáknak elsődleges szerepük van minden mással szemben (a nő vonalán ugyanez mondható el a növényről). Ez nem jelenti azt, hogy a férfi csak így rejthetjélezhető. Másodlagosan további két szerves csoportot érdemes tárgyalni, a férfit esőként vagy harmatként megjelenítő jelképeket és a kapcsolódó metaforákat, vagy a férfit, a férfiaságot anatómiai hasonlóság okán hosszúkas növénynek vagy növényi résznek ábrázolókat – ilyen leginkább a fa, mindenekelőtt a jegenye, a (terebély) diófa, a meggyfa, az ág, és a fából készülő hosszúkas eszközök (ostor, kútgém, pipa, ekeszarv, stb...). Végül még egy ősi és igen érdekes analógiaszálát említenék, ami egyfajta „matriarchális” megközelítéssel megfordítja a szerepeket, ugyanis a „növényt felfaló állat” ez esetben nőivarú, és valamilyen madár, míg az „eleség” a férfi, valamilyen mag formájában. Ilyen esetben „*magon*”, *búzá*n tartott **madárról** van szó, de a mag mint „magvetőre” is utal a férfira.

A férfit esőként ábrázoló dal például a korábban vizsgált „Esik eső csendesen az árpatallóra...”. Egy másik példa:

(19)

Túlsó soron **esik** az *eső*,
Ne menj arra, Maris *eleső*,
Sáros lesz a **picike csizmad**,
Megver érte az édesanyád"

Példák a férfit harmatként megjelenítő szerelmi dalokra:

(20)

Kék **ibolya** búra hajtja a fejét,
Nincsen aki **megöntözte** a tövét,
Szállj le *harmat* kék **ibolya** gyenge
tövére,
Most találtam egy igaz szeretőre.

(21)

Hallod-e te szelídecске, leány vagy-e vagy
menyecске?
Nem vagyok én szelídecске, se nem leány, sem
menyecске,
Mert én kerti **virág** vagyok,
A *harmatért* majd meghalok...

Szintén harmatként hozza a férfit a Megkötöm lovamat második versszaka, de ugyanitt a férfit magként megjelenítő „matriarchális” magevő madár is megjelenik:

(22)

Nem szoktam, nem szoktam kalickában háltni,
Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben járni,
Zöld erdőben járni, *fenyőmagot* enni,
Fenyőmagot enni, *gyöngyharmatot* inni.

Az *eső* és a *harmat* után térjünk át a férfit fával megjelenítő dalokra:

(23)

Kinek van, kinek nincs **kút** az **udvarában**, Terebély *diófa*, csipkés a *levele*,
Terebély *diófa* **pitvarajtájában**, Mért nincs minden lánynak igaz szeretője?

Itt a diófa férfit jelöl, „partnere” a **kút**, a **pitvarajtó** az **udvar**, a levél talán mindkettő lehet. Vannak népdalok ahol az udvar mint egyfajta hastájék férfit is jelölhet. Ilyet is látunk majd. Férfit jelölő hosszúkás növényi rész lehet *ág* („bújj. bújj zöld ág”) de *kalász*, *nádbuzogány* és sok más is.

(24)

Kapum előtt szép *zöld búza*,
Kihajlott a **gyalogútra**,
Még a *fejét* **ki se hányta**,
Egy **pár galamb** körüljárta.

(25)

A pilisi tiszta *búza* Ha én aztat befoghatnám,
Kihajlott az **országútra**. Tiszta *búzával* tartanám.
Még a *fejét* **ki sem hányta**, Tiszta *búzával* tartanám,
Páros galamb mind elvágta. *Gyöngyharmattal* itatgatnám

A (24) és a (25) dalban a kihajló *búza* férfit jelöl, és az egyben a „magevő madár” tápláléka is. A gyalogutat és az országutat a női metaforáknál később tárgyaljuk. A férfi jelölők közül a második dalban a *harmat* is megjelenik.

Egy másik példa a férfi hosszúkás motívummal (ostorral) való megjelenítésére:

(26)

Piros az *ostorom* nyele nem sárga, Én **vágtam** rá azt a jeles **numerát**,
Közepére **numera** van rávágva. Ölelem a babám karcsú derekát.

A *numera* (I vagy O) mindkét nemet jelölheti.

(27)

„Élijás, Élijás Kertbe-kertbe ja **tikok**,
Mind palozsna ja *tojás*, Mind elvájják a *magot*. ”

Ez a csúfoló kimondottan a magevő madár példáját hozza. A fitymáló szövegben a palozsna(=záp, záptojás) a tojással is megjelenített férfi tehetetlenségét figurázza ki, a kert női jelkép, a tik mint nöstény közvetlenül hozza a nőt, a *mag* mint férfi annak az elesége (zsákmánya).

(28)

Válogatott *búzá*t eszik a **galamb**, Csak azt veri mind a két oldalára:
De szépen szól az öcsényi **nagyharang**, Szép a babám, a faluba' nincs párja

A 28. dal is a „magevő madár” példája. Ebben a **nagyharang** nem csak híradó szerepű, hanem – mint később látni fogjuk – női jelkép is, amelyet hanggal teremtő jellege is erősít.

Másodlagos – növényi – férfiábrázolás lehet az alma is. Ilyenkor „apró” vagy „pici” piros almaként lehet pontosítva.

(29)

Ez az én szeretőm, ez a kicsi barna,
Olyan az orcája, mint a piros alma,

*Pici piros alma terem minden ágon,
de ilyen szép legény nincs több a világon.*

Az almáról mint férfi jelképről szólva megjegyezném, hogy van egy olyan érdekes népdalkör, ami valószínűleg Párisz almájának a történetében gyökerezik. Párisz gurítja ugyanis az almát (Piros alma né gurulj, né gurulj – egy kalocsai menyasszonykísérőben), hogy kiválassza három nő közül a legszebbet, de azt Szép Heléna – elsőbbségét biztosítandó – a többiek elől gyorsan fel is veszi. Úgy **veszi** (**szedi**) fel az *almát*, ahogy „**fekete tyúk szedegeti a meggyet**” egy szatmári népdalban.

(30)

Apró alma lehullott a **sárba**,
Ki **felszedé** nem marad hijába,
Én **felszedem, megmosom** s elteszem,
A babámat igazán szeretem.

(31)

Piros alma leesett a **sárba**,
Ki **felveszi**, nem **veszi** hiába,
Én **felvettem, megmostam** a sártól,
Páros csókot kaptam a babámtól.

Itt a férfi értelmű almát a nő „**szedi-veszi**” fel, „**mossa**”, „**töröli**” meg, az utóbbiakat mind nász-metaforának tekinthetjük.

2.2. A NÉPDALOK SZERELMI TITKOSÍRÁSÁNAK NŐI JELKÉPEI ÉS METAFORÁI

Mínt hogy a nő a népi kultúra fogalomrendszerében szoros kapcsolatban áll a növényekkel, azt leggyakrabban épp valamilyen növény, növényi rész vagy növényzet jelképezi. A növény lehet virág, termés, vagy más alkalmas növényi rész. Ha virág, tovább értelmezheti a virág- és színnyelv, például a vörös rózsza szenvedélyes, a sárga virág hűtlen, csapodár szerelmest, az ibolya tiszta, ártatlan nőt jelöl. A **virág** leszakítása, locsolása, ültetése nász értelmű metafora (idézeteinkben a nő továbbra is **vastaggal**, a férfi **dőlt betűvel**, a nász-metafora **aláhúzott cérnabetűvel** van jelölve az, értelmező sorokat aláhúztam):

(32)

Kék ibolya ha **leszakístanálak**,
Mit gondolnál babám ha elhagynálak?
Azt gondolnám, verjen meg a teremtő,
Sosem voltál igaz szívű szerető.

(33)

Elvágtam az *újjam* de nem fáj,
Fügefa levelet teszek rá,
Fügefa levele éjjel *harmatos*
Kicsi a szeretőm, de csinos.

Növényzetként mindenekelőtt erdő – sokszor zöld vagy kerek erdő jöhet számításba, – emellett kert, virágoskert, ritkábban mező, vetés, nádas, gabona fordul elő. Megismételnék itt két – a férfi jelképeknél már említett – dalt, amikben női jelölőként szerepel a kert, az erdő és a mező:

(34) (4)

Fölhajtom a péntölödet,
Mögnézöm a **kiskertödet**, here-ha!

(35) (5)

Zúg az **erdő**, zúg a **mező**, vajon ki zúgatja.
Talán bizony Angyal Bandi sej, haj, a *lovát* ugratja.
Víg ő maga, víg a lova, víg a *paripája*,
Vígan várja Varga Julcsa, sej, haj a megvetett ágyba.

Ide kapcsolódó nász metafora az **erdőbe szökő ló**, a virágoskertbe **beugró** vagy betévedő *ló* vagy *ökör*:

(36)

Elejbe, elejbe, *pejlovam* elejbe,
Mert be talál ugrani a **virágoskertbe**,
Be talál ugrani, nagy kárt talál tenni,
A szerelem **bimbaját** le tanálja törni.

(37)

Hova hajtod nyalka béres *az ökröd*,
Talán biz a **kis kertembe** bekötöd?
Oda bizony nyalka béres nem kötöd,
Gyenge a *rozmaring ága*, letöröd.

A (37) dalban a nő fitymállja a férfit.

A növényzetet tápláló termőföld, anyaföld szintén nő értelmű, és ha azt feláztatja a férfi értelmű *eső*, sár lesz belőle. Másrészt a sár mint nedvesség a férfit közvetlenül is jelölheti, így az a szövegösszefüggés szerint jelenthet nőt vagy férfit is:

(38)

Nyári *piros alma* leesett a **sárba**,
Ki felveszi, nem veszi fel hiába.
Én felvettem, a **zsebembe** tettem,
Egy barna legény megszeretett engem.

(39)

Túlsó soron esik az *eső*.
Ne menj arra Maris eleső',
Sáros lesz a **pici cipellőd**,
Megver érte a te szeretőd.

(40)

Esik az *eső*, még sincs **sár**,
Csak a babám **udvarán**,
Felsöpreném, de keves az erőm,
Máshoz járogat a szeretőm.

(41)

A **rucának**, miért **sáros** a tolla?
A babámnak, mitől nőtt meg a hasa.
Egye fene **rucáját**,
Hazamegyek s megeszem a zuzáját.

A kert vagy virágoskert rokon egy hasonló fogalommal az **udvarral** (bár az néha férfira is vonatkozhat). A (40) dalban talán inkább egy „gyenge” férfiről van szó (lásd még a (43) dalt az udvar söpréséről). Előbbi esetben az **udvar** női jelkép, amit talán más „söpör”. A (42) dalban az udvar mellett a **kút** is megjelenik, utóbbi egyértelmű női jelkép.

(42)

Kinek van, kinek nincs **kút** az **udvarában**,
Terebély *diófa* **pitvarajtájában**,
Terebély *diófa*, csipkés a **levele**,
Mért nincs minden lánynak igaz szeretője?

(43)

Udvarom, **udvarom**, szép kerek **udvarom**,
Nem **söpör** már többet az én gyenge karom,
Söpörtem eleget, söpörjön már más is,
Szerettelek babám, szeressen már más is.

A termések közül a leggyakoribb a mell formájú **alma** (ennek már láttuk a Párisz-féle és a pici piros alma jelentését is), és a **szilva**. E kettő nemcsak növény, de kerek, illetve ovális is, ami egy másik értelemben kódolja a nőiséget.

(44)

Haj, haj, haj, letörött a *gally*,
Haj, haj, haj, letörött a *gally*,
Felmentem a *fára* egy **almáért**,
Nem adom a lányát az anyjáért.

(45)

Éva, szívem Éva,
Megérett a **szilva**,
Kettő, három van rajta,
Terítve az alja.

(46)

Szedik, szedik a **szilvát**,
Válogatják a *magját*,
Én is ettem belőle,
Szerelmes lettem tőle.

(47)

Túl a vízen, Tótországon,
Szilva terem a *zöld ágon*,
Szakasztottam, de nem
ettem,
A babámé nem lehettem.

Van a nőiség megjelenítésének egy másik módja is. Ide tartozik a kereken, és oválison kívül a befoglaló alak vagy funkció (járom, patkó, csizma, picike csizma, cipő), a keretszerű forma (kapu, ajtó, ablak), vagy akár a befogó eszköz (szekér) is. A nő alkalmazkodékonysága, rugalmassága, puhasága miatt azt sokszor „víz” jelöli, ez a kerekességgel összeírva **kútként**, **vödörként**, **forrásként** jelentkezhethet. Az 49. és 50. dalban a nőt a csizma jeleníti meg. A csizma szögére akasztásához nézzük meg, mit jelent a koszorú „szögére akasztása” a 48-ik dalban!

(48)

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
Lányságáról könnyen megfélemedezik,
Sej pártám, pártám, gyöngyös **koszorúm**,
Majd a *szög*re teszek, ékes hajfonóm.

(49)

Új a **csizmám**, a *szög*re van felakasztva,
Sarkantyúját belepte a *rozsa*,
Összeverem olyan betyár módra,
Mind egy szálíig leperreg a *rozsa* róla.

(50)

Túlsó soron esik az *eső*,
Ne menj arra, babám eleső',
Sáros lesz a **picike csizmád**,
Megver érte az édesanyád.

(51)

Kerek ablak(!), **kicsi ház**,
Benne babám mit csinálsz?
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.

(1)(52)

De szép **kocsi**, de szép *ló* előtte,
De szép legény ül az elejébe,
Rozmaring az *ostora*, hajlós a
nyele,
Én vagyok a kocsis szeretője.

(53)

Barna kislány **kapuja, kapuja, kapuja**,
Rózsával van kirakva, kirakva, kirakva,
Azért van az kirakva, kirakva, kirakva,
Barna legény jár ide jár oda be rajta.

(54)

Még azt mondják Nagyhetényben nincs
kerekes kút,
Pedig oda **márványkőből** vezet **gyalogút**,
Arany a *cső*, réz a **csavar**, rajta a vödör *dipla*
cintányér,
Fáj a szívem meghalok a régi babámér'.

A legutóbbi népdalban bőven van férfi-női jelkép (v. ö. még „**Márványkőből** van a Tisza feneke/Gyöngé vagy még babám a szerelemre”). Az „arany a *cső*” után a réz csavar (szorító v. anyacsavar) szerepel. Az arany a Nap fême, a réz a Vénuszé, így ez egy Nap-Vénusz,

azaz férfi-nő pár, annál is inkább mert a Vénusz (lásd Vénusz-domb) nyilvánvaló női szerelmi jelkép. A **(gyalog)út** a vízzel összeírva megnyitja az utat a **patak**, a **folyó** vagy a „**híd**” felé („Királyfalvi *nagy hegy* alatt folyik a **szerelepatak**”). A zárójeles kifejezésből értelmezhető a „**titkos forrás nagy hegy alatt**”, „**hegy-völgy**”, „**hegy-szakadék**”, férfi-női jelkép-pár is, ami gyakran fordul elő népdalainkban.

(55)	(56)	(57)
Felmentem egy <i>hegyre</i> , Lenéztem a völgybe . <u>Ott látám édesem</u> . <u>Más ölébe üle</u> .	Húzzad cigány, mindaddig, Míg a pendely langallik, <i>Hegy</i> mögött a szakadék , Véled <u>összeakadék</u> de akadék.	Látod, rózsám azt a <i>hegyet</i> ? Oda megyünk szedni <i>meggyet</i> . Én <u>megrázom</u> , te meg <u>szedjed</u> , Csókot is kapsz, de csak egyet.

Ahogy a férfi jelképek között a szerves gondolkodás okán elsőbbsége van az állatnak, de másodlagosan növények is számításba jönnek (ha alakjuk indokolja), a nő esetében elsőbbsége van a növényi szimbolikának, de ritkábban állat is előfordul, ilyenek a madarak – a tyúk, a kacska és a liba. Később egy rendkívül összetett jelentésű – többek között Hold-naptárat rejtő – népdalban lesz szükségünk a lúd szerelmi jelentésére.

(58)	(59)	(60)
Fekete tyúk mind <u>megette</u> a <i>meggyet</i> , De semmire való legényt szeretek, Mit bánom én, ha semmire való is, Semmire való vagyok én magam is.	Valamennyi <i>gácsér</i> , s ruca , Kondorú annak a <i>farka</i> , Valamennyi magyar lány, piros pántlika haján, <u>Szeret is az engem igazán</u> .	Né <u>hajingáld</u> , bíró fija, Hamvas gunárom , Hazamegyék, az apádnak, Elpanaszolom.

(61) Süss fel *Nap*, fényes *Nap*,
Kertek alatt a **ludaim** megfagynak.

A szerelmi jelképek és metaforák között különleges alkatúak a „hanggal teremtk”. Egyik legszebb példája ennek a típusnak az alábbi – testi-lelki-szellemi teremtket megjeleltető – táncszó, ahol a szó a szellemet, a lélek persze a lelket, a szerelemajtó a testet hozza:

(62)
„Addig élek, amíg élek, amíg bennem zeng a lélek, zeng a lélek, zeng a szó, zeng a szerelemajtó”.

A hanggal teremtk metaforáiból férfihoz kapcsolódik például a „Zúg az erdő” kifejezés. Hanggal teremtk női jelkép a szoknya alakú harang vagy a csengő. Ezen belül a népdal magát a harangtestet a nővel, a harangnyelvet a férfival, a harangozást a násszal is azonosíthatja. A nép természetesen finoman fogalmaz a haranggal kapcsolatban – lévén az szakrális eszköz, pontosabban „lelkes” létező –, de azért a már ismert versszakból érezhető a magot evő galambbal – mint nász-metaforával – analóg szerelmi jelentés:

(28)(63)
„Válogatott *búzá*t eszik a **galamb**,
De szépen szól az öcsényi **nagyharang**,
Csak azt veri mind a két oldalára:
Szép a babám, a faluba’ nincs párja.”

Más szöveggörnyezetben a népdal szókimondóbban említi a harang- vagy csengőnyelvet:

(64)

//:Mikor a lány gatyát mos://

Akkor bizony nem álmos, de nem álmos.

Teszi-veszi, gondolkodik felőle,

Hova lett a *csingilingi* belőle.

A férfit jelölő *ló* vagy *ökör* nyakán szóló **csengő** női jelképként fordul elő a népdalokban:

(65)

Sárga *csikó*, **csengő** rajta,
Vajon hova megyünk rajta?
Huzsedári huzsedom.
Majd elmegyünk valahova,
Kocsis Róza **udvarára**.
Huzsedári huzsedom....

...Kocsis Róza vetett ágya,
Pallást éri a párnája,
Huzsedári huzsedom.
Kovács Jani görbe lába,
Nem tud felmászni az ágyra,
Huzsedári huzsedom.

(66)

Elszökött a *lovam*, citrusfa **erdőbe**,
Elszakadt a **ráncos csizmám** a sok keresésbe,
-Ne keresd a *lovad*, be van az már fogva,
Az én babám *udvarában* szól a **csengő** rajta.

(67)

Barátosi bíró fia vagyok én,
Ráncosszárú bő csizmában járok én.
Ráncosszárú, vágottorrú a csizmám,
A szeretőm Barátoson egy kislány.

A (66) dalba rejtett valódi történet elsőre nem könnyen érthető. A versszak első és második felében egy-egy szereplő azonosítható. A második azt mondja el az elsőnek, hogy kár keresnie a férfi partnerét, mert azt már elcsábították. A narratíva elég bonyolult de csak a következő esetben van értelme. Az első sorban egy nő szólal meg, az ott szereplő *ló* mint férfi a közös szerető, aki ettől a nőtől szökött el. Az első sor „erdeje” a másik nő. A második sorban az első nő a „ráncos csizma” női jelképpel azonosítja magát. A harmadik sorban nászmetafora van, és arról szól, hogy a férfi már nem az első nővel folytat szerelmi viszonyt. Ugyanezt a szerelmi viszonyt jeleníti meg a „szól a csengő rajta”, ahol a csengő a csábító, második nőt jelöli. Az hogy az új szerelmi események „az én babám udvarában” történnek, szigorúbb értelmezésnél arra utalhat, hogy a második megszólaló a férfitpartner, azaz az első nőnek itt a közös férfi, a dalban szereplő „ló” válaszol, lazább értelmezésnél ez a csábító nő is lehet, és a szövegromlást sem lehet kizárni, mert más változatok se túl „kerekek”.

Végül próbáljuk meg megrajzolni az egyszerűbb szerelmi dalok „epikai alapképletét”, amire jó példa lehet a (68) dal.

(68)(63)(28)

Válogatott *búzá*t eszik a **galamb**,
De szépen szól az öcsényi **nagyharang**,

Csak azt veri mind a két oldalára:
Szép a babám, a faluba' nincs párja.

Az ilyen egyszerűbb dalok két állapot közötti átmenetet írnak le (egy történésű két stációs szerkezet), ahol maga az átmenet (történés) jelenthet szerelembe esést, vagy csalódást, elválást. A kiindulási állapot akár a dalszöveg „előtt” is értelmezhető, ilyenkor mintegy „el van hallgatva”. Ez lehet például a szerelem előtti állapot – a két szerelmes itt még „külön van”. A vers ugyan lírai festésmódú, de epikai magja is van: a dal végére az egyik „babámnak” szólítja a másikat – a két szerelmes egymásé lett. Az állapotváltozást egy vagy több képi állítmány szokta leírni. Itt az első sorban „madárnyelvi” állítmányt, magevő madárral jelzett nász metaforát látunk. A második sortól „hanggal teremtés”, mint a népdal különleges „állítmánya” mondja el ugyanazt. Végül életképi szinten, köznyelviileg értesülünk a történésről. A bonyolultabb dalok általában ilyen elemi láncszemekből épülnek fel, ahol a cselekményt – mint itt is látható – a legkülönbözőbb nyelveken megfogalmazott „állítmányok” lendítik tovább, sokszor párhuzamosan.

3. A NÉPDALOK ASZTROLÓGIAI NYELVE

3.1. A CSILLAGOS ÉG JELENTŐSÉGE A NÉPI KULTÚRÁBAN

Hogy a népdalszövegek talányosak, szinte közhely. Kabarékban szoktak élcelődni ezen, azok, akik nem értik a rejtjelezett és ezért titkos tartalmat. Valamikor én sem gondoltam volna, hogy az asztrológia mennyire meghatározó a népdal fogalmazásában. Pedig a népdalt éltető közegnek mindenhez, az asztrológiához is kellett értenie, különösen a világ-nak egy olyan helyén, ahol az udvari kultúra a közép-európai viharos történelem okán rendszeresen megsemmisült. A tudás itt sokszor nem a látható és központi helyeken – könyvtárakban és gyűjteményekben – őrződött meg, hanem „rejtekekben”, a pásztorok és betyárok bizonytalan és ezért utolérhetetlen és ellenőrizhetetlen tartózkodási helyein. A pásztor a csillagos égre tekintve, de nappal is meg tudta mondani, hogy mennyi az idő, a napkelte és a napnyugta helye vagy a delelő nap magassága alapján azt is, hogy az év melyik részén járunk. Toroczkai-Wigand Ede Öreg Csillagok című könyve a Régi magyarság sorozatból és más művek tele vannak a csillagok, csillagképek, a Tejút, a bolygók és a zodiákus jegyek ízes népi neveivel, nem beszélve a hónapok (Fergeteg hava, Jégbontó hava, Kikelet hava, stb.) megnevezéséről, amik jóval költőibbek, mint római megfelelőik, amik sokszor csak egy sorszámot rejtenek. A középkori népi kalendáriumok már napi pontossággal tartalmazták a jellemző mezőgazdasági munkákat és az egyházi ünnepeket, de a naptárak korai formái (halász-vadász naptárak) is mindig a természeti évhez igazodtak, melyben az idő mérése a Nap és a Hold járása alapján történt. Mint látni fogjuk, a Nap- és a Hold-naptár megjelenik a népművészetben. Különösen fontos a természeti évet, a Nap éves vándorlását leíró zodiákus, és az abban való – sokszor már elvontabb – mozgás is. A zodiákus mozgásformákra jól elkülöníthető népdaltípusok íródnak, jellegzetes jelentéssel, ezeket tárgyalni fogjuk. A népművészet – éppúgy mint a magaskultúra is – sok mindent átvesz a horoszkopikus asztrológiából. Annak célja, a jóslás érdektelen számára, de például a zodiákus jegyek karaktere, azok hozzárendelése a négyelem-rendszerhez, a hétbolygó-rendszer és annak kapcsolata a zodiákussal, a felvilág és az alvilág zodiákus megjelenítése jól azonosítható a szóbeli és a vizuális népművészeti alkotásokban. Ugyanakkor a népművészet asztrológiai apparátusa más – a horoszkopikus asztrológiára nem jellemző – elemeket is használ. Ilyen például az igen hangsúlyos Tejút-szimbolika, vagy a Halak-Kos átmenethez, azaz a természet újjászületéséhez társított nagyszámú kulturális analógia, de ilyen a test-lélek-szellem megjelenítés is, ami vallási témánál a Szentháromságot idézheti. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a népművészet a magaskultúrához hasonlóan merít a horoszkopikus asztrológiából, de jellegzetes saját hangsúlyai és területei vannak. Ezt a sajátos „népművészeti asztrológiát” írnám le ebben a fejezetben, egyfajta elméleti alapozásként, amire a konkrét népdal-elemzéseknél nagy szükségünk lesz.

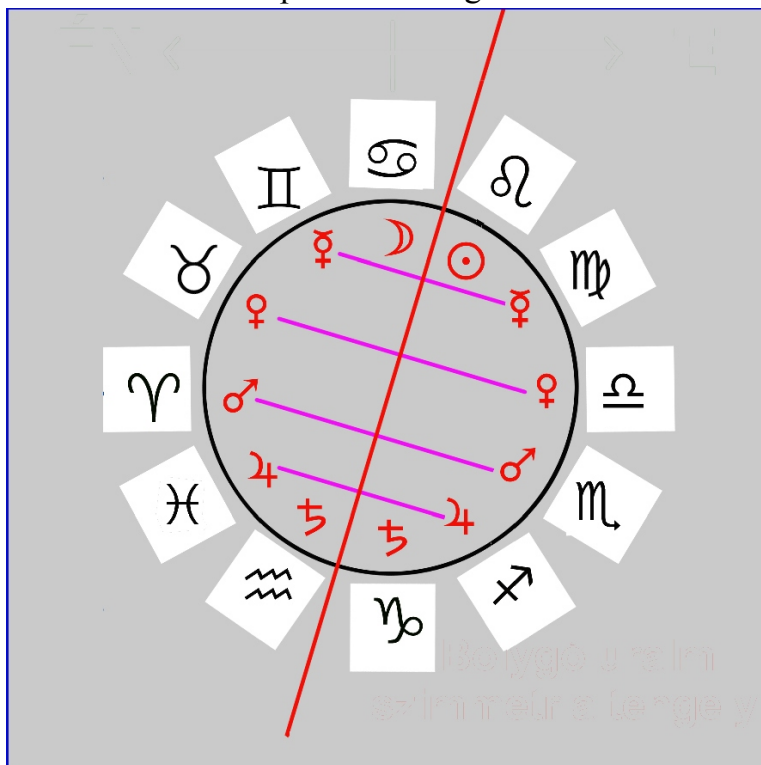
3.2. A ZODIÁKUS MINT A TERMÉSZETI ÉV MEGJELENÍTŐJE

Földünk éves keringését a Nap körül az 1. ábrán látjuk. A Föld keringési síkját ekliptikának hívjuk. Mint látjuk, a Föld tengelye ferde, így a keringés folyamán változik a Nap átlagos beesési szöge. Nyáron nagy (meredek), ezért ilyenkor jobban melegíti a talajt, és a nappalok is hosszúak, télen kicsi, ezért kevésbé hasznosul a sugárzás, ráadásul a nappalok is rövidek. Tavasszal és ősszel a kettő közötti állapottal találkozunk. A Föld egy év alatt az állócsillagokhoz mint háttérhez képest az ekliptika síkján keringve körbejárja a Napot. Az évközi idő durva meghatározása a régiségben a világ legkülönbözőbb helyein azon alapult, hogy hajnalban, amikor még látszott a csillagos égbolt, megnézték, hogy a Nap mögött milyen csillagkép látszik. Erre az úgynevezett állatöv vagy zodiákus volt a legalkalmasabb, ami 12 viszonylag egyenletesen eloszló csillagkép az ekliptika síkjához igen közel.

óra számlapjához hasonlóan helyezkednek el, a Kos (tavaszi napéjegyenlőség) az „óra 9-esénél”, a Rák (nyári napforduló) az „óra 12-esénél”, a Mérleg (őszi napéjegyenlőség) az „óra 3-asánál”, a Bak (téli napforduló) az „óra 6-osánál” van. A zodiákus jegyek neveit felírtam az ábrára, azok úgynevezett képjelei, amikkel a jegyeket rövidebben jelöljük, a kis színes korongokban láthatók. A korongok színének logikája van, minthogy a hagyomány a zodiákus jegyeket négy csoportra osztja, azokat a négy őselemhez rendelve: a Bika, a Szűz és a Bak a föld elemhez tartozik, földes jegy; a Rák, a Skorpió és a Halak a víz elemhez tartozik, vagyis vizes jegy; az Ikrek a Mérleg és a Vízöntő a levegő elemhez tartozik, vagyis levegős jegy; végül a Kos, az Oroszlán és a Nyilas a tűz elemhez tartozik, azaz tüzes jegy. Ez az elemek „rangja” is, alulról felfelé, Arisztotelésznél a neoplatonistáknál, Ptolemaiosznál és a skolasztikában is. A négy őselem elve megjelenik a népdalokban, a zodiákus jegyekkel „kódolva” és attól függetlenül is, erre látunk majd példákat. Az azonos elemi minőséghez tartozó jegyekből három-három van, és azok a kör alakban ábrázolt zodiákusban egy úgynevezett trigont (egyenlő szárú háromszöget) alkotnak, így beszélhetünk földes, vizes, levegős és tüzes trigonról. A tüzes trigont pirossal, a levegőset sárgával, a vizeset kézzel, a földeset zöld háromszöggel jelöltem. Látni fogjuk, hogy mindegyikhez külön népdalcsoport tartozik.

3.3. A HÉTBOLYGÓ-RENDSZER ÉS KAPCSOLATA A ZODIÁKUSSAL

A népdalokban megjelenik a hét úgynevezett asztrológiai bolygó is. Ezek nem a fizikai bolygók, közéjük tartozik a Nap és a Hold, a két „fővilágosító” is. Rang szerinti sorban (felülről lefelé): a Nap a Hold, a Merkúr, a Vénusz, a Mars, a Jupiter és a Szaturnusz. Ezt a „hétbolygó-rendszert” az ábra jobb felső részén kék keretben látjuk. A bolygók neve előtt feltüntettem a képjelüket is. A horoszkópikus asztrológiából ismert, hogy az asztrológiai bolygók egyes jegyekben jól érzik magukat, másokban nem, és „komfortérzetüknek” vannak fokozatai. A népművészet leginkább a két szélső fokozatot használja, a „legjobb” esetben a bolygó uralkodik egy jegyben („domicil”), a legrosszabb esetben „száműzött” („exil”). Az ábrán minden jegynél (a Halak és a Vízöntő kivételével, ahol nagy volt a zsúfoltság) a fekete körön belül feketével tüntettem fel a jegyében uralkodó bolygót. Ennek egyébként van egy logikája (3. ábra).

3. ábra

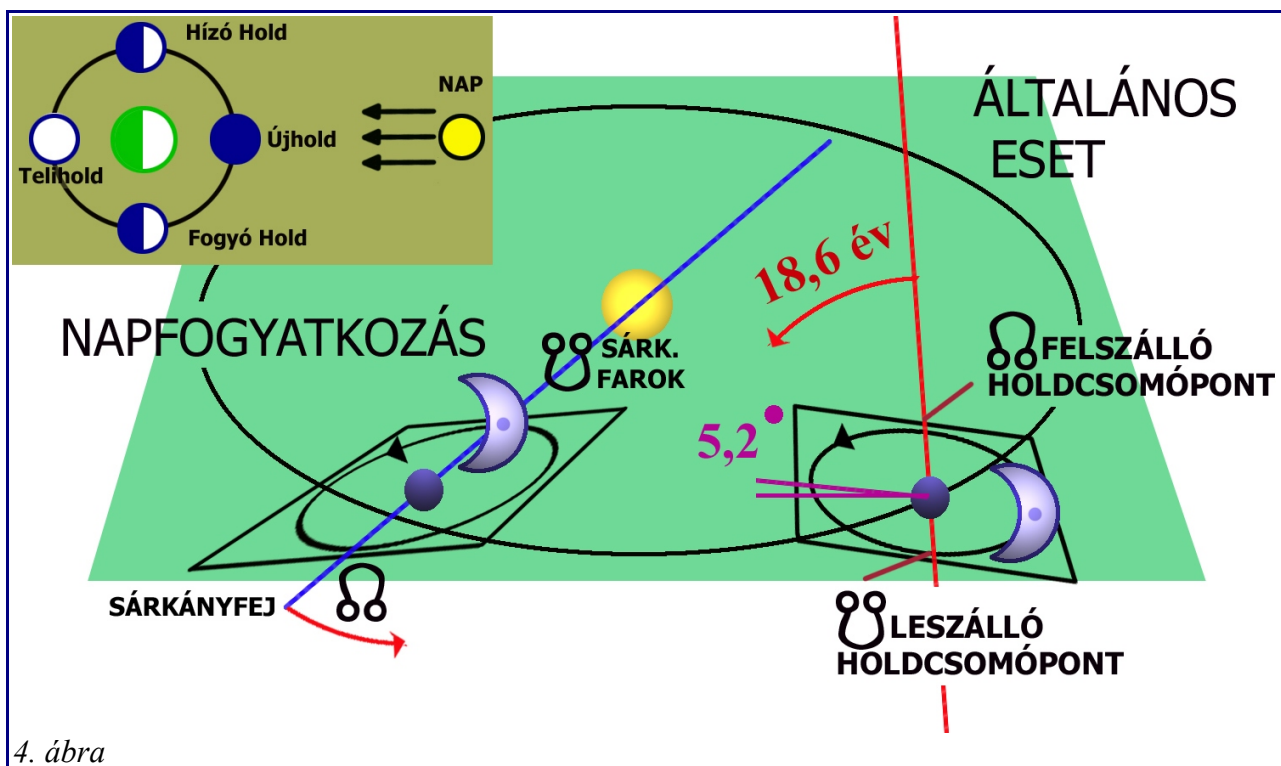
Ha a Rák és az Oroszlán között behúzunk egy átlót, legfelül annak baloldalán a Hold, jobboldalán a Nap uralkodik egymás mellett, mint egy királynő és egy király. Egy (kissé ferde) sorral lejjebb jobb és baloldalon is a Merkúr uralkodik (az Ikrekben és a Szűzben). Még lejjebb az átló két oldalán a Vénusz uralja a Bikát és a Mérleget. ezalatt a Mars baloldalon a Kosban, jobboldalon a Skorpióban uralkodik. Ismét lejjebb a Jupiter uralma alá tartozik a baloldali Halak és a jobboldali Nyilas. Végül legalul a Szatur-

a Jupiter uralma alá tartozik a baloldali Halak és a jobboldali Nyilas. Végül legalul a Szatur-

nusz uralja az átló két oldalán egymás mellé eső Bakot és Vízöntőt. Minden bolygó legrosszabb kozmikus helyzete, azaz az exil (száműzött) rang a bolygó domicil jegyével szemben van. Így például a Nap az Oroszlánban uralkodik, míg azzal szemben a Vízöntőben alávetett (száműzött, exil) rangban van. A 2. ábrán feltüntettem két példát, az „sz. ü.” rövidítés azt jelzi, hogy a Mars a Bikában és a Merkúr a Halakban száműzött (exil) rangú. Megfigyelésem szerint a népdalrendszerben van két olyan különleges hely, ahol speciális „rangok” segítik a cselekmény kibontakozását. Katona és rabénekekben a férfit megszemélyesítő Mars a Halaknak megfelelő börtönből, kaszárnnyából, kórházból a férfierő révén szabadul, de a Marsnak a Halakban nincs komolyabb rangja. Igaz itt a Marsnak szoktak egy úgynevezett „rejtett erőben” rangot tulajdonítani, amit más vonatkozásban nem nagyon láttam működni, és van is némi kételyem arra nézve, hogy erről a népdalok szerzői és csiszolói tudtak volna, mert tapasztalatom szerint a két szélsőt leszámítva a többi ismert rangot sem szokták használni, még a vizuális és szóbeli magaskultúrában sem (egyedül a Hold-csomópont egzaltált és fall rangjával találkoztam egy esetben). Hasonló a helyzet a révész balladákban, ahol a női hős a Vízöntőből „szabadul”, és a nőt megszemélyesítő Vénusz itt is „rejtett erőben” van a Vízöntőben. Erre a kérdésre a konkrét népdaltípusoknál térnék ki részletesebben, egyelőre elég annyit tudnunk, hogy a bolygók uralmi és alávetettségi helyein kívül két érdekes népdalcsoportban mintha lenne egy olyan különleges bolygórang, ami – a zodiákus ciklus végén, ahol akárcsak a természeti év végén meg van a pusztulás esélye – egyfajta „szabadító erővel” bír, és mintegy megmentve a hőst, átsegíti azt a következő életciklusba. Ezt a – jobb híján – magam által kreált rangot, aminek a filozófiájára és esetleges asztrológiai hátterére később még kitérek – „szabadító erőnek” nevezve –, az ábrán sz. e. rövidítéssel jelöltem.

3.4. HOLD-NAPTÁRAK. A HOLD JELENTŐSÉGE A NÉPMŰVÉSZETBEN A NAP- ÉS A HOLD-NAPTÁR ÖSSZEÍRÓDÁSA: HÁRMAS ÁLLATKÖRI RENDSZER

A Hold a második úgynevezett „fővilágosító”, égi fényforrás a Nap után. Nincs saját fénye, a Nap fényét tükrözi vissza, ezáltal gyengébb, talán ezért is képviseli a nőt, míg a Nap a férfit. A népi, de a magaskultúrák képzete is hozzá kapcsolja az éjszakát (ahol uralkodik), miközben a nappalt a Naphoz rendeli; a halált, szemben a Nap képviselte élettel – a holt és a Hold szó között analógiás kapcsolat is van –, de az őszi és a tavaszi napéjegyenlőség közötti sötétebb félév is hozzá tartozik. A világosabb félév a Nap uralma alatt áll, és ez lehet az oka egy még elvontabb megfeleltetésnek, miszerint a Hold az alsó világban, a Nap a felső világban uralkodik. A Holdra és a hozzá tartozó analógiás jelentésekre sokszor utalnak naptári számok, amik a Hold több naptári ciklusából származnak. Legfontosabb a 7, ugyanis a négy hétnapos ciklus egy olyan 28 napos Hold-ciklust ad (nincs külön neve, én sematikus Hold-hónapnak szoktam nevezni), ami közel esik a Hold más ciklusaihoz, egész napokban mérhető, és 13 ilyen hónap 1 napos pontossággal közelíti a 365 napos évet ($13 \times 28 = 364$). Az év ilyen 13 hónapos felosztása látható például egy knosszoszi ábrázoláson, de burkoltan a Bibliában is találkozhatunk vele. Jézus rákérdez a tanítványainál, hogy mit jelent a kenyérszaporítás után megmaradt 12 kosár étel, amivel öt(ezer) embert etettek meg, illetve az a 7 kosár, amiből négy(ezer) ember kapott enni. Az egyik a Nap-naptárra, a másik a Hold-naptárra vonatkozik. Ehhez jó rávezető lehet, amivel oszét tudósok leírásában találkoztam, és ami számos műtárgyon látható (egyét később mutatok is), hogy közvetlenül a Szentföld szomszédságában, a Kaukázusban ötévszakos naptárt használtak. Így a 12 és az öt a 12 hónapos és ötévszakos évet jelenti. A 7 és a négy a négyhetes „sematikus” Hold-hónapra utal, egyébként magát a hónapot szláv nyelveken „Holdnak” nevezik (meszjac. stb.), de a magyar nyelvben is van kapcsolat a Hold és a hónap között urali vonalon. A Hold-naptári számok értelmezéséhez tekintsük a 4. ábrát!

4. ábra

Az úgynevezett szinodikus Hold-ciklus a holdfázisokra épül. Az ábra bal felső sarkában látjuk, hogy amikor a Hold a nagyobb, zöld-fehérral jelölt Föld és a Nap közé kerül, akkor az éjszaka kitakarja a Napot, arról a Nap fénye nem tükröződik, így Újhold van, azaz a Hold egyáltalán nem látszik. Rejtve a Hold-fázisokról szól például a Ludasim, pajtásim című népdal. Egy teljes szinodikus ciklus két újhold vagy két telihold között mérhető idővel azonos, és az a Holdnak a Napot és a Holdat összekötő egyeneshez (mint vonatkoztatási alaphoz) viszonyított keringési periódusát jelenti, kb. 29,53 napot, ami elég jól közelíti a 29 és fél értéket. Innen ered, hogy a szinodikus naptárban az egyik hónapnak 29, a másiknak 30 nap volt a hossza, ami átlagban 29 és felet adott.

Egy másik Hold-naptár arra a ciklusra épül, ami alatt a Hold körbejárja az eget. Ezt sziderikus ciklusnak hívják, és ez rövidebb a szinodikusnál, mert az égbolt csillagaihoz képest a Hold gyorsabban mozog, mint a Földet és a Napot összekötő tengelyhez képest, ez a tengely ugyanis maga is forog az állócsillagokhoz képest és így két szögsebesség adódik össze. Ez a ciklus 27,32 nap körül van. A régi kínaiak úgy tartották, hogy a Hold az égen 28 házba tér be, ami felülről közelíti ezt az értéket, míg az indiaiak a közelebbi 27 „Hold-házat” (naksatrát) választották, aminek mindkét esetben oszthatósági és mitológiai háttere van. Számunkra a 28 holdházas kínai rendszer az érdekes, mert annak van egy olyan állatokkal megszemélyesített változata, amit nem csak erre a ciklusra használnak, hanem kapcsolatba hozták a 12 hónapos évvel is, a hónapoknak hol 2, hol három Hold-házat feleltetve meg (négy három-holdházas és nyolc két-holdházas hónap van). Ez a rendszer a sztyeppen átkerült a Kaukázusba és Európába, és összeíródva a nyugati 12 hónapos (zodiákus) rendszerrel egy hármas (három állatkörös) megfeleltetési rendszert hozott létre, ami a nyugati műalkotások alapvető szimbolikai ABC-jévé vált. Ennek ismerete nélkül nem érthetők a népdalok, a népmesék, de Raffaello, Dürer, Rembrandt, Velazquez, Csontváry, Munkácsi festményei sem. Ezt az ABC-t a nyugatiak nem ismerik, ezért nem is tudják értelmezni a műalkotásaikat, vakon állnak például egy Grimm-mese előtt. Ezt a hármas állatövi rendszert Jankovics Marcell alapozta meg, amikor egy 1980-as „kézirátában” (A népmesék és a csillagos ég [1]) Propp meseelméletét zodiákus alapra tette át, abban a szereplőket a hét klasszikus bolygóhoz és a Földhöz rendelve és merev megfeleltetést adva a

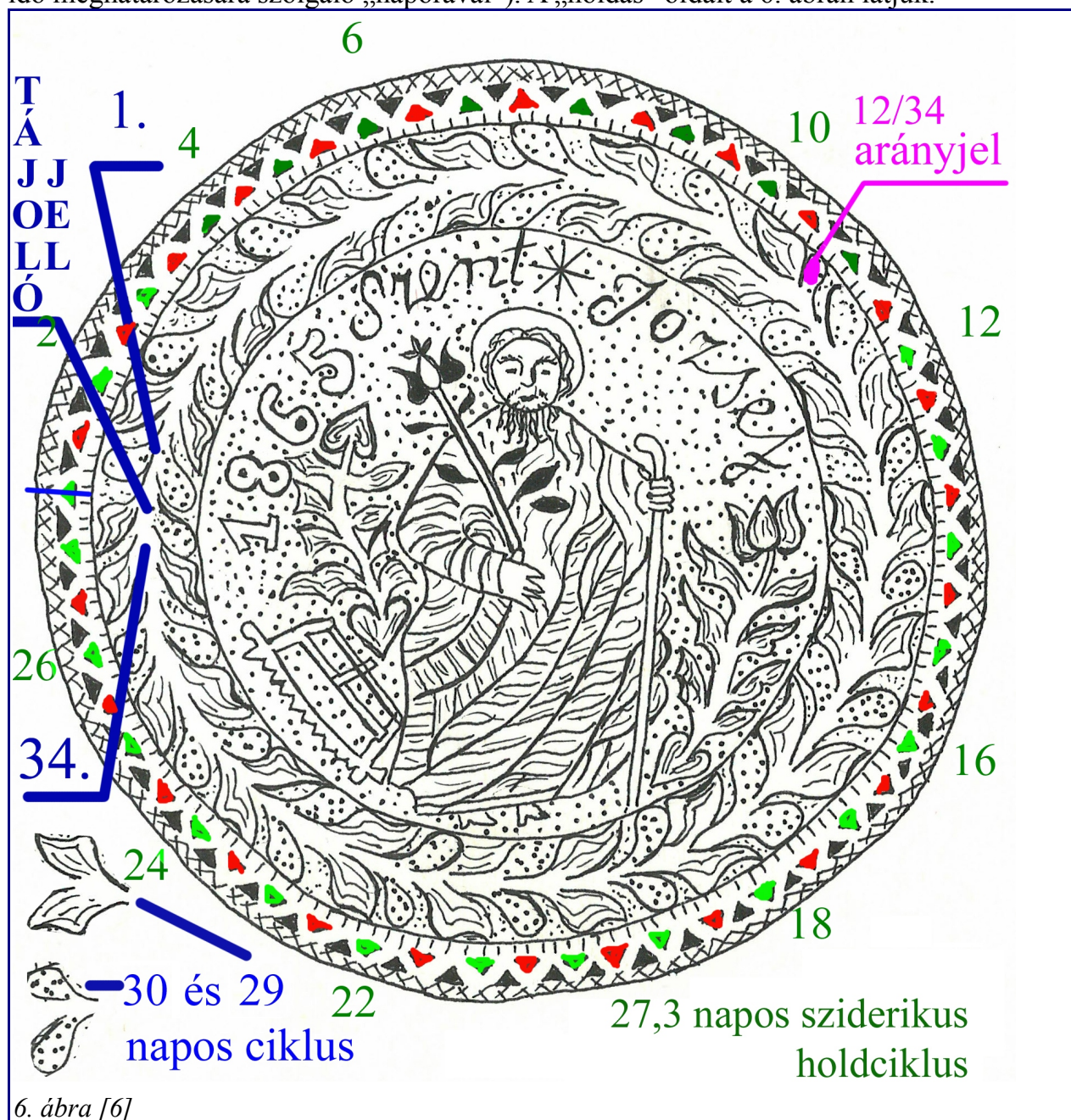
nyugati és a keleti zodiákus jegyei között (a Kosnak a Kutya, a Bikának a Disznó, az Ikreknek a Patkány felel meg, stb.). Ez a rendszer azonban csak 1985-ben vált hadrafoghatóvá, amikor Kustár Zsuzsa keramikusművész egy miniatúráján, majd padlómozaik formájában is „publikálta” azt a kínai Hold-házrendszerrel is kiegészített immáron „háromkörös” rendszert, amit Jankovics Marcell levelezésünkben „Pap-Kustár-körnek” nevezett, Pap Gábor művészettörténészre (is) utalva. Irina Palagina orosz asztrológusnő részletes holdházleírása és bizonyos nyugati műalkotások alapján ezt a klasszikus rendszert kissé módosítva azt az 5. ábra (táblázat) szerinti formában használok.

MAGYAR HÁRMAS ÁLLATÖVI RENDSZER												
KOS TAVASZPONT		BIKA	IKREK	RÁK	OROSZ- LÁN	SZŰZ	MÉR- LEG	SKOR- PIÓ	NYILAS	BAK	VÍZ- ÖNTŐ	HALAK
ZOD. JEGY												
NYUGATI KELETI	KOS KUTYA	BIKA DISZNÓ	IKREK PATKÁNY	RÁK ÖKÖR, TEHÉN	OROSZLÁN TIGRIS	SZŰZ NYÚL, MACSKA	MÉRLEG SÁRKÁNY	SKORPIÓ KÍGYÓ	NYILAS LÓ	BAK KECSKE, BÁRÁNY	VÍZÖNTŐ MAJOM, IFJÚ	HALAK KAKAS, MADÁR
HOLDHÁZAK	KUTYA FARKAS (BÁRÁNY) KÉTFEJŰ MADÁR	DISZNÓ GALAMB	PATKÁNY/EGÉR BAGOLY, DENEVÉR	ÖKÖR, TEHÉN, BÖLÉNY GÓLYA, EGYSZARVÚ	PÁRDUC TIGRIS RÓKA	NYÚL, MACSKA MEDVE	SÁRKÁNY SZARVASKÍGYÓ GILISZTA	KÍGYÓ GÍMSZARVAS	LÓ DÁMSZARVAS	KECSKE, BÁRÁNY SZAKÁLL, SAKÁL	IFJÚ MAJOM HOLLÓ	KAKAS PÁVA
uralk. bolyg.												

5. ábra

A 4. ábrán látható a Holdnak még egy ciklusa, a holdcsomópont- vagy más néven drakonikus ciklus. A Hold Föld körüli keringési síkja az ekliptikával kb 5,1 fokot zár be, és ez a sík lassan, 18,6 éves ciklussal forog körbe az állócsillagokhoz viszonyítva. Azt a helyet és időt, amikor a Hold „emelkedve” halad át az ekliptikán Sárkányfejnek, amikor süllyedve, Sárkányfaroknak nevezik. Ha a két sík metszéspontja (a Sárkányfejet és a Sárkányfarkat összekötő, az ábrán piros vonallal jelölt egyenes) eléri a Napot, és a Hold is az egyenes közelében van, a három égitest annyira egy vonalba kerül, hogy az napfogyatkozást vagy holdfogyatkozást okoz, attól függően, hogy a Hold a Föld melyik felén van. A régiek szerint ekkor a Sárkány „bekapja” a Napot vagy a Holdat. Ez a jelenség megjelenik például Sárkányölő Szent György legendájában, hogy hogyan, azt most nem részletezném. A sárkányról szólva azt viszont megjegyezném, hogy az az alsó világgal analóg sötétebb félév ura. Táblázatunkból látható, hogy a Sárkány a nyugati Mérleg jegy keleti megfelelőjeként pont az „alsó”, alvilág értelmű természeti félévet indítja, és ilyen értelemben is gonosz állat. Az alsó-felső analógia mentén a Holdhoz tartozik a Nappal szemben, ezért sokszor Hold-számmal van azonosítva. Ilyen a hétfejű, 14 fejű vagy 21 fejű sárkány. Az Ambrus király meséjében három sárkány minden pénteken 70 legényt követel, amiben a péntek (szláv eredete alapján 5) és a 70 szorzata 350 ami a 354 napos Hold-év közelében jár, főleg, ha a 3

sárkányt is hozzáadjuk (négy vagy négyfejű sárkány nem szokott előfordulni). Még jellemzőbb, ha 99 legénnyel van dolgunk baljós szituációkban (a 99-ből osztással származtatható a 9 fejű sárkány is), ami a nyolcéves luniszoláris év hónapjaink a számát hozza. 99 szinodikus holdhónap ugyanis nagy pontossággal azonos 8 napévvel. A luniszoláris naptárak sorában először a kétéves tűnik fel, amit ez a nyolcéves követ (az i. e. VIII. században Manneában jelenik meg egy még fejlettebb 19 éves rendszer, illet vezetnek be i. e. 484-ben Kínában, majd Európában Meton próbálja meghonosítani i. e. 432-ben). Nézzük meg, hogyan jelenik meg a szinodikus és a sziderikus Hold-naptár, illetve a nyolcéves luniszoláris naptár egy pásztorfaragáson (a tükrös másik oldalán Nap-naptár található, az évközi idő meghatározására szolgáló „napórával”). A „holdas” oldalt a 6. ábrán látjuk.

hónapnak felelt meg. Lépünk beljebb egy gyűrűvel! Itt mintha madárpárok repülnének körbe. Ez annál is gyaníthatóbb, mert a tükrös másik oldalán egy gyűrű két határoló köréhez simulva 2×15 lúd repül körbe, de az egyik csak feleakkora mint a többi, és hátratekint a libasorra, azaz 29 és fél lúddal van dolgunk. (Ez a gyűrű valószínűleg a meglehetősen zsúfolt Hold-oldal miatt kerülhetett a túloldalra). Ez már így is hozza a szinodikus Hold-ciklus 29,54-es számát, megjegyzem, a 2×15 -ös felosztás is megjelenik a hasonló elvű szibériai ábrázolásokon, ott néha a két 15 elemű sort kissé össze is csúsztatják, jelezve, hogy 30-nál kevesebbről van szó. Az elmondottak alapján gyanítható, hogy a tükrös kimondottan Hold-oldalán, ahol még Szent József is holdsarló alakú, szintén ludak vagy hasonló madarak repülnek (előkerülnek még ezek a ludak a „Ludasim pajtásimban”). Ezekből 17 pár, azaz 34 van, de van egy további, 35-ik madár is. Figyeljük meg, hogy minden második madár hímivarszerv kinézetű, azaz ezek a gácsérokat hozzák. Az utánuk következő madár – a pár másik tagja – tojó, arra csak később jöttem rá, hogy a kettejük közötti történetet a faragó nász-képként fogalmazta meg. De a 35-ik madár félig gácsér, félig tojó! A népművészet fölöttebb mentes a gender ideológiától, számára ilyen nincs, úgy hogy ezt a humoros, beugratós stációt (ami az 1865-ös szám 1-esénél van) nyugodt szívvel iktathatjuk ki a teljes rendszerből. De mit kezdünk a maradék 34-gyel, vagy a párok számát adó 17-tel? 2016 körül írtam egy (egyelőre kiadatlan) könyvet a sztyeppi szimbolikáról, ott belefutottam ebbe a számba. Az L. P. Potapov által publikált négy ótürk eredetmonda egyikében a hunok vezérének 17 fivére született. De a Nart eposzban is megjelenik ez a szám, ott Uruzmagnak és Satanának 17 gyereke születik, és a 17-ediket az anya Uruzmag elől elrejtve, titokban neveli fel. Ez a fiú névtelen. Mit jelent ez a nem teljes értékű „félgyerek”? Valószínűleg egy felet, ő a 16 és feledik gyerek. Ezt az értéket duplázva a 33-as számot kapjuk, ami megint csak nem ismeretlen sem a népdalok világában, sem a mitológiában. Ilja Murometz, az óorosz mitológia egyik leghíresebb harcosa 33 éves koráig béna, ahogy mondja „nem bír kezekkel és lábakkal”, amiről sejthető, hogy ez egy mitikus ciklus, de az ilyen számok szinte mindig naptári vonatkozásúak. A cigány a pokolban című mesében olvassuk:

„Lemennek a pokolba, be ott egy nagy fekete házba, keresztülmennek harminchárom szobán, hát a harmincharmadikban töviságyon, vasszegekkel bélelt párnán feküdt egy öregasszony: az ördögnek az anyja”.

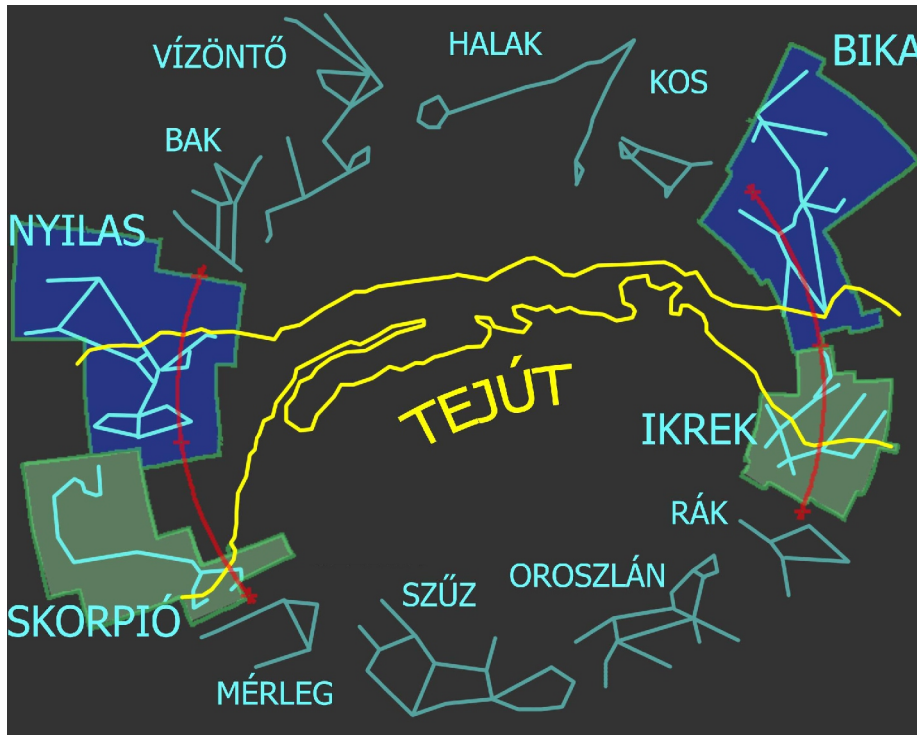
Népdalban is megjelenik:

(69)

Szomorú fűzfának	Ki zödbe, ki kékbe,	Szólítottam vóna,
Harminchárom ága,	Ki földig fehérbe,	Szántam búsítani,
Arra reá szállott	Csak az én kedvesem	Egy ilyen éfiat
Harminchárom páva.	Tiszta feketébe.	Megszomorítani.

Ennek a dalnak a szimbolikáját később érintjük, de így is látni, hogy a felsorolt példákban a 33-as szám a szomorúsággal, a veszteséggel, a bajjal, a pokollal van összefüggésben. Nem csigáznám tovább az érdeklődést, a nyolcéves luniszoláris ciklus 99 holdhónapjáról, annak is a harmadolásáról van szó, ami mint Hold-szám az alsó világ jelentéstartalmait hozza. Vizuális ábrázoláson a 99-et nem könnyű látványosan érzékeltetni, talán innen jön annak a harmada, vagy annak is a fele, a 16 és fél. Figyeljük meg, hogy a tájoló jelnek tekinthető „hímnős” madártól számított 6-ik pár után egy hiba észlelhető (lila „arányjel” felirattal jelöltem), ami $12/34=0,35$ arányban osztja a 34-es sort. A tükrös alkotója – mint látuk – párokban gondolkozott, és ellenőrizhető, hogy ez a pár adja a legjobb harmadolást, tehát itt arra lehet utalás, hogy három 33-as egység alkot egy teljes 99 hónapos ciklust.

3.5. A TEJÚT ÉS JELENTŐSÉGE A NÉPMŰVÉSZETBEN

7. ábra

A Tejút az éjszakai égbolt egyik legfeltűnőbb csillagtömörülése. Az az ekliptikával kb. 60 fokos szöget bezáró gyűrű, ami (az északi féltéken) a 7. ábra szerinti sárga alakzatként látszik. „Felső” (ábránkon a jobboldali) szára látszólag a Bika és az Ikrek között halad át, „alul” pedig két ágra bomlik, az egyik „lába” a Skorpió, a másik lába a Nyilas csillagképre fut ki. Köztes helyzete miatt a művészeti alkotások a Tejutat hol a zodiákus Bika-Skorpió tengelyével azonosítják (ilyet

tárgyalunk az Emese álmánál), hol az Ikrek-Nyilas tengellyel (pl. Csodaszarvas legenda). Van „hárompontos” kódolás is, Csontvárynál például több helyen látni Ikrek-Skorpió-Nyilas kódolást, ami már figyelembe veszi a Tejút alsó elágazását is. Grimm-mesében vagy a velenicei Szent Márk Székesegyház főkapuján négyponthoz kódolással is találkoztam, ahol megjelenik mind a négy szóba jöhető zodiákus jegy – a Bika, az Ikrek, a Skorpió és a Nyilas is. A Tejúttal kapcsolatos vizuális képzetek már valószínűleg több tízezer évvel a zodiákus kialakulása előtt megjelentek, és a magyar hagyományban sokszor mint Nagy fa, Nagy folyó, Madarak útja, Lelkek útja jelenik meg. Csaba király legendája nyomán Hadak útjának is nevezik. „De nemcsak előmlött folyadéokra, hanem szalagra, taposott ösvényre is emlékeztet” – írja róla Toroczkai-Wigand Ede. Hívják csillagösvénynek, az ősi képzeteket számos keresztény legendamotívum is felváltotta, ilyen értelmű vagy kötődésű az Istenútja, Jézusútja, Részegemberútja, ahol Jézus kitér a részeg elől, vagy Szalmahullajtó út, ahol a Tejút Szent Péter vagy Jézus szekeréről lehulló szalma. A Tejúton van a „Szarvasnyom”, ami arról tanúskodik, hogy Hunor és Magor is erre vadászott a szarvasra. Ezt a mondát, akárcsak az „Emese álmát” is hamarosan konkrétabb összefüggésbe is hozzuk a csillagos égbolttal és a zodiákus szimbolikával.

Szentelnék néhány szót a Madarak útja, Lelkek útja, Nagy folyó neveknek. Ezek valószínűleg az Altáj környékén alakultak ki. V. V. Napolszkih az úgynevezett bűvárállatos eredetmondákról írt tanulmányában említ egy „észak-dél modellt”, aminek a lényege a következő. Az Altáj vidékén egy érdekes háromrétegű világmodell alakul ki (a háromrétegű világkép más mitológiákban is megjelenik). A nagy szibériai folyók (Ob, Irtis, Jenyiszej, kissé távolabb a Léna) délről a magas hegyekből érkeznek, és tavasszal a folyók mentén repülő varjak meghozzák az ember világába a meleget, a bőséget, a termékenységet (az oroszban fennmaradt a „varjú hozza a tavaszt” mondás is). A folyók innen a hideg északra, a halál birodalmába távoznak, ismert például az a képzet, hogy a halottak lelkét a jeges Léna viszi el északra. Ezt a három világot (felső világ, az emberek világa és az alsó világ) a folyó mint út

A 8. ábra bal felső paneljén a paziriki 2. számú kurgánból látunk egy tetoválást. Ebben, akárcsak az 1. számú nagykurgán vezérlovainak maszkjában, az egyik kardinális (évszak-kezdő) zodiákus jegy, és az őt közrefogó másik két jegy van elrejtve, emellett tartalmaz egy jellegzetes sztyeppi, közelebbről szkíta totemsort is. A három zodiákus jegy: a Nyilas, a Bak és a Vízöntő, a totemsor tagjai – a Madár, a Szarvas és a Ló. Az 5. ábrán közölt táblázatból látható, hogy a Nyilas keleti megfelelője a Ló. Az ábrázoláson ez van alul. Felette egy csavart szarvú hegyi kecske látható, ami táblázatunk szerint a Nyilas után következő jegyet, a Bakot hozza (kecske=Bak). Ezután a zodiákusban a Vízöntő következik, amit a legfelső pozícióban lévő madár hullámos szárnya kódol. Ez a grafikus kódolás festményeken gyakran látható, általában három félhullám vagy hármas törtvonal formájában, amiből a Vízöntő képjelében kettő is van. A minket érdeklő totemsorból a Madár és a Ló azonnal látható, a szarvast a maszk alkotója úgy oldotta meg (kissé talán erőltetetten), hogy a kecske csavart szarva mögé tette a Szarvas dúsabb agancsát. Ez a megoldás, hogy egy mitikus ábrázoláson belül egyrészt zodiákus (vagy más naptári) rendszer, másrészt egy totemsor (vagy totemkör) található igen gyakori, mondhatni tipikus a sztyeppi ábrázolásoknál, ami miatt az ilyen műalkotásokat „kétkörös rendszerűnek” neveztem el. Számos ilyet tanulmányozva – ideértve nem kevés szóbeli alkotást is – észlelhető, hogy a naptári rendszer inkább a földi valóságot hozza, míg a totemsor – ahogy arról korábban már beszéltünk – az evilág és a túlvilág közötti közlekedést írja le. Sokszor ez utóbbi is körforgásszerűen értelmezhető, akárcsak a naptári rendszer, innen a „kétkörös” elnevezés. A 8. ábra középső, felső paneljén lévő állat a teste és a patája szerint ló, ami a Ló totemstációt adja, a virágos agancs, aminek első elágazása is van a Szarvast hozza, és mivel az állat jól láthatóan csőrös, benne van a harmadik totemállat, a Madár is. A felső két fehér pata a világosabb félévet és a felső világot, a két alsó, fekete pata az év sötétebb felét és az alsó világot jelenítheti meg, két-két évszakkal, amit a sörény négy virága is hozhat. A szügyén a Nap éves járásának kettős spirálját hozza egy „meander”, ami számos műtárgyon jelenik meg (Knosszoszban például sok ilyen van), ennek két fele a lábakon is látható. A virágrendszerek további naptári számokat rejtenek. Mint látjuk, ez is kétkörös rendszer, naptári ciklusokkal és totemsorral. A 8. ábra jobb felső paneljén a szárny hozza a Madarat, az agancs a Szarvast, a testben nem a ló, hanem az Oroszlán látszik. Ezt Sz. I. Rudenko a paziriki kurgánok híres feltárója a szkíta-szaka törzsek előázsiai kapcsolataival magyarázza. Az állat lényegében egy Szfinx, ami egyfajta déli, délnyugati totemsorként Egyiptomtól kezdve sok helyen ismeretes. A naptári számok (3, 7, 4, 5?) itt is jól értelmezhetők. A 8. ábra bal alsó paneljén embert tartó szárnyas medve látható. Nyugat-Szibéria ritkán lakott területein olyan halászó-vadászó népek éltek, akik számára létkérdés volt a beltenyésztettség elkerülése, ezért a múlt században még mindig törzsi hagyományt tartó nép (Észak-Szibériában lényegében két törzs élt) két olyan nemzetségcsoportra – úgynevezett frátriára – oszlott, melyek tagjai csak a másik, távolabbiból házasodhattak. Fratriarchális társadalomban éltek az észak-amerikai indiánok is, de ott három fráttria is előfordult. Állítólag ennek a rendszernek a halvány emlékét őrzik az erdélyi leányvásárok. A két nyugat-szibériai fráttria a „Por” (férfielvű, melynek a totemállata, frátriatoteme a Medve) és a „Mos” (női elvű, totemállata a nősténynyúl, lúd vagy pillangó). Ábránkon a Por fráttria totemsora is a legelső össel, a Madárral kezdődik, amit a szárnyak hoznak, folytatódik a fráttria totemével a Medvével, ennek a leszármazottja az ember. Ennek az ábrázolásnak létezik a Mos párja is Perm környékéről. A szárnyak és a lábak 12-es rendszert alkotnak (egy szárny letörött), a gyöngyök száma valószínűleg az éves fényviszonyokat tükrözi a permi szélességen, így itt is jelen van a naptár, és kétkörös rendszerrel van dolgunk. A 8. ábra jobb alsó sarkában látható szőnyeg (V. paziriki kurgán) közepén egy Nap-naptári jelentésű 6×4-es osztású mező van (valószínűleg az akkor és ott szokásos éves mezőgazdasági

naptár), de számunkra az ezt övező négyzetes övek az érdekesek, melyekben sugárirányban belülről kifelé griffmadarak, szarvasok, lovak, végül megint griffek vannak. Ez láthatóan egy záródó Madár-Szarvas-Ló-Madár totemsor, amihez az Ember is hozzávehető, ugyanis a ló-sorban minden második harcos megüli a lovat, a köztük lévőket pedig gyalogolva vezetik. A külső négyzetes övekben, azok kerülete mentén az alábbi számosságok olvashatók le:

2x(10+11) griffmadár;

36 szarvas;

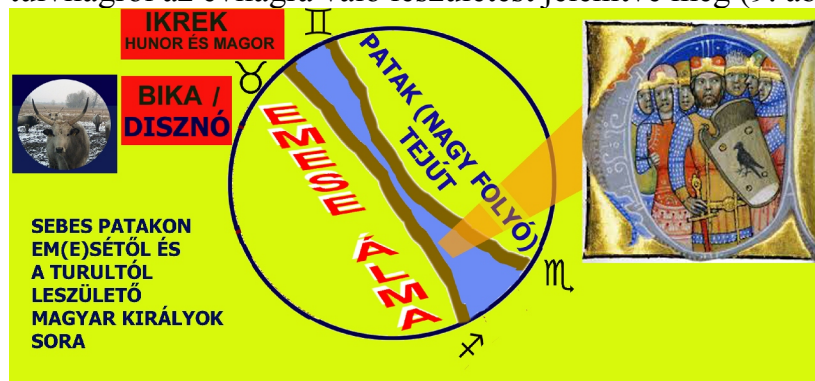
16+17+17+19-es egyenlőtlen kiosztású motívumsor;

27 lovas, a 28-iknak csak a harmada fér ki;

textilhiány miatt bizonytalan, 90 körüli számosság.

Ezek alighanem naptári számosságok, a 36 lehet az úgynevezett dekánok vagy dekádok száma, ez 10 vagy 11 napos egység, amiből egy hónapban 3 van. A belső griffkör 10-es és 11-es oldalai is utalhatnak ezekre. A 16 a sztyeppén a 12-es mellett jól ismert és ugyanúgy előforduló „8 szektoros” naptár továbbosztása, ami máshol is látható, a 17-et ismerjük, a 19 a 19 éves luniszoláris naptár száma. Rudenko ugyan azt írja, hogy a „levágott” harmadlovasnál a szövőné hibázott, valószínűleg rossz sablont használt, de számunkra nyilvánvaló, hogy itt a 27.32 napos luniszoláris ciklusról van szó. Ha a bizonytalan külső griffsorban 91 madár van, az a negyedév napjainak a számát hozhatja.

Mint látjuk, a sztyeppi kultúrában a leszármazási lánc – a totemsor – elején általában az ég állata, a Madár áll. Ő az „Első ős”. Madár ül a két ordoszi hun korona tetején. Elemezni fogjuk a Madarak voltunk című dalt, ami ugyanerről szól. Ez a gondolat húzódik meg az egyik magyar eredetmonda, a Turul legenda vagy más néven **Emese álma** című mondában is, amit azért is tárgyalunk itt, mert az a Tejútra, a túlvilágról az evilágra vezető útra íródik, a túlvilágról az evilágra való leszületést jelenítve meg (9. ábra).

9. ábra [9]

Az „Emese álmát” Anonymus Gesta Hungarorumában az alábbi rész tartalmazza:

„Álmos az első vezér.

Az Úr megtestesülésének nyolcszázötvenkilencedik esztendejében Ügyek, amint fentebb mondtuk, nagyon sok idő múltán Mágóg király nemzetségéből való igen nemes vezére volt Szkítiának, aki feleségül vette

Dentü-Mogyerban Őnedbelia vezérnek Emes nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álmoknak mondják, azért hívták őt szintén Álmosnak...”

A Képes Krónika szerint:

„Ügyek fia Előd Szittyaországban Eunodubilia leánytól fiat nemzett, kinek neve lön Álmos, annak okáért, mert anyjának álmában keselyűforma madár jelent meg, amikor terhes állapotban volt; méhéből rohanó víz fakadt, meggyarapodott, de nem a maga földjén; ebből azt jósolták, hogy ágyékából dicső királyok származnak. Miután a somnium a mi nyelvün-

kön álom, s ama fiú származását álom jövendölte meg, ezért nevezték Álmosnak,... „

Benedek Elek mesegyűjteményében („Attila földje”):

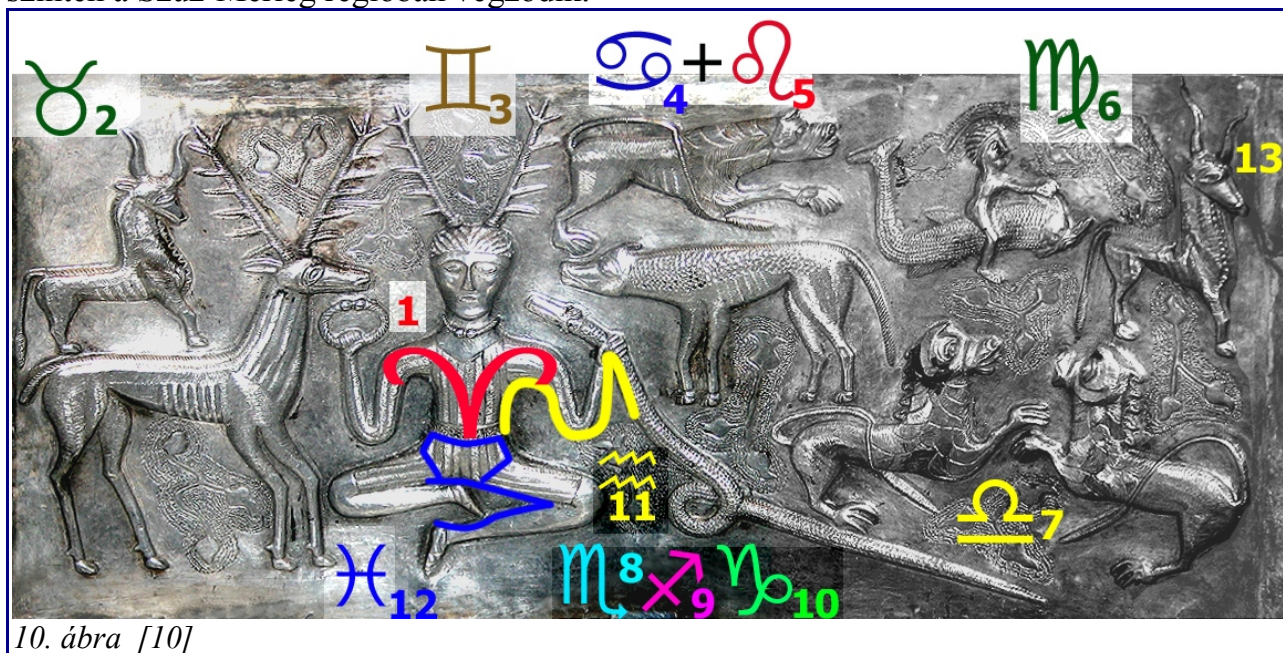
„Világhódító Attila halála után úgy négyszáz esztendő múlhatott el már, mikor Hunor testvérének, Magyarnek a maradvái megmozdultak s fölkerekedtek Szittyaországból, hogy visszaszerezzék Attila földjét... - Jertek velem! – mondotta Csaba... csak Előd volt szomorú. Előd s a felesége: Emese, Előd, Attila másodunokája, Szittyaországban az első ember, az elsők elseje. Vitéznek a legvitézebb, bölcsnek a legbölcsőbb, öregnek is a legöregebb... Este lefektében, reggel fölkeltében csak egyért imádkozott Emese, fiúért, aki fölváltsa az apját. Isten meghallgatta Emese könyörgését. Csudálatos álmot látott egy éjszaka. Látta Attilát és fiait, amint szárnyas paripákon végigszáguldanak Szittyaország földjén. Nyomukban a hun vitézek. Attila kezében lengő lobogó. A lobogón turulmadár, szárnyát csattogtatja, s egyszerre csak leröppen a lobogóról, és száll egyenest az ő ölébe, kebelére hajtja a fejét, s ottan elszenderül. És ím, halljátok a csudálatos álmot: Emese kebele megnyílik, s kebele nyílásán patak vize csörgedez elé. Aztán a patak nő, nő, nagy folyammá duzzad, elterül Szittyaország földjén, áttör erdőkön, hegyeken, át az ország határán, s úgy folyik tovább az egész világon.”

Az Anonymusnál szereplő Emesu latin nevet Emeseként, vagy Emesként fordítják. Már itt is gyanakodhatunk az emse szóra, ami nösténydisznót jelent (az emse urali nyelveken is kocát jelent), ugyanis a keleti Disznó a nyugati Bika megfelelője, és az a Tejút felső végénél lévő jegy. Ezt az értelmezést Szántai Lajostól hallottam, és megerősíti ezt a feltevést, hogy a cseh-morva mitológiában is van egy hasonló szerepű nő, „Disznórévi Judit”, aki az első cseh király anyja. Az Emese-monda két változatában is az első ős – a Madár – az apa, a Képes Krónikában ez csak áttételesen értelmezhető. Érdekes mozzanat az álom is, amiről mitikus történetekben nem egyszer az derül ki, hogy az a Tejútra íródik, de a Tejút legnyilvánvalóbb megjelenítése az Emese méhéből dicső királyok soraként fakadó forrás vagy rohanó víz (Nagy folyó) az első két mondaváltozatban. Benedek Eleknél Emese kebele nyílásán „patak vize csörgedez elé”. Ez a kép a kebel mint tejforrás révén is utalhat a Tejútra, és a kontextusból érezni – amit a mese címe is jelez, és ami a meséből ki is derül –, hogy a világot elnyelő patak mögött Világhódító Attila utódai állnak. Ebben a változatban, ami egy hosszabb mese, központi szerepe van Csabának, aki a Csaba-legenda szerint a Csillag-ösvényről (a Tejútról) tér vissza övéi megsegítésére. A Képes Krónika ábrázolja is a turulmadaras pajzs mögött felsorakozó dicső magyar királyok sorát Attilával – más forrásokban Álmossal vagy Árpáddal – az élükön (lásd a 9. ábra jobb felső sarkában).

Az fenti értelmezés szerint az „Emese álma” a Tejút lehetséges megjelenítései közül a Bika-Skorpió tengelyre íródik, bár igazság szerint a Tejút alsó vége a mondákban nincs jelezve, és a történet Tejút-kötődése a Tejút Bikából indítása nélkül is igaz. Ugyanakkor mindhárom történet jelzi, hogy a magyarok új helyen találnak új hazára (nem a saját földjükön sokasodnak el, a harmadik változatban a patak áttör az ország határán, „külföldre lép”). Ezzel a magyarok története egy új ciklusba lép, amit a zodiákus történetek a ciklusvég-cikluskezdet zodiákus helyére, a Halak-Kos átmenetre szoktak tenni. Látni fogjuk, hogy a másik híres magyar eredetmonda, a Csodaszarvas legenda ezt így is hozza, abban a „leszületés” egyértelműen a Nyilas-Ikrek tengelyként kódolt Tejútra íródik, majd rákanyarodva a zodiákusra, a téli jegyek végén a Halakból a Kosba lép, sőt a történet a szemközti Mérlegben végződik (pontosabban előtte a Halakkal szemben lévő Szűz után lép a Mérlegre), ami egy igen jellegzetes zodiákus történetvezetési séma, és számos népdalban egy jellegzetes zodiákus útvonalként (vagy útvonalrészletként) jelenik meg.

Mielőtt áttérnénk a Csodaszarvas legendára, ami szintén a Tejútról indul, mutatnék egy olyan félig szkítának, félig keltának tartott műtárgyat, ahol a Tejútról induló történet

szintén a Szűz-Mérleg régióban végződik.

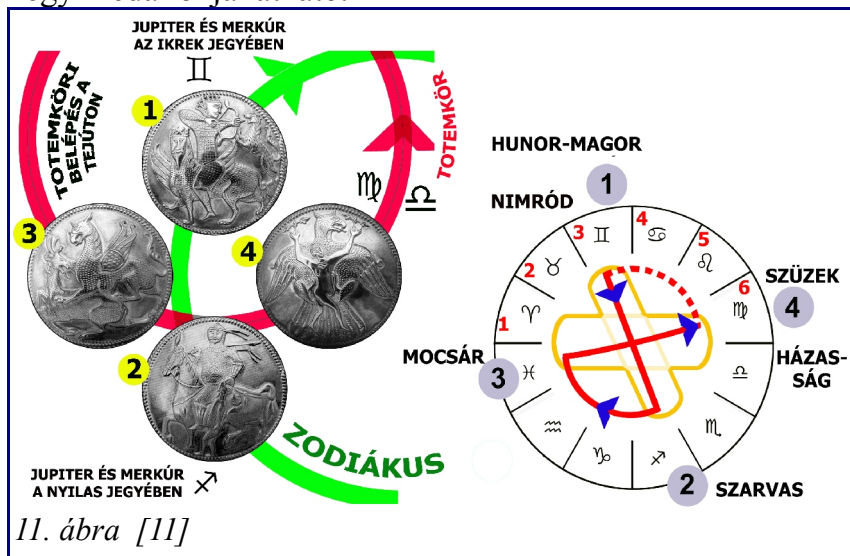
10. ábra [10]

A 10. ábrán látható az időszámításunk kezdete körüli Gundestrupi üst egyik lemeze. Az ábrázolás jól tükrözi a nyugati és keleti zodiákus, illetve a kínai holdházrendszer összeíródását, és érdekessége egy „13-ik” stáció megjelenése, ami a totemkörhöz tartozik. Kezdjük a körbefutó zodiákus kimutatását a tavaszponti Kossal. A Kos széthajló képjele az ábra bal felén látszó, kezében karikát tartó karcsú és igen széles vállú férfi felsőtestére írható. Ha azonosítjuk a vállat, a felkarokat és az alkarokat, látjuk, hogy ilyen váll nincs, azt a mester a Kos képjele miatt alakította ilyenre. Az osztott karika alighanem a zodiákus kör megjelenítője. A „szabványos” zodiákus körön a második jegy a Bika, amit a kép bal felső sarkában álló bika hoz. Ennek a bikának a fején egy érdekes osztóvonal van, ami arra enged következtetni, hogy a bika „csőrös”, azaz abban benne van egy madár is, és ez azért lesz érdekes, mert a „13. stáció” szarvas lova nagy szemével szintén madárfejűnek látszik – de erről később. A Bika után következő Ikrek két azonos motívum, két agancs jeleníti meg. A baloldalon látható kettős levél szintén az Ikrekre (vagy az agancsok kettősségére) utalhat. Az agancsmotívum persze nem véletlen. A Gímszarvas és a Dámszarvas a Skorprió és a Nyilas egy-egy holdháza. Így a két agancs, ha azt a Nyilashoz tartozónak vesszük, egyszerre jeleníti meg a Nyilast és az Ikreket, amiről tudjuk, hogy egy kétpontos Tejút-kód. Figyeljük meg, hogy az embertől balra eső nagy szarvas lábai, de még a felette látszó kis bika lábai is az Ikreket és a Nyilast összekötő Tejút ferdeségének megfelelően dőlnek balra! Ráadásul a szarvas hasa alatt egy bagolysziluett ismerhető fel. A Bagoly az Ikrek holdháza (lásd az 5. ábra szerinti táblázatot), tehát ez a szarvas és a bagoly szintén kódolja a Tejutat. Ha az agancsot a Skorprió holdházához kötjük, akkor az egyik agancs a bikával együtt a Bika-Skorprió kódú Tejutat jeleníti meg. Visszatérve a zodiákusra, a Rákkal folytatjuk. A Rák képjelében egy előremutató és alatta egy hátramutató ív látszik (♋), az embertől jobbra pedig egy előre álló és alatta egy visszafelé álló állat ismerhető fel. Ez a két állat tehát a Rák képjelét adja. A két állat közül az egyik oroszlánszerű, ami a következő jegyet, az Oroszlánt is hozza. Megjegyzem, ennek az állatnak a farka tartozik az oroszlánhoz, a feje inkább kutyás, az alatta lévő állat meg pikkelyes, tehát abban benne van a hal is. Itt a mester valószínűleg a Halak-Kos (Kutya=Kos) átmenetet akarta jelezni az ember közelében, akiben ugyanez a két jegy jelenik meg (a Halak megjelenítéséről később lesz szó, azt az ember lábai adják). A Kos a természeti év kezdete és analógiáiban a „Kezdet jegye”, míg a Halak a természet halála, a tavaszi újjászületést közvetlenül megelőző állapot, azaz a „Vég jegye”. Itt az alkotó aligha-

nem a zodiákus nyelv egy igen fontos komponensét, a Halak-Kos átmenetet jeleníti meg, amit később tárgyalunk részletesebben. Az Oroszlán után a Szűz következik. Ezt az oroszlántól jobbra, tehát a szabályos helyén egy halon lovagló meztelen nő hozza. A Halak egyébként a Szűzzel átellenes jegy, ami szintén egyfajta visszaigazolás. A mitikus alkotók egy adott jegyet gyakran erősítenek meg azzal, hogy együtt hozzák a diagonális vagy trigonosz megfelelőjükkel (megfelelőikkel). A lemez jobb szélénél lefelé kanyarodva két szembe forduló oroszlánt látunk, melyek úgy helyezkednek el, mint egy kétkarú mérleg két serpenyője vagy nyelve. Ezek a Mérleget adják. De a Mérleg és az előző Szűz között van még egy talányos „13-ik” stáció, a madárfejű, szarvas ló. Ez a stáció valójában nem tartozik a körbefutó zodiákushoz, és ezzel kapcsolatban egy kisebb magyarázattal tartozom. Ez a totemkör része. Figyeljük meg, hogy ez az állat igen hasonlít a baloldali bikára, és arra szimmetrikusan helyezkedik el. Mindkettőben benne van a sztyeppi „Első ős”, a Madár, ugyanis mindkettő csőrös. A jobboldali állatban pont a sztyeppi legtipikusabb „szkíta” totemsora, a Madár-Szarvas-Ló azonosítható. Korábban írtam, hogy alapesetben (az egyszerűbb ábrázolásokon és megjelenítésekben) az ember és a közösség leszületése és a túlvilágra távozása a Tejútra íródik (A típusú totemkör), de van egy összetettebb, „fejlettebb” képzet is, amikor csak a leszületés (a totemsor befutó ága) íródik a Tejútra, a kifutó ág pedig máshol távozik (B típusú totemkör). Itt a befutó ágot a csőrös bika jeleníti meg, ami Bikaként a Tejút felső végén van. A Tejút földi vége a Nyilas-Skorpió elágazás. Jankovics Marcell írja, és ez így is van, hogy ez az elágazás, amit néha Tejúthasadéknak is hívnak, az a túlvilág-evilág kapu, amin keresztül a felvilágba vagy az alvilágba lehet jutni. A Tejúton „leszületett ember” itt áthaladva már a zodiákusban mint a földi valóságban, világban van, és a zodiákus szabványos irányában folytatja az útját a Bak, a Vízöntő és a Halak irányában, majd eléri a Halak-Kos (Vég-Kezdet) átmenetet. Ezután a „B” típusú mitikus történetek a Kostól diagonálisan a Mérlegre (esetleg a Szűzre) ugranak, és tulajdonképpen ez a földi történet vége. Ez a gundestrupi lemez azt jelzi, hogy innen az út a Szűz és a Mérleg között egyfajta 13-ik stációként vezet vissza a túlvilágra, az Első Őshöz, a Madárhoz. Folytassuk a Mérleget követő stációval, a Skorpióval! A lemezt készítő mester itt egy kígyó segítségével igen szellemesen egyszerre három jegyet jelenített meg. Először is a Kígyó a Skorpió keleti megfelelője, amivel meg van a Skorpió. A kígyó íj alakban hajlik, ami „íjként” a Nyilast is hozza. Végül, a kígyón közepén van egy hurok, ami a Bakra utal. A Bakot hagyományosan egy olyan kecskeként szokták ábrázolni, ami egy hurkolt farkú kígyóban (sárkányban) végződik, ez a hurok a Bak képjelén is látszik, különösen a kézzel írt formájában – ott ez a hurok a legnagyobb és a legszembeütőbb komponens. Ez a kézírási képjel gyakran fordul elő a festményeken. A soronkövetkező Vízöntőt több „gyengébb” kód jelezheti. Ezen az ábrázoláson hozhatja a képjelére utaló hármas félhullám vagy törtvonal és a Holló holdház. A jegy megjelenítőjének illik a Bakot adó kígyó és a Kost hozó felsőtest közé esnie, így szóba jöhet a számunkra jobb váll, alkar és felkar, illetve a kígyótest által jelzett vegyes hármas félhullám-törtvonal rendszer vagy az említett felkar és alkar közé felülről írható meglehetősen sematikus hollófej, illetve az ezek alá írható még sematikusabb, balra felfelé álló madár. A Halak kódolása is meglehetősen „gyenge”, rejtett. Számos olyan „töröküléses” ábrázolást láttam, például kőbabákat, ahol a keresztbetett lábak hozták a Halak képjelét és a felsőtestre írt Kos-jel a Kost (ez így együtt „Vég-Kezdet” kód, és ez a síremlék szerepű kőbabáknál tulajdonképpen megfelel annak, amikor az európai fejfákon az szerepel, hogy született és meghalt, ott persze dátummal), de itt a lábak kissé nyitott állásúak. A lábak közé így egy kakasfej írható, amihez a nadrág öv alatti részén a taréj is megtalálható (késsel jelölve). A Kakas a Halak keleti megfelelője, amivel az utolsó jegyünk is előállt.

Részletesebb elemzés nélkül hoznék még egy példát a Szűz-Mérleg régióban kifutó

kétkörös rendszerre. A 11. ábra bal felén a Nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszójának négy medalionja látható.

A 3. számú medalionon egy szarvasra lecsapó griffmadár látható, ami a szkíta totemsor Madár és Szarvas stációját adja. Az 1-es és a 2-es medalion látványosan íródik a zodiákusra, ugyanis az előbbiben Merkúrt látjuk Jupitern uralkodni. Ez az Ikrek jegyének felel meg, ahol a Merkúr uralkodó (domicil), a Jupiter alávetett (száműzött, exil) helyzetben van. A 2-es medalionon a helyzet fordí-

tott, ez a Nyilast adja. Ezt az exil-domicil értelmezést Pap Gábor írta le. Az 1-es és 2-es medalionon megjelenik a harmadik totemállat, a Ló is. A 3-as és a 4-es medalion lazábban kapcsolódik a zodiákushoz, de az utóbbi részletes zodiákus elemzéséből kiderül, hogy az embert égberagadó jelenetben (ami a totemsor kifutó ágának felel meg) a Szűz és a Mérleg van elrejtve (másodlagosan az ezekkel szemben fekvő jegyek is). Innen látható, hogy B típusú kétkörös rendszerrel van dolgunk, ahol a kilépés helyeként a Szűz és a Mérleg jön számításba. A 3-as számú medallionnal kapcsolatban megjegyezném, hogy az a leszármazási (leszületési) sor első két totemállatát hozva a Tejútra is tehető, de a születés a zodiákusban a Halak-Kos átmenetre is íródhat. Ez a kettősség igen jól látható például a Potapov által lejegyzett 1. számú és 3. számú ótürk eredetmondában. Ennek figyelembevételével a négy medalion zodiákus helyszínei egyrészt a Halak-Kos átmenetet és az azzal szembeni Szüzet és Mérleget, másrészt az Ikrek-Nyilas kódolású Tejutat adják. A legtöbb sztyeppi eredetmonda ugyanerre a sémára épül, talán annyi „bővítéssel”, hogy a Tejút természetesen a Bika-Skorpió tengelyre is íródhat. A 11. ábra jobb oldalán feltüntettem a magyar Csodaszarvas-monda csillagmítoszi mozgásdiagramját. Az ebben látható sárga kereszt igen sok mitikus tartalmú műalkotásra jellemző, szakszavakkal élve ez a B típusú kétkörös rendszerek zodiákus mozgássémája. Ezek közös filozófiája, hogy a történetnek van egy leszületést adó befutó ága, ami a Tejútra íródik. A Tejútlábról a történet a zodiákus téli jegyeire kanyarodik, ami a természeti év logikája szerint kétesélyes, ott vagy elpusztulni lehet, vagy a tavaszpontnál továbblépni az új ciklusba. Látni fogjuk, hogy a népdalok mindkét lehetőséget hozzák. Ha az új ciklusba lépés sikeres, a további útvonal a Szűz/Mérleg régióhoz vezet, ahonnan a kilépő ágon az elszóráttatás következik, és a történet akár ciklizálódhat is. A mitikus történetek néha ennek az útvonalnak csak egy részét használják. Így például Máté evangéliumának 14. fejezete a Tejútról indul, dekánonként megjárja a téli jegyeket (ez a kenyérszaporítás és a vízen járás történetét fedi), majd Péter megmentésével és Jézus két csodás gyógyításával a Halak-Kos átmenetet megjárva végződik – részletekbe itt nem mennék.

A Gundestrup-i üstlemez és általában a B típusú kétkörös rendszerek tárgyalása után már nem is lesz olyan nehéz a Csodaszarvas monda szimbolikájának feltárása, aminek a fő összetevői számos népdalban köszönnek vissza.

Nem tudunk itt a sztyeppi számtalan szarvasmondájára és a zodiákus elvű magyar csodaszarvas monda lehetséges evolúciójára kitérni, de tennék néhány rövid megjegyzést ezzel kapcsolatban.

A nagy vadász (Orion, Nimród) alakja (pl. az Orion legendákat tüzetesen vizsgáló M. L. Seryakov szerint) több tízezer éves „Első ős”. A legismertebb Benedek Elek féle monda-változatban Hunor és Magor ikrek, akiknek Nimród, a nagy vadász az apja. A középkori keresztény krónikaíróknak a Biblia szerinti leszármazási sorba kellett illeszteniük őket, ami persze fából vaskarika, lévén hogy az Orion alak összehasonlíthatatlanul régebbi, mint a jóval fiatalabb Biblia, így ahány krónikás, annyiféle mulatságos következtetésre jut. Németi Kálmán egy 1912-es munkájában például a következőképp magyarázza Kézainak a Bibliától eltérő leszármazási változatát (a bibliai Nimród – Flavius nyomán – a babiloni torony gonosz építője, talán ezért is nevezik a krónikások Hunor és Magor apját inkább Menrothnak, Nemrothnak, Magornak (!), vagy tartják Magógnak (bibliai értelemben az utóbbi sem túl hízelgő): „Kézai felfogása szerint nemzetünk őse nem lehetett Chusnak a fia, mert Chus fiai a Feketék (Etiopok), ellenben az ő Magyarjai, amint azt szemeivel látja, nem Szerecsenek,...” Az egyszerűség kedvéért maradjunk Nimródnál, annál is inkább, mert azt a magyar hagyomány a Tejút felső szárán Kaszás stb. csillagképként ismeri, a Hunor és Magor testvérpárt a zodiákus időkben megtestesítő Ikrek csillagkép közelében.

Ami a két fiúgyermeket illeti, annak számos ázsiai előképe lehet. A kettősség jöhet a nyugat-szibériai fratriarchális társadalmak kétfrátriás rendszeréből, a hun katonai-társadalmi szervezet ismert kelet-nyugat elvű kettősségéből, a kínai jin-jang kettősségből vagy az úgynevezett ótürk duális szakrális vezetés (Asina-Aside dinasztia) elvéből, aminek ismert magyar tükröződése van a gyula és a kündü (kende) formájában. A jin-jang felosztással kapcsolatban megjegyezném, hogy az úgynevezett kínai világtükrökön nincs „hármass” kör, ami a nyugaton közismert háromfiús öröklési sémát megalapozhatná, ezen a világmodellen a kiindulási egyet vagy a négyesség követi a Négy Világtájör állat formájában, vagy közéjük van iktatva a Jin-Jang kettősség. A kaukázusi Nart eposzban az almafát Ahszar és Ahszartag még mindig a kettősséget adó ikreként őrzik, pedig itt már a nyugat kapujában vagyunk. Ezzel szemben nyugaton a három fiú a megszokott, amit a mi kései szimbolikájú népmeséinkben a király három fia jelenít meg. Mindig a legkisebbik a „sikeres”, és ez a Bibliában is így van. Ádám és Éva három névvel rendelkező fia Káin, Ábel, és Sét. Káin a gonosz (túl agresszív), akit lényegében száműznek, Ábel az áldozat, aki meghal, a túlélő Sét. A Biblia második mitikus generációjában Noé három fia közül Jáfet az íjlesztő (a legharciasabb), Kám az együgyű, aki csak szolga lehet Sém sátrában. Itt Sém a preferált. Alapvetően tehát egy keleti kétfiús rendszer és egy nyugati háromfiús rendszer létezik. A fekete-tengeri szkítáknál ezek keverednek, ott három fiús eredetmonda is van (Agathyrsh, Gélon, Scythes). A Romulus-Remus legenda két fiús történet, de az láthatóan a sztyeppéről lesarjadzó keleti típusú monda, amit a szkíta eredetű etruszkok közvetíthettek. Erre utal az ikreket szoptató farkas, ami mint holdházállat a keleti zodiákus kezdőjegyét, a férfielvű Asina nemzetség totemállatát adja, és mitikusan olyan keleti uralkodók őse (apja) mint Nagy Kúrosz vagy Dzsingiz Kán. A kutyafejű tatár kifejezés is erről a keletiségről szól, lévén a tavaszponti kutya a Kezdet keleti jegye. Csontváry mindent ami török vagy tatár Kutyaival kódol.

A Csodaszarvas monda zodiákus, egészen pontosan kétkörös jellegű szerkezete a Kézai vagy a Kálti féle Képes Krónikában is nyomon követhető. Nézzük az utóbbit (a fentebb írottak okán Nimródot nyugodtan a történet elejére tehetjük, függetlenül attól, hogy Kálti ezt pont vitatja, Kézai meg Menróth óriást vagy Nemrótot szerepelteti apaként):

„Történt azután egy napon, hogy vadászni indultak; a pusztaságban szarvasünő bukkant elébük; ezt a Maeotis ingoványaiba üldözték; futott előlük. Mikor azonban ott teljességgel eltűnt előlük, sokáig keresték, de semmiképpen fel nem lelhatték. Bebolyongták azután ezt a mocsárvidéket, és úgy találták, hogy az alkalmas nyájak legeltetésére. Visszatértek hát atyjukhoz, és tőle engedelmet kapván, minden jószágukkal bementek a maeotisi mo-

csarakba, és ott is maradtak. Maeotis vidéke pedig Perzsaországgal határos; egyetlen gázló kivételével mindenfelől tenger övezi; folyóvizekben, növényekben, erdőben, halban, vadban, madarakban bővelkedik; ki-be járni ott bajos dolog. Elérkezvén tehát a maeotisi mocsarakba, nyugton megültek ott öt évig. A hatodik esztendőben pedig kimentek; a pusztaságban a sátrak alatt véletlenül a Bereka-fiak feleségeire és gyermekeire bukkantak, amint férjeik nélkül a kürt ünnepét ülték, és történetesen éppen zene hangjai mellett táncot jártak; jószagostul gyorsan elragadták őket a Maeotis ingoványaiba. A vízőzön után ez volt az első rablás. Úgy esett, hogy ama csatában a leányok között Dul alán fejedelemnek két leányát is elragadták; egyiket Hunor, másikat Magor vette feleségül: ezektől az asszonyoktól erednek mind a hunok vagy a magyarok.”

Idéznék egy kissé távolabbi helyről is.

„Száznyolc tartománya van; ezeken Hunor és Magori száznyolc fia osztozott ama száz és nyolc nemzetség okán, melyek ezeknek ágyékából kiszármazván, a Maeotis ingoványaiból mentek ki Szittyországba”.

A történet A Tejúton érkezik le (lásd a 11. ábra jobb felét), kiindulópontjának tekinthetjük Nimródot a Nagy vadászt, az Orion-mítosz szerinti Első őst (a már említett Seryakov az ószláv eredetmonda ősalakjaként egy belorusz változatot hoz, ahol a Nagy vadásznak két kutyája van, ezt a Nimród csillagképhez közeli Kis Kutya és Nagy Kutya csillagképpel azonosítja). Szerencsére nyugati környezetben a keleten régóta kialakult mitikus fivérpár is a Tejút felső végére esik Ikrek csillagképként. A szarvasvadászat valószínűsíthetően íjas vadászat, és így a nyugaton nyilazó kentaurként ábrázolt Nyilashoz köthető, de áthallása lehet a Nyilasra Nimród vadász-alakjának is.

A Tejútról a történet a „B típusú kétkörös rendszerekben” a téli jegyekre kanyarodik, ami megjelenhet a Bak-Vízöntő-Halak zodiákus sorozatban, de sokszor a tél nincs jegyenként részletezve, hanem a történet rögtön a Halak-Kos átmenetre ugrik. Esetünkben talán értelmezhető egy jegyenkénti „araszolás” is, bár – ahogy ilyen esetben mondani szoktuk – az gyengén kódolt. Ami jobban látszik, az a Bak, mert időrendben a Tejút megjelenítése után a monda megjegyzi, hogy a mocsárvidék alkalmas a nyájak – azaz a juh, bárány – legeltetésére, márpedig a Bárány a Bak keleti megfelelője (lásd az 5. táblázatot). Ezután az általuk oda-vissza átlépett gázló, ami magára vonhatja a rutinos elemző figyelmét, ugyanis a révész balladá a Vízöntőre íródnak, de például Jézus és Péter vizenjárása, a tengeren való „átgázolás” is a Vízöntőre esik a Máté 14-ben. Ez persze már a jegy gyengébb, áttételesebb megjelenítése. Ami jól kódolt, az a Halak. Ez a vizes jegy az egyik őtűrk eredetmondában mint mocsár jelenik meg (a tetején zöld füvel, ami a tavaszi zendülés helyét, a következő Kost jelöli). Hunor és Magor Kézainál és Káltinál is öt évig ül a mocsárban és a hatodikban „csap ki” a Szüzekre. A csodaszarvas mondának előkerült egy változata a Tarih Üngürüsből, ahol Hunor és Magor – Nemród két fia – egy csodálatos vadat üldöznek, de nem érnek utol. Azon a helyen egy monostort alapítanak, ahol öt évet töltenek. A hatodik évben elhagyják a monostort és egy bég két csodaszép lányát veszik feleségül. Ez a változat ugyan lehet a magyar krónikás történet törökösítése, de az érdekessége az, hogy a zodiákus szimbolikát tartja, ugyanis a mocsár helyett a monostort látjuk a történetben, ami szintén adhatja a Halakat, amihez a hagyomány a halál mellett mindenféle elzártságot jelentő helyet – kórházat, börtönt társít. Ilyen a kolostor, a zárda is (ott a Tarih Üngürüsz szerint a világi népekkel nem érintkeztek,... a világ örömeiről lemondtak). Innen a történet a Halak-Kos átmenet mentén a „felső világba”, az év világosabb felébe lép. A következő fejezetben tárgyaljuk a rendkívül fontos Halak-Kos átmenetet, aminek az egyik jelentése a szabadulás az elzártságok helyszíneiről. Mindhárom krónika említi az „öt év magányt” (...nyugton megültek ott öt évig...), és a hatodik évre tett „szabadulást”, amikor szüzekre „csapva le” (Dúl fejedelem két lányát

rabolják el és veszik feleségül) új ciklusba lép az életük, új helyen alapítanak hazát (mindenféle alapítás a Halak-Kos átmenethez köthető). A mitikus szövegekben gyakran fordulnak elő „beszédes számok”. Az egyik ilyen eset, amikor a szám egy zodiákus jegy sorszámát adja a tavaszponttól, az év legfontosabb pontjától, az új ciklus elejétől számítva. Esetünkben a hatodik jegyről van szó, ami ilyen értelemben a Szűz, minthogy a portya a Szüzek megszerzésére irányul. A hatos számra már az ötös is felhívja a figyelmet, aminek semmilyen hétköznapi vonatkozású értelme sincs. A rablást a házasság követi, amit a hagyományban a Mérleg szokott kódolni (a Mérleg további jelentései: igazság, igazságtétel, vallási kódként a kereszténység). Végül is a történet tipikus: befutó szakasza a Tejútra íródik, jön a kétesélyes tél, ennek sikeres leküzdése után (a népdalokban látni fogjuk, hogy ennek lehetőségét a férfierő, esetünkben Hunor és Magor, a két dalia vitézsége adja) a történet a Szűznél és a Mérlegnél végződik (ott lép át a túlvilágra). Még egy csillagmitoszi, a zodiákushoz kötődő szám tűnik fel a monda végén, Hunor és Magor 108 fia formájában. Legvalószínűbb a szám keleti eredete. Említettük, hogy az indiai holdházrendszer nem 28-as, mint a kínai, hanem 27-es. Míg a 28 holdházat a kínaiak kettes és hármas csoportokkal egy eléggé szimmetrikus mintázattal hozzá tudták rendelni az igen fontos zodiákushoz, és ezzel létrejött az a két állatkörös szimbolikai ABC, ami a nyugatival kiegészülve szinte az összes fontos nyugati műalkotás nyelvének alapja, a 27-essel ez az összerendelés nehezebb. Végül is az indiai holdházrendszer (27 naksatra) akkor vált megfeleltethetővé a zodiákusnak, amikor minden naksatrát 4 padára osztottak, és így 108 pada adta ki a teljes zodiákust (évet).

Fejezetünk zárásaként felsorolnám a Tejútnak azokat a jelentéseit, ami nagyszámú szóbeli és vizuális alkotás áttekintésével olvasható ki:

1. személyes és csoportos (dinasztiális) leszületés a túlvilágról az evilágra;
2. elszólytatás (távozás az evilágról a túlvilágra);
3. mitikus szereplők sorának azonos szerepkörbe születése egyfajta „reinkarnációs”, azaz újjászületési, pontosabban egymás helyére születési képletként;
4. transzcendens vagy földi életút, életcél (valamilyen célra irányuló életút), folyamatként megjelenített szakrális történet;
5. égi tápláló, gondviselő erő.

Egyes pontokhoz néhány példát is hoznék.

A 3. ponthoz:

A dicső magyar királyok sorának leszületése az Emese álmában, vagy az egymás szerepébe lépő Keresztelő szent János, Jézus és Szent Péter Tejútra vetülő alakjai Raffaello Esterházy Madonna című képén.

A 4. ponthoz:

A Tejút Salvator Rosa Püthagorasz és a halász című képén a halász által kifogott derékszögű háromszöget adó alakzatra mutat, mintegy jelezve, hogy Püthagorasz élete a Püthagorasz-tétel felfedezésére irányul, az számára életcélként jelenít meg. A Velencei Szent Márk-székesegyház főkapujának vertikumában van elrejtve a Tejút, amire egy komplett keresztény mitológia íródik, az elején a Teremtéssel, a végén az Utolsó ítélettel.

Az 5. ponthoz:

A görög mitológiában a Tejút Héra kifröccsenő teje, ami nyilvánvaló tápláló erő. Csontváry „Panaszfal-képén” két teljes zodiákus van. Az egyik szív alakú, és abban a Nyilasra, a Skorpióra és az Ikrekre kódolt három nőalak a Tejút három pontos kódját adja. Az ő közös kezük (!) teszi a képen látható tizedik garast a koldusasszony markába, azaz a Tejút itt „égi adományozó”.

3.6. A TERMÉSZET ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK ANALÓGIÁI ÉS ZODIÁKUS MEGJELÉNÉSE

Az eddigiek során már belefutottunk a népművészeti nyelv és titkosírás e fontos kellékébe, amit egyébként a magaskultúra is használ. Ebben a fejezetben részletesebben is kitérnék rá.

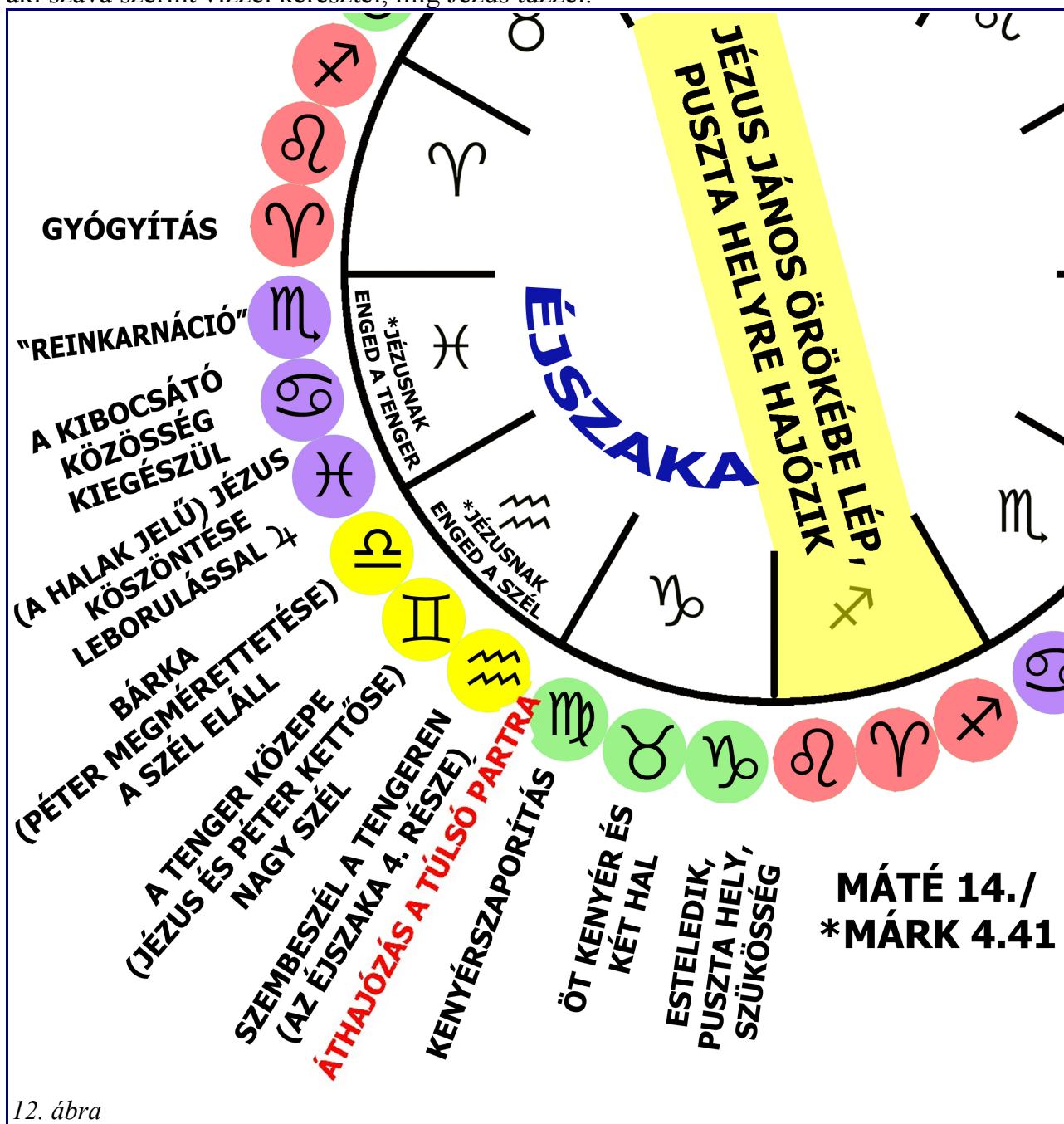
A természeti év vége a tél, és ennek legvégéhez zodiákusan a Halak tartozik (a három téli hónapot a Bak, a Vízöntő és a Halak képviseli). Ezt az év leglátványosabb változása követi, amikor igen rövid idő alatt hirtelen kitör a tavasz, zölddé válik a természet. Ez az egész év legjobban megfogható pontja. A tavasz csillagászati értelemben a Napnak a Kosba lépésével indul március 21. körül, a tavaszi napéjegyenlőség idején. Ekkor a természet újjászületik, a régi ciklusból az új ciklusba lép, igaz egy része a téllal odaveszni tűnik. A népdalok mindkét lehetőséget tükrözik, sokszor egy népdalnak két változata van, az egyikben a hős „bennragad” a régi ciklusban, elpusztul vagy például elvesz szerelmese számára, míg a másik változatban megmenekül, túlél, megmarad szerelmese vagy a közösség számára, kiszabadul egy zárt világból. A megmenekülés, kiszabadulás, „újjászületés”, általában nem megy magától, ahhoz valamiféle erőtartalék szükséges, ahogy az állatok és a növények is tartalékolnak a tél túléléséhez. Látni fogjuk, hogy a népdalokban ezt általában a férfiero vagy a női önfeláldozás, keresztény tematika esetén a hit adja.

Naptárilag a ciklusváltás tehát a Halak és a Kos közötti átmenetre íródik, és ezt bizonyos történetek nagyon látványosan jelenítik meg, amire hoznék néhány példát a szóbeli művészetek világából.

Valószínűleg mindenki találkozott már Jónás és a cethal történetével a Bibliából. Ebben a történetben Jónás nem engedelmeskedik Isten kérésének, és nem megy el Ninivébe, ehelyett egy másik városba tartó hajóra száll. Amíg Jónás a hajó aljában alszik, Isten szelet támaszt, és a hajó viharba kerül. A hajósok sorsot vetnek, hogy megtudják, ki miatt érte őket a veszedelem. A sorsvetés Jónást hozza ki, aki bevallja bűnét, és arra kéri a többieket hogy vessék a tengerbe. Így is tesznek, ekkor eláll a vihar, de Isten megkegyelmez „bűnbánó” fiának, és egy nagy halat küld a megmentésére, azzal, hogy kapja be a férfit és tegye a part-ra. Jónás három napot tölt a hal gyomrában, amit imával és bűnbánattal tölt, miután megmenekül. A történet pontos zodiákus értelmezése valószínűleg még korai számunkra, ha nem értenénk, ne ijedjünk meg, egyelőre a legfontosabb a Halak-Kos átmenet lényegének átlátása. Haladóbbak számára adnék egy kissé részletesebb leírást is. A cselekmény „végigarszol” a téli jegyeken, a Bakon, a Vízöntőn és a Halakon, majd a Kosban folytatódik. Jónás bárhol elaludhatott volna, de ő a hajó alját választotta... Ez úgynevezett magassági kódolás. A Nap a Bak 0. fokán (december 21. környéke) köröz a legalacsonyabb ívén, amit a mitikus történetek és ábrázolások alacsony személlyel (pl. törpével, kobolddal, a Mezopotámiától az Altájig ismert Bész istenséggel, magyar népmesékben Hétrőfszakállú Kapanyányi Monyókkal) vagy alacsony tárggyal (festményeken például pódium, talpazat) jelenítenek meg.

A vihart érdemes összevetni Jézus és Péter vizenjárásának történetével a Máté 14-ből (12. ábra). Ez egy úgynevezett dekádoló történet, melyet Pap Gábor 1991-ben írt le a Vizi Péter, Vizi Pál mese példáján. 1980-ban Jankovics Marcell a mesék fő mintázataként a 12 zodiákus jegy végigjárását azonosította, de az elvet Pap Gábor kiterjesztette a dekádoló mozgásra is, amikor a mesei helyszínek a zodiákus jegyek háromfelé osztásával nyert dekádokat járják végig. Minden jegy dekánjai az elemi minőségének (földes, vizes, levegős tüzes) megfelelő 3 zodiákus jegyről kapják a nevüket. A dekánokat az ábrán kis színes korongban tüntettem fel. A Máté 14. Keresztelő Szent János fővételével kezdődik. Jézus erről értesülve „puszta helyre egyedül” vonul el, ami ember nem járta, evilágon kívüli helyet sejtet. Ennek értelmezése igényel némi tapasztalatot. Több mitikus alkotáson ez a Tejút. Itt is

erről van szó, annál is inkább, mert Keresztelő Szent János Jézus („reinkarnációs”) elődje, aki szava szerint vízzel keresztel, míg Jézus tűzzel.

12. ábra

Ilyen értelemben azonos szerepkörben vannak, és János halálával Jézus lép a helyére. A Tejút Nyilas lábáról a történet a Bakra kanyarodik. Ennek a dekánjai a kis éves (az év haladásának) irányban a Bak, a Bika és a Szűz. A Bak az ínség, szűkösség helye, a szóbanforgó fejezetben erről szól, hogy a nép éhes. Az apostolok tudatják, hogy csak öt kenyérük és két haluk van. A két szám a soronkövetkező Bika dekánra utal, ugyanis a Bika a tavaszponttól számított második jegy, uralkodó bolygója pedig a Vénusz, amit festményeken ötszög, ötágú csillag vagy az 5-ös szám más nyilvánvaló megjelenítése kódol. A Szüzet a kenyérszaporítás hozza, mint mechanikus sokszorozó művelet. Ráadásul az evés-ivás maga is a Bikához tartozik (emellett a zene, a tánc, más földi élvezetet, a művészet). Ezután jön a számunkra meglehetősen érdekes rész, a Vízöntő. Itt a szöveg szerint Jézus társai az éjszaka negyedik részében (más fordításban a negyedik órváltásnál) áthajóznak a túlpartra, miközben Jézus egy magas helyen imádkozik. Ez a búcsú a Baktól, ugyanis a Bakot festményeken néha kopár hegy kó-

dolja (pl. Csontváry „Magányos cédrusán”, de ugyanezt népdalban is látjuk majd). Az éjszaka negyedik része a Vízöntő első dekánját jelenti, ugyanis nemcsak az évnek van zodiákus felosztása, hanem úgynevezett Napszak-kódolást is ismer a hagyomány, miszerint a reggel a Rákkal, a dél a Mérleggel, az este a Bakkal, az éjfél a Kossal indul, Népdalainkban ezt is látni fogjuk. Azzal, hogy beléptünk a Vízöntő első dekánjába, a szöveg szerint feltámad a szembeszél, és a Vízöntő további két dekánjában is van utalás a szélre, a középsőben (az Ikrekben) erős szélről van szó, a harmadikban (a Mérlegben) a szél eláll. Ez azért van, mert a Vízöntő levegős jegy, amit a szél mint levegőmozgás jelez. Ahol vége van a Vízöntőnek, ott áll el a szél. A Vízöntő szakaszán a szöveg szerint végig vihar van, egészen a szél elálltáig. A középső dekánban – az Ikrekben – Jézus és Péter kettőse utal a párosság jegyére, a szöveg itt a tenger közepét is említi. A tengeri jelenet a Vízöntőt fedi, ennek a közepe az Ikrek dekán, ez is megerősíti, hogy itt az Ikrekben vagyunk. A harmadik dekánban Péter mintegy megmérettetik (Mérleg), kicsiny a hite, azért süllyed. A bárkába lépve a Jézus előtt leborulók a Jupiter képjelét hozzák, ami a Halak uralkodó bolygójaként a Halak jegy Halak dekánját adja. Péter ekkor visszakerül „családjába”, a kibocsátó közegbe, amit a mitikus szemlélet a Rák jegyéhez köt (ide tartozik a család). Ilyen példát majd népdalban is látunk. A Rák a következő dekán. Péter csodás kimentését a tanítványok ezután a „Valóban Isten fia vagy” kifejezéssel nyugtázzák. Ez a „reinkarnációs” képlet, hogy Jézus Isten megtestesülése, mintegy utóda, a Tejútra utal, ami Bika-Skorpió kódolással a Skorpióra fut ki. Ez adja a Halak utolsó dekánját, a Skorpiót. A partot elérve csodás gyógyítások következnek, ami szintén a Halak-Kos átmenetre szokott íródni. Ezzel már a Kosban vagyunk

Visszatérve Jónás és a hal történetére, azt hiszem, most már értjük, hogy amikor Isten szelet és vihart támaszt, a soron következő jegyről, a Vízöntőről van szó (az előző a hajófenékkal jelzett Bak volt). Szabály szerint a Halaknak kell következnie, és ez így is van, ugyanis Jónás vízbe dobásával eláll a vihar (vége van a Vízöntőnek), de itt siet a segítségére az Isten által küldött hal, természetesen a Halak képviselőjében. Felmerülhet a kérdés, hogy miért három napig vezekel a hős a hal gyomrában. A „szabadulási történetek” zodiákus értelemben a Halak-Kos átmenetre íródnak, de ha durvább felbontásban, a négy évszakban gondolkodunk, akkor a telet kell túlélni, abból kell szabadulni. Látni fogunk egy olyan magyar népmesét, amikor ez a hármas üveghegy átugrásával történik, és ott jól azonosítható, hogy az ugrás a Bakból történik a Kosba, ami a várost kódolja. A város fallal körülvett, védett erődítmény, amiben katonák ülnek. A védelmi funkciót a hagyományban mindenekelőtt a legfőbb hadúr a Mars személyesíti meg, ami a Kos ura (uralkodó bolygója). A hármas hegy azért üveghegy, mert a Bakot és a vele induló telet a hagyományban a megfagyott, megszilárdult, megcsontosodott tárgyak és anyagok jelölhetik (üveg, jég, szikla, csont, koponya), és a Bakból a Kosba ugrásból látszik, hogy a hármas üveghegy a három téli jegynek (csillagászati hónapnak) felel meg, a Baknak, a Vízöntőnek és a Halaknak. Jónás történetében a három nap és három éjjel ugyanígy a három jegyet jelentheti. A szabadulás erőtartáléka itt a vezeklés, az ima, a hit. Szabály szerint a szabadulás a Kosban végződik, és ezt még az is megerősíti, hogy Jónás a Kosnak megfeleltethető városban (Ninivében) folytatja az Úr parancsának teljesítését.

Raffaello „Halas Madonnáját” elemezve, találkoztam egy másik bibliai történettel, ami már szűkebben íródik a Halak-Kos átmenetre, és a Kosban szintén dekadikus felépítésű. A Halas Madonnán jobboldalt Szent Jeromos áll az oroszlánjával és a Vulgátával, míg baloldalt Rafael arkangyal mutatja be a Mária ölében ülő kisdéd Jézusnak a halat tartó Tóbiást. A kép értelmezéséhez nem csak a Raffaello által használt „titkos” asztrológiai elvű képirási nyelvet kellett ismerni – azzal akkor számos előtanulmányt követően már tisztába jöttem –, hanem a kép bal felén látható halas ifjúnak is utána kellett néznem, akiről a művészettörté-

nészek már kiderítették, hogy személyében a bibliai Tóbiásról van szó. Minket most Tóbiás halas története érdekel, ami a következőképp összegezhető. Tóbiás az arkangyallal a Tigris partjára ér, ott Tóbiás lábat mos, de egy hal le akarja harapni a lábát. Az arkangyal rászól, hogy ne hagyja, hanem húzza ki a vízből, majd utasítja, hogy süsse meg a hal szívét, máját és epéjét, mert az jó lesz orvosságnak. A későbbi fejezetekből kiderül, hogy a szívét és az máját füstölőre rakva kiűzi a démont megszállott menyasszonyából, az epével pedig apja vakságát gyógyítja meg.

Talán már mondanom se kell, hogy a hal a Halak jegyét hozza, aminek az első számú analógiás jelentése a halál és a pusztulás. Mint tudjuk innen szabadulni is lehet. Az arkangyal három jellegzetes alakú testrészt jelöl meg, ami három zodiákus jegyet idéz. A szívbe a Kos képjele írható, a máj íves teteje íj alakú, ami a Nyilast kódolja, míg az epébe az Oroszlán fejjel lefelé álló kézírásos képjele írható. Ez a zodiákus három tüzes jegye, egyben a Kos három dekánja is, mint az a 12. ábrán látható. Innen már nem nehéz összerakni a történet zodiákus vázát, az egyszerűen átlépett a Halakból a Kosba, ahol az előbbi maga a hal, az utóbbit annak három dekánja jeleníti meg, amit a hal szíve, a mája és az epéje kódol. Azt se felejtjük el, hogy a Kos tüzes jegy az összes dekánjával együtt, erre utalhat azok megsütése és a füstölőre helyezése is. Jónás és a hal történetében láttuk, hogy a Halak-Kos átmenethez alapvetően Jónás megmenekülése tartozik, de a Máté 14-ben „megújulásként”, „helyreállításként” oda tartozott a csodás gyógyítás is. A Tóbiás-féle történetben Tóbiás is megmenekül, de a hangsúly még inkább a két csodás gyógyításra tehető, amivel a Halak-Kos átmenet egy újabb analógiás jelentéséhez jutottunk.

Mutatnék egy vizuális példát, ami a ciklusvég-cikluskezdethez egy további lehetséges jelentést társít. Hieronymus Boschnak van egy tanulmány-vázlata, amit élete nagy összegző képének – a Gyönyörök kertjének – az elemzéséhez használtam fel. A címe igen érdekes: Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme. A nyugati művészettörténészek a képpel ugyan nem bírtak, azon általában a faodúban ülő baglyot, esetleg a fa tövében lévő kakast és kutyát ismerik fel, elképzeléseiket erre alapítják, általában szürreálisnak tekintve a művet, de leírják, hogy a cím egy szólás (közmondás), azzal a jelentéssel, hogy ha valószínűtlennek tűnik is, valaki lehallgat. Ettől a magyarázattól még a fülem is ketté állt, és belevetve magam a Bosch művek elemzésébe meggyőződhettem róla, hogy a festő még tisztában volt ennek a szólásnak az eredeti jelentésével. A magyar csillagmítoszi iskola előadásaira járva annakidején hallottam olyat, hogy a mesék csengő-bongó erdeje a hanggal teremtetést jelenti, azt, hogy „Kezdetben vala az ige”, így gondoltam, leellenőrzöm ezt az elsőre meghökkentőnek tűnő gondolatot, hisz a rajzon is az erdőről és a hangról, pontosabban a hangot befogadó fülről van szó. Igaz, ott van a mező is a szemeivel, ami meg a fényt érzékeli, de akkor lenne fénnel teremtés is? Itt jutott eszembe Kallós Zoltán egyik kedvenc, igen misztikus dala, melyet az Ökrös Csabáékkal készített lemezének végén kíséret nélkül énekel. Ennek ugyanis ismertem egy másik változatát, ami a következő előkével kezdődik:

(70)

„Zúgadoz az erdő sok szép énekszótól.

Tündöklük a mező sok búzavetéstől”

Itt is erdő és mező szerepel, az első sorban az erdőhöz kapcsolva a hang, a második sorban a mezőhöz kapcsolva a fény jelenik meg, amit a tündöklük szó csodálatosan láttat. Utánanézzük a „Kezdetben vala az ige” pontos bibliai helyének kiderült, hogy az János evangéliumának a bevezetőjében, az úgynevezett Logosz-himnuszban szerepel, annak is az első sorában, de az egy gondolati egységet alkotó első öt sorból a negyedik és ötödik sorban is értelmezhető a fénnel teremtés (tehát kétszeresen is) csak azt nem szokták emlegetni. A

cében” két kutyafej van elrejtve, és hogy a madársor az egyiknek berepül a fülén és kirepül a száján (fordítva, de ez csak nehezítés). A madár a levegő állata. Mi az, ami levegőszerű, bemegy a fülön és kijön a szájon? A hang, az ige. A Kutya mint tavaszponti jegy cikluskezdő, és a ciklus elején megszólal a hang: „Kezdetben vala az ige”. Nyilván a teremtésről van szó, közelebbről a hanggal teremtésről. Csakhogy a kemencében még egy kutya van elrejtve, aminek ugyanez a madársor a szemén repül át. A kép egyértelmű, ez a fénnel teremtés. A két Bosch műből és a magyar népdalból a Halak-Kos átmenet egy számunkra újabb jelentése olvasható ki, a Teremtés. Megjegyzem a Gyönyörök kertje a Kos (=Kutya) előtt nem tünteti fel a Halakat. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ez a mű egy teljes korabeli keresztény mitológiát ad a Teremtéstől a Pokolig (az akkori világvége várások és az Antikrisztus eljövételének feltételezése miatt a mű egy borús világképet tükröz, a pokol mellett nincs sem mennyország, sem Purgatórium), de a keresztény mitológia nem ciklikus, hanem „aperiodikus”, a Teremtést nem előzi meg a Halakkal azonosítható válságkorszak, így az rögtön a Kossal (Kutyával) kezdődik.

14. ábra [12]

A Halak-Kos átmenet annyira fontos a zodiákus szimbolikában, hogy a két jegyet néha

egyesítik is, összevonásukkal hívva fel a figyelmet arra, hogy a kettejük mögött egy gondolat áll (14. ábra). Ilyen ábrázolások a református templomok mennyezetkazettáin is láthatók. A 14. ábra baloldalán a kétfejű madár – ami az 5. táblázat szerint a Kos Hold-háza, azaz megjelenítője – pikkelyes testű, és az alsó kazettán a nyakak alatti rész kimondottan hal formájú, tehát ez az ábrázolás összeírja a Kost a Halakkal. A jobb felső kazettán a nő lábai farkuszonyban végződnek, a lábvégek a Kos széthajló képjelét hozzák. Talán a teste is pikkelyes, de ami jól látszik, hogy a karjai alá zárt világos („negatív”) terület egy lefelé álló halat formáz, különösen a jobb oldalon. Ez azt jelenti, hogy ebben az ábrázolásban is benne van mind a Halak, mind a Kos. Ugyanilyen nőalakot egyébként nyugat-európai ábrázoláson is látni. Jacobus Philippus Bergomensis két Éva teremtését ábrázoló metszetén is pont ilyen van. Mivel ott ez a motívum a Tejúthoz köthetően helyezkedik el, láthatóan a leszületést jelöli. Innen érzékelni, hogy a 14. ábra jobb felső részén látható nőalak szülő nőként is értelmezhető, ami a Halak-Kos átmenethez az újjászületés mellett a „szülés” tartalmat is hozzáadja. Jogos, ugyanis ez is egyfajta kezdet. Az ábra bal alsó részén a Kos-Halak átmenetet tükröző férfi jelenik meg a termékenység felhangjával.

Fejezetünk zárásaként összefoglalnám a Halak-Kos átmenetnek a műalkotásokból kiolvasható analógiáit:

Születés, újjászületés, helyreállítás, gyógyulás, gyógyítás, feltámadás, üdvözülés, család-, nemzetség- és országalapítás, Teremtés mint „Világalapítás”, új élet kezdése esetleg új helyen.

4. A TEST-LÉLEK-SZELLEM HÁRMAS MEGJELENÍTÉSE

Az egyik legcsodálatosabb balladisztikus népdal – a Megöltek egy legényt – elemzésekor lesz szükségünk az embert testben, lélekben és szellemben látó szemléletre, illetve e hármas egység szimbolikus, „titkos” megjelenítésének ismeretére. Erre két példát hoznék.

A 15. és 16. ábrán az úgynevezett Kobjakovói nyakék látható, ami egy Fekete-tenger környéki szkíta műtárgy. Egy szarmata „hercegnő” sírjában találták, és a szimbolikájából is látszik, hogy halotti ékszer.

15. ábra [13]

Közepén elől egy olyan pózban ül egy férfi, ami a sztyeppi sír- emléknék tekinthető kőbabákon látható. Alakjában a Halak-Kos átmenet szimbolikus megjelenítése ismerhető fel, a Halak előtti Vízöntővel kiegészítve. A felsőtestbe a Kos képjele íródik, a lábak a Halak képjelére utalnak, az edény (pohár) a Vízöntőre. Mindez a mű kontextusában az evilágról a túlvilágra lépést adja. Az ékszeren emellett háromszor ismétlődik meg egy másik jelenet, ami egy hármasságot sejtet. Három ördögszerű lény támad egy úgy-

nevezett Farkassárkányra, ami a Farkas és a Sárkány összeírt alakja. Ez egy ismert szimbólum, ami az ótürk duális szakrális uralom két nemzetségének a totemállatát egyesíti. Az Asina (férfiellvű, a szakrális uralkodót adó) dinasztia totemállata a Farkas, ami a keleti zodiákus

kezdőjegyét, a Kutyát kódolja, és ilyen értelemben a zodiákus felső felének az indítója és megjelenítője. Az Aside (női elvű, a sakkhhoz hasonlóan az uralkodó feleségét vagy a hadvezért adó, a gyakorlati uralmat megvalósító) nemzetség totemállata a Sárkány, ami a keleti zodiákus második felét indítja. A Farkassárkány szerepeltetése a nyakéken arra utalhat, hogy a boldogult ehhez a körhöz tartozott.

16. ábra [13]

Figyeljük meg, hogy az egyik ördögszerű lény a Farkassárkány fejét készül ütni, a másik a hátán van, a harmadik mintha a farkát akarná eltörni. Ez egy ismert rejtjelezés. Embernél ez a kódolás úgy néz ki, hogy a fej – a gondolkodás helye – a szellemnek, a lélegzés és a levegő helye a léleknek (a levegő és a lélek között a magyarban de más nyelveken is bokorelvű kapcsolat van), az öv alatti rész a testnek felel meg. Lényegében itt is ezt látjuk. A jobb szeműek talán azt is észreveszik, hogy a középső ördög egy vele szembeforduló „lelket” támad, ennek két lába a Farkassárkány két mellső lába, felsőteste a Sárkányfarkas lapockájánál lévő zöldes háromszögszerű berakásra íródik, fejében a nagyobb fehér kő látható (16. ábra). Az egész jelenet nyilvánvaló olvasata, hogy a szarmata hercegnő testében, lelkében és szellemében távozik a túlvilágra. A Megöltek egy legény című népdalban is ezt fogjuk látni, ugyanezzel a kódolással.

Még egy példát hoznék ebben a fejezetben, a Grimm-féle Hófehérke mesét. Ez a mese három jól elkülöníthető részre oszlik, és a középsőben Hófehérke mostohaanyja – a királyné – háromszor tör a lány életére.

Az első „gyilkossági kísérletben” a kereskedőasszonynak öltözött királyné egy övet ad el Hófehérkének, amit úgy megcsorít rajta, hogy annak elakad a lélegzete, és megfullad. Ebben az esetben a tüdőt, az öv és a nyak közötti légzőszervet érte a támadás, tehát itt Hófehérke lélekben hal meg, persze nem egészen, mert a törpék elvágják az övet és megmentik.

A királyné a második kísérletnél egy másik öregasszonynak öltözik, és egy mérgezett fésűt ad el Hófehérkének, amivel meg is fésüli, így okozva a halálát. A fésű Hófehérke hajában marad és azt a törpék húzzák ki. Itt láthatóan a fej érintett a haj révén, ezért a szel-

lem haláláról van szó.

A harmadik kísérletben a királyné gazdasszonynak öltözik, és egy olyan alma pirossabbik felét adja Hófehérkének, amelyiknek az a fele mérgezett. Itt elsősorban az emésztésben érintett altesti szervekre gondolhatunk, ami a hármas rendszerünkben a testnek felel meg.

Összefoglalva, a mostoha itt is testében, lelkében és szellemében akarja megölni Hófehérkét.

5. ARCHAİKUS VILÁGMODELL EGY AZERI SZŐNYEGEN ÉS EGY SZIBÉRIAI ARANYTÁRGYON

A sztyeppe nyugati részéről származik a 17. ábrán látható azeri szőnyeg, ami egy egész kis jelképrendszeri enciklopédia. A művészettörténészek Majnun és Leyla szerelmi történetét látják benne (!).

A kép legtetején a férfiként megszemélyesített Nap felemelkedése jelenik meg. Tőle balra, egy domb mögött a naplementét, vagy akár a sötétebb félét jelképezi egy elfutó-ereszkedő sötét állat (fekete kecske). Itt a két félév megjelenítésére azért is gondolhatunk, mert baloldalon fenn – a pásztorjelenetben – az év következő felosztásaként a négy, illetve öt évszak jelenik meg. Említettük, hogy a Kaukázusban öt évszakit tartottak számon, és ez itt jól azonosítható (sárgával körvonalazva). A pásztor kutyája természetesen a Kossal egyenértékű, és a tavaszi napéjegyenlőség révén a tavaszt adja. Jobbra, feljebb két „üzekedő” állatot látunk, a fehér, bivalyszerű a Ráknak felel meg, ami a nyári napfordulóhoz tartozik, és így a nyarat hozza. Szarva a Rák képjelét adja, és a színe a fény éves maximumát jellemzi. Tulajdonképpen az utónyár megszemélyesítője, ugyanis a nyár annyira fontos volt a helyiek számára, hogy azt két részre, elő- és utónyárra osztották, így lett eggyel több évszak. Az őszi napéjegyenlőséget a Teve hozza, amit hiába keresünk a táblázatunkban. Ez a Mérlegnek egy ritkább kódja. Jól azonosítható például Csontváry Mária kútja Názáretben című képén, de Hieronymus Bosch Gyönyörök kertjén is látható egy zsiráfként. Ehhez tudnunk kell, hogy a zsiráf megfelel a tevének, ugyanis Bosch korában az egzotikus állatnak számított, aminek akkor még csak a görög és latin nevét ismerték, és az „párductevét” jelent. Utolsó évszakunk a tél, amit a kecske (=Bak) jelenít meg. Színe fekete, ami a téli napfordulón bekövetkező legnagyobb sötétséget jelzi.

A szőnyeg jobb felső részén egy madaras „Világfa” látható. Helyzetük szerint három féle madarat vehetünk észre. A fa legtetején a Nappal azonos magasságában egy önmaga irányában visszaforduló páratlan madár ül, míg a fa tövében párosan látunk két madarat. Ez az ábrázolás nem véletlen. Keleten ismerik azt a Napmadarat vagy „tűzmadarat” (főnixet), aminek nem kell pár, önmagából újul meg. Ez egy felső, istenség szintű lény, a felső világ képviselőjében. Talán még az „Első őst” is beleláthatjuk. A fa gyökerénél a földi életet megjelenítő madárpár van, itt páros az élet, a hátsó madár az elsőt követi és arra néz, nem magára, mint a „Főnix”. A fa felső-középső szintjén egy kissé Hold-alakú – és ezért inkább nőinek sejthető – balra tekintő arcot vehetünk észre, melyet felülről egy harmadik szerepű dolmányos madár, míg jobb oldalán egy vastag függőleges ág határol. Az arc egyfajta „szellemnek” tűnik. Az arcon lévő szemek és a száj is „madarakból van”. Ez a szint jelölheti a felső világ felé úton levő, mintegy madárként utazó lelket.

17. ábra [14]

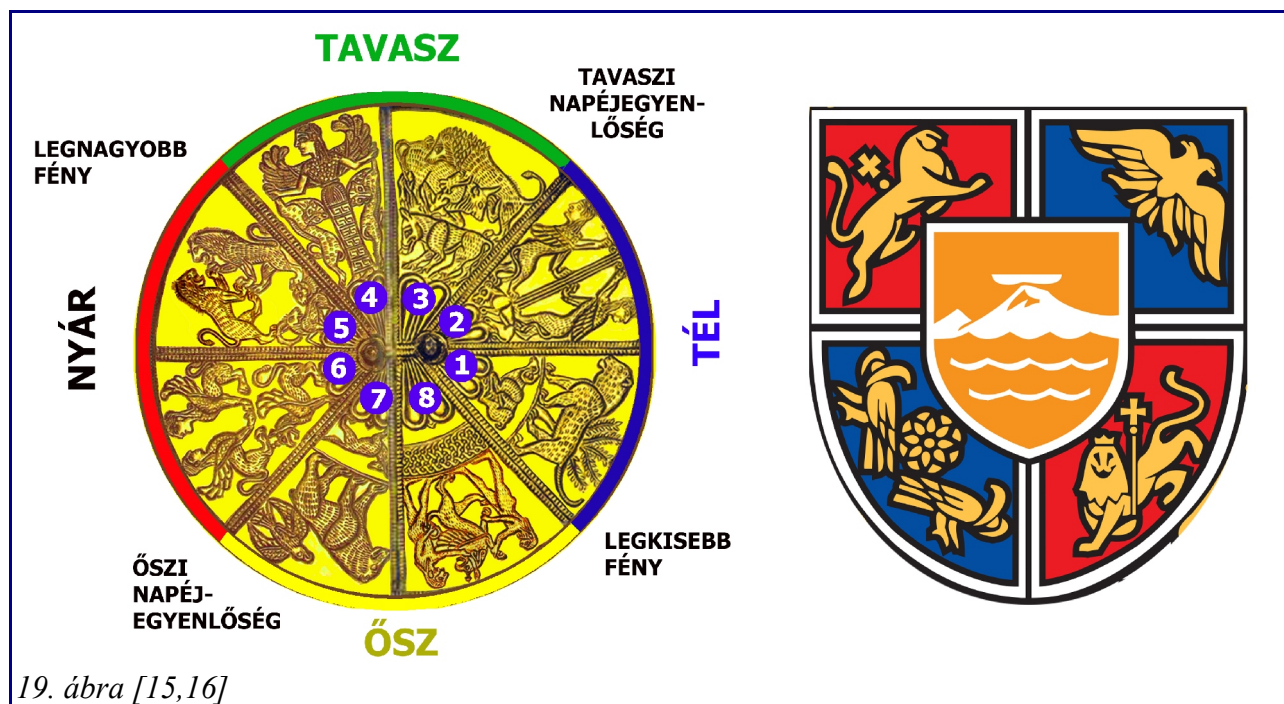
Szőnyegünk alsó része a kék kör mentén lényegében a zodiákust ábrázolja, benne egy többértelmű jelenettel. Közepén egy fátylas nőalakot – szüzet – látunk medvével egybeírva. Ez az összeírás „nyugati” értelmű, a nyugati Medve holdház ugyanis amiatt kerülhetett a kínai Borz Hold-ház helyére, mert a görög mitológiában Kallisztót, a szüzet Zeusz medveként helyezte az égboltra. Mint „Nagy medve” valóban fenn van az égbolt középső

részén, úgynevezett cirkumpoláris csillagképként. De a medvével összeírt nőnek ábrázolt „Szűz”, amely jegyként a külső, zodiákus körön is látható Nyúl megismétlése, pettyes csillagpalástjával más szerepet is játszik. Tudjuk, hogy a Szűz a Mérleggel együtt a „B típusú totemkör” kilépési pontja. Valószínűleg ezt jelzi a „Szűz” pettyes ruhája, ami a csillagos égboltot, az eget jeleníti meg, amin keresztül a totemsor kilép a földi világból. Megerősíti ezt, hogy a Nyilas stációban, ami a Tejútra, a belépési ágra esik – és szintén pöttyös (csillagozott), azaz a föld-ég átmenetet hozza – felismerhető a Madár-Szarvas-Ló totemsor.

18. ábra [14]

Vegyük sorra a könnyebben érthető zodiákus jegyeket (18. ábra)! Az állatöv leírását kezdjük a természeti féléveket jelző „növényi tengellyel” (életfa a baloldalon, kettős virág a jobboldalon). Bal fele a Kosnak felel meg, felette a (kurta farkú) disznót (=Bika) látjuk, amit helyes sorrendben a Patkánynak és az Ökörnek kellene követnie. Ez meg is jelenik, csak már nyugati kódolásban, a férfi nadrágjaként (Ikrek) és karjaiként (Rák), és azzal a „hibával”, hogy közbeékelődött a „nyugati” (de Elő-Ázsiára is különösen jellemző) Oroszlán. Az Oroszlánnak a Világfa helyén kellene állnia. Itt valószínűleg arról a szembenállásról van szó, ami például a nyolcszektoros sztyeppi naptárként értelmezhető Kelermeszi tükrön látható (19. ábra). Ott az évkör két átellenes pontját, a tavasz- és az ősypontot egy ferde testhelyzetű Medve és Oroszlán kódolja. Az évszakkezdő pontok itt magassági kódolással vannak jelezve. A 19. ábra bal felén látható műtárgyon az 1. számú szektor a téli napfordulót hozza egy alacsony testhelyzetű (földön járó) nagymacskával.

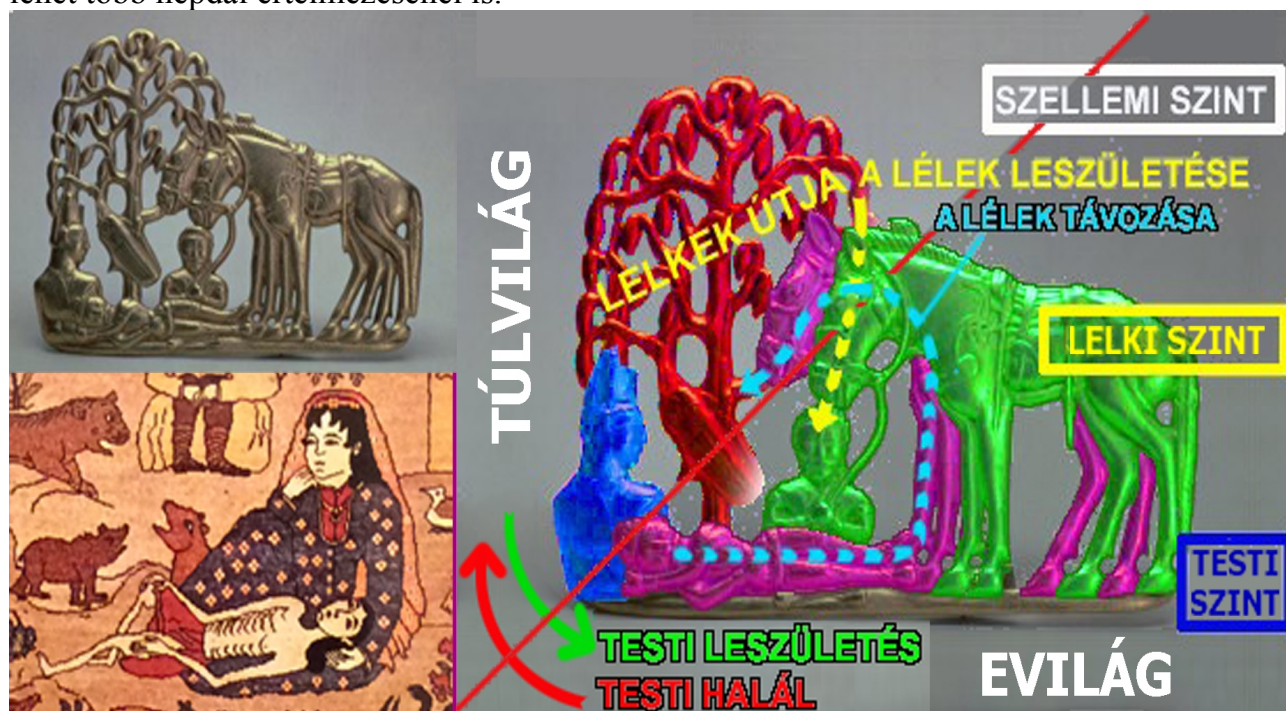
19. ábra [15,16]

A hármas szektortól indul a tavasz, ott egy félig emelkedő, ferde oroszlánt látunk, ami a magasabb nappályának felel meg. A nyár az 5. szektorral indul, ahol két álló, tehát legmagasabb testhelyzetű oroszlánt látunk. Ezek után az lenne a logikus, ha az őszi napéjegylenlőségnek megfelelő 7. szektorban egy ferdén lefelé álló oroszlánt látnánk, hasonlóan ahhoz, ahogy az az örmény címer belső pajzsán jelenik meg (lásd az ábra jobb oldalán). Ehelyett ott egy medvét látunk „emelkedő” testhelyzetben. Arról van szó, hogy a medve a hideg helyek állata, az oroszlán a meleg helyeké, tehát a tavaszi napéjegylenlőségnél „emelkedő” oroszlán a növekvő melegnek, az őszi napéjegylenlőségnél „emelkedő” medve a növekvő hidegnek felel meg. Naptárilag szemben állnak. A medve szerepeltetéséhez még annyit tennék hozzá, hogy Kelermesz a sztyeppe egyik észak-déli átjárójára esik (Mezopotámia-Kaukázus-Ural), ahol a déli és az északi szimbolika keveredik a kelet-nyugati irányban folytonos sztyeppével.

Folytatva az azeri szőnyeg zodiákusának elemzését, az Oroszlánt a Szűz követi. Ezt a zodiákus körön a Nyúl, a Szűz keleti megfelelője hozza. Alatta látható a kettős virág, ami a Mérleg képjelének íves hajlását követi. Ez a vegetációs tengelynél van (zöld vízszintes vonal), a természeti év második felének az indulásánál. Sorrendben a Skorpió következik, amit keleti váltópárja a Kígyó hoz, a Mérleg megjelenítője alatt. Lejjebb kanyarodva a Nyilast hozza egy olyan „többfunkciós” madár, amiben a szkíta totemsor állatai is el vannak rejtve, ugyanis a Nyilas a Tejútra esik, ami a B típusú totemkör befutó ága. A madárban magát a Nyilast egy balra tekintő lófej hozza (Nyilas=Ló), ami a madár fejéhez és nyakához jobbról illeszkedik (jól látható az orra), a lófej a madár farkának takarásából néz ki. A totemsorból a Madarat maga az állat adja, a Szarvas szembenézetben íródik a faroktollazat aljába, a Lovat már tárgyaltuk, csak zodiákus jegyként. Balra kanyarodva a zodiákus körön egy kecskét látunk, ami természetesen a Bakot jeleníti meg. Utána egy holló azonosítható, ami Vízöntő Hold-ház. A soron következő Halakat egy kakastaréj alakú bokor hozza (Halak=Kakas). A szőnyeg érdekessége, hogy láthatóan jelzi a sztyeppén érkezett kínai rendszer nyugati alkalmazkodásának bizonytalanságait. A Kos, azaz a kezdet jegye itt igen hosszan és alternatív holdházrendszerekkel van megjelenítve. Naptári irányban legelől egy farkas vagy kutya áll, ami az idő haladásának irányában hátrafordulva nyitott szájjal – vélhetően ugatva – indítja az évet, mintegy a hanggal teremtetést láttatva. Utána egy hosszúfarkú és ezért kutyaforma, de „csengősbáránynak” is nézhető állat látható. Ez csengőjével ismétli a „hanggal teremtetést”,

hozza a Kos Kutya holdházát, és mint jeleztem, talán a bárány is benne van, ami dunántúli tükrösökön a Kost is megjelenítheti (a bárányról mint Kos-megjelenítőről állítólag eltérő volt Jankovics Marcell és Pap Gábor véleménye, én a dunántúli példák alapján itt Jankovics Marcell álláspontját látom igazolódni). Tovább haladva, egymás alatt egy sündisznót és valószínűleg egy pusztai rókát (karakot) látunk. A sündisznó más alakváltozataival együtt (tobzoska, pangolin) a kínai holdházkör harmadik állata, ami a kínai rendszerben, ahol a Kezdet jegye kétholdházas, már a Disznóhoz tartozik, de itt, nyugaton a tavaszponti jegy, a Kos háromholdházas, ezért került az azeri szőnyegen ide, a Kos zárópozíciójába. A szőnyeg láthatóan egy nyugathoz alkalmazkodó, „forrásban lévő” rendszert örökített meg, amiben például a pusztai róka nem bizonyult tartósnak. Nem részletezném, de megjegyzem, hogy egyes állatok két vagy három „parcellán”, földszávon állnak, ami láthatóan az általuk megjelenített jegyhez tartozó holdházak számát adja. A több alternatívát rejtő Kezdet jegyénél ez a rendszer meglehetősen bonyolult, hisz ott a holdházállatok is meg vannak jelenítve (ott valószínűleg a hátrafelé forduló kezdőállat feletti hegy háromosztatúságának is van jelentése, az a három holdházat jelezheti).

Kitérnék még a zodiákus közepén látható allegorikus jelenetre. A nő ölében egy különös fiatal fekszik (elvben lehet nő és férfi is). Fiatalnak néz ki, de ha megnézzük a lábait és a mellét, látjuk, hogy csontvázszerűen van ábrázolva. Az értelmezéshez nem árt tudni, hogy a szülés és a temetés a hagyomány szerint a nő két fontos szerepköre, a nő szül és temet. A „gyerek” a nő medencéjénél jelenik meg, ami a születéséhez köthető, a csontvázszerűség a halálához. Figyeljük meg, hogy a fekvő alak hossz tengelyével a Kos-Mérleg tengelyre esik. A sztyeppe keleti végén sok életút-megjelenítő archaikus műtárgyon (például egy paziriki szarkofágon) a Kos (Kutya) a születést, a Mérleg (Sárkány) a halált jelzi, nyugatabbra az életút-kódolások a Kos-Halak tartományra is íródhatnak. Csontváry Hídon átvonuló társaság című képén mind a két lehetőség értelmezhető. Mivel az új ciklusba lépés jelentheti a születést, de a túlvilágra lépést is, a jelenet úgy is érthető, hogy az a Kos irányába mutató emberi alak születését és halálát jeleníti meg. Hasonló gondolat olvasható le egy I. Péter gyűjteményéből származó övcsatról is, amit a 20. ábrán látunk, és ami jó „leolvasókulcs” lehet több népdal értelmezésénél is.

20. ábra [14,17]

Az övcsatról valamikor Pap Gábor előadásában hallottam egy eléggé lényeglátó elemzést, leginkább erre támaszkodnék, talán hozzátéve egy-két gondolatot. Az övcsaton három emberi alak és egy növény (fa) látható. Gábor valahogy úgy mondta, hogy az a férfi, aki szembenézetből tekint ránk, a képírásos mondat alanya, míg az oldalnézetből látható nő az állítmánya, aki azt meséli el, ami a férfival történik. A (lényegében Hold alakú) nő ölében fekvő férfi a szembenézetű Nap-arcú férfival azonos olyan értelemben, hogy annak a születését, de még inkább az elszólíttatását jeleníti meg. A fa a „növényhez” köthető nő hajának a folytatása, ami a nő, növekedés, nevelés analógiára utalhat (ez több nyelvben is fennáll). Az elülső (nem takarásban lévő) ló, amelyik a szájával ér a központi férfihoz, a fáról (a Lelkek útjáról) veszi a „lelket”, amivel „életre leheli” a szembenézetű férfit. Kapcsolatukat az is jelzi, hogy a férfi ennek a lónak a kantárszárát fogja. A nő ölében fekvő férfi itt alapvetően a férfi elszólíttatását fogalmazza meg, erre utal, hogy fekszik, és a lábával a takart lóhoz ér, aminek a szája a fával van kapcsolatban. Ez azt jelzi, hogy a fekvő férfiból a lélek a takart lovon keresztül a Lelkek útjára távozik. A fán tegez van, ami a Nyilast kódolja, a két ló az Ikreket, így ez a Nagy fa, a Tejút, a Lelkek útja. Az övcsatba belelátható a Tejútról jövő „lélek” megtestesülése és távozása a Tejútra, azaz annak az állandó körforgása a Tejút ösvényén, ami lényegében az „A” típusú kétkörös rendszerek transzcendens köre. Az övcsaton felismerhető egy (ferde) evilág-túlvilág tengely, és egy földi (testi), lelki és égi (szellemi) szint. Végül megjegyezném, hogy a férfi kezében lévő kantár mint az irányítás eszköze megjelenítheti a férfi nagyközösségben betöltött vezető szerepét, míg a nőnél maga a szituáció a kisközösség (család, nagycsalád) vonatkozásában hozhatja a vezető szerepet.

6. MEGKÖTÖM LOVAMAT

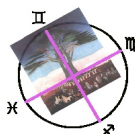
6.1. ELSŐ VERSSZAK

A „Megkötöm lovamat” változatai közül egy szép belső szimmetriájú, háromversszakosat választottam:

(71)

1. Megkötöm lovamat piros almafához ,	2. Nem szoktam, nem szoktam kalickában hálni,
Megkötöm szívemet gyöngye violámhoz ,	Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben járni,
Lovamat eloldom, mikor a Hold fölkel,	Zöld erdőben járni, <i>fenyőmagot</i> enni,
De tőled violám csak a halál old el.	<u>Fenyőmagot enni, gyöngyharmatot inni.</u>

3. Elbúcsúzom tőled rózsám utoljára,
Három hosszú évre visznek katonának,
Inkább leszek betyár az alföldi pusztán,
Mintsem legyek szolga a császár udvarán.

Nincs könnyű dolga annak, aki az első versszakot valamiféle valós történetként próbálná értelmezni. Mit érthet ebből a modern kultúra és értékrend emlőin nevelkedett ember? Mondanék egy sarkított példát. Egy ember lovagoltában piros almát termő fára bukkan. Valamilyen okból hozzá köti a lovát (talán, hogy a ló hátára állva vacsorát vegyen róla). Tisztázatlan körülmények között feltűnik ott egy nő, akibe beleszeret, de az éj leszálltával – a szerelemi óra eljöttével – lovát eloldva váratlanul faképnél hagyja, bár eközben, pontosabban ez után – talán lováról visszaszólva – még örök hűséget esküszik neki. Távoztában ezt nyilván azért teszi, mert jobb kilátás mentén áll tovább, de így, visszatértét lebegtetve reményt lát az előző babér betakarítására is, jogos kárhasznosításként, eddigi befektetése ellenében.

Komolyra fordítva a szót, nyilvánvaló, hogy ez egy szimbolikus szöveg, ami – mint minden művészeti alkotás – a szimbolika segítségével erősen tömöríti a mondanivalót, és azt érdemes a más művekre is jellemző szimbolika alapján vizsgálni. Az első sorral kapcsolatban megjegyezném, hogy a dalnak több változata ismert, és abban a „piros alma” helyén a „szomorú fűzfa” is állhat, aminek a „közös nevezője” a fa. Ez a Nagy fára tereli a gyanút, azaz felvetődhet, hogy itt a Tejút van elrejtve. Ez annál is valószínűbb, mert a népdalok szeretnek „kerek” rendszerekben gondolkodni, és a négy első sor vizsgálatából kiderül, hogy az tartalmazza a négy évszak-rendszert, de annak a teljességéhez az adott esetben szükség van az Ikrek megjelenítéséhez, amit láthatóan csak a Nyilas-Ikrek kódolású Tejút hozhat. A négy évszakot gyakran látni a műalkotásokban. Mondanék egy példát. A Brémai muzsikások című mesében a négy állat (a négy főszereplő) a négy évszakot hozza, ugyanis a számár – mely számos alkotásban a ló helyén jelenik meg (Szent Jeromos és az oroszán legendája, Csontváry festmények, stb.) – a Nyilast kódolja (Ló=Nyilas), ami őszi jegy, a kutya a Kost, ami tavaszi jegy, a macska a Szüzet, ami nyári jegy, és a kakas a Halakat, ami téli jegy. A „Megkötöm lovamat” első versszakában a „piros almafa” vagy a „szomorú fűzfa” mint Nagy fa a Nyilast és az Ikrek, a „gyöngye viola” a Szüzet, a halál a Halakat hozza. Ezek a zodiákusnak az úgynevezett változó keresztjére esnek, de a legfontosabb az, hogy mindegyik más évszakhhoz tartozik, az Ikrek a tavaszhoz, a Szűz a nyárhoz, a Nyilas az őszhöz, a Halak a télhez. Az utóbbiról, a Halakról megjegyezném, hogy annak a legfontosabb analógiás jelentése a halál. A Halak a tél legvégét adja, ami a „természet halála” – alighanem innen az analógia, amit még a két szó hasonló hangzása is

mege erősíthet, a magyar nyelv erős analógikussága (bokorelve, törzsökössége mentén). A Szűz azonosításához tudnunk kell, hogy a „gyöngye viola” fiatal, ártatlan lányra céloz – ami a Szűz gyakori megjelenítése még vizuális alkotásokon is –, ugyanis az ibolya (viola) hagyományosan az ártatlanság virága és színe, a gyöngye (zsenge) a régi nyelvben megfiatalt jelent, amire hoznék is egy példát:

(72)

Márványkőből, márványkőből van a Tisza feneke,

Gyöngye vagy még, gyöngye vagy még, babám a szerelemre.

Gyöngyösed nem annyira sajnálom,

Szép vagy babám, csuhaj jó vagy babám, nehéz tőled megválnom.

Itt jól látható, hogy a gyöngye fiatal és ártatlant is jelöl. Megjegyzem, az első sor egy eléggé rejtjelezett női szerelmi metafora, amit túlzottan nem részleteznék, talán a márvány mintázata hozza megint csak a szüzességet, a „női beavatás előtti állapotot” egy bizonyos anatómiai értelemben. Találkoztunk már vele – „márványkőből vezet oda gyalogút” – formában, és még találkozni is fogunk vele a „közepében egy kerek márványasztal” kifejezésben, ami szintén fiatal – az ottani szöveg szerint 18 éves – lánnyal lesz összefüggésben.

Megjelenik az első versszakban egy igen érdekes páros szimmetria, aminek a két felét az első két sor, illetve a második két sor adja. Az egyik az oldás-kötés pár mentén értelmezhető, mert az első sorpár kötést tartalmaz (Megkötöm...), a második sorpár oldást („eloldom”, „old el”). A másik párosságot a Nap-Hold szimbolika adja, ugyanis a „piros alma” rejtve a Napot hozza, míg a Hold közvetlenül is feltűnik a versszak második felében. A piros alma Nap voltához tudnunk kell, hogy az almának van egy bibliai jelentése (az édenkert tiltott gyümölcse), de annak is lehet egy még erősebben bevéssződött sztyeppi előzménye a Kaukázusból. A háromezer éves Nart eposzban az egyik mese A nartok almája nevet viseli. Az ottani történetek egyébként alapvetően a naptári-kozmikus történetek megszemélyesítéseként értelmezhetők, tehát nem valamiféle ad-hoc kitalálások, szinte mindig a Nap és a Hold viszonylagos mozgásrendszeréről szólnak, a szoláris, a lunáris, a luniszoláris jelenségekről. A nartok almája egy csodálatos almafán (!) nő, és minden nap eltűnik, ugyanis azt madár képében ellopja a tenger urának (a víz alatti világnak, az alsó világ urának) Donbattürnek a lánya. A mese szerint ez az alma „a tűzhöz hasonlóan fénylett”. Mi az tüzes dolog, ami naponta eltűnik (az égről) – természetesen a Nap. Ez a képlet ismerős, az alsó világ ura szemet vet a Napra, amit a lánya, a nő (!) szakít le a fáról, amivel persze bünt követ el, mert a Nap ellopása bűn, anélkül élni nem lehet. Azt hiszem innen már érthető a bibliai történet logikája is, ott is a bűnös nő (Éva) szakítja le az almát, az alsó világ urának a felbujtására (a bibliai változatban az alsó világ ura a kígyó, ami mitikus történetekben a második – „alsó” – félét indító sárkány alakváltozataként fordul elő). Hogy alapvetően a nő a bűnös, azon ne csodálkozzunk, a matriarchátus kora elmúlt, egyes feltételezések szerint az i. e. 7-8-ik évezred táján virágzott, de a vaskorral a férfi került előtérbe, és a Biblia már erősen patriarchális (férfielvű és férfiuralmi) viszonyokat tükröz. A Nart eposzban egyébként ezt a mesét a Dzerassza tündér című követi, amiben a mitikus ikrek (Ikrek !) – Ahszar és Ahszartag – egyike, aki az első mesében íjjal (Nyilas!) megsebezte a madarat (Dzerasszát), lemegy az „alvilágba”, beleszeret Donbattür „naptolvaj” lányába és azzal (természetesen az általa lenyelt Nappal együtt) visszatér a felső világba, konkrétan fivére sátrába, amit fény önt el – jelezve, hogy Dzerasszával az általa ellopott (lenyelt) Nap is visszatért. Ahszartag egyébként úgy veszi észre a tolvaj madarat, hogy az alma leszakításának éjszakai pillanatában fa „fénybe borul” – ez szintén a Napra utal. A két folytatólagos mese együtt egy Nap-visszatérítési történet, amiben a fivérpár és az íjazás

révén benne van a Nagy fa az Ikrek-Nyilas kóddal együtt, ami még a csodálatos almafával is azonosítható.

A „piros almafa” kifejezésben a piros alighanem az általa megjelenített tüzes minőséget jelenti, ezzel utal a Napra.

Eddig főleg a Nap-Hold és oldás-kötés szimmetriát vizsgáltuk az első versszakban. Tulajdonképpen már ezek is felvetik, hogy abban egy élet-halál, pontosabban születés-halál képlet van elrejtve. Erre ráerősíthet, hogy nyelvi analógiás alapon a Hold szót a holt szóval is kapcsolatba hozzák, bár ezt az etimológiai szótár nem jelzi. Valószínűbbé válik viszont a születés-halál gondolat, ha a Tejutat is figyelembe vesszük amit – mint arról szó volt –, és amit az I. Péter-féle övcsat is hoz mind a (Nagy) fához, mind a Nyilas-Ikrek kódhoz köthetően, hogy az égi ösvény, a Lelkek útja a leszületés és az eltávozás helye. A négy évszak mellett a Nyilas-Ikrek jegypárral kódolt Tejút jelenlétét erősíti meg a népdal egy másik változata is:

(73)

Megkötöm loamat szomorú fűzfához, ✎-II
 Lehajtom fejemet két első lábához, II
 Lehajtom fejemet a babám ölbe, (♯-✎?)
 Hullajtom könnyeim, rózsás kötényébe.

A négy évszak jelenléte itt nem túl nyilvánvaló, ahogy mondani szoktuk, gyengén kódolt, és abból a Szűz (nyár) és a Halak (tél) a harmadik sorban lehet elrejtve. A „babám” szóba ugyanis rózsás köténye miatt női kedvest képzelhetünk, ha ez fiatal, már szóba jöhet a Szűz, és az ölbe hajlás, amit az azeri szőnyegen és az övcsaton is látunk, jelentheti a halált is, arról nem beszélve, hogy a „lehajtom” szó kétszer is szerepel, és bizonyos népdalokban a földre hullás (l. hulla), a földön elterülés, a „földhöz igazodás” (a hajlik szó régebben igazodást is jelent, lásd hajlik a szavára, hajlandó) „gravitációs képlete” a pusztulással, halállal analóg jelentésű. Mint látjuk, a Szűz-Halak tengely jelenlétét azért nem könnyű magyarázni. Számomra a Tejút megjelenítése az egyértelműbb. Különösen ez utóbbi népdalváltozat második sora érdekes, mert a lehajlás a ló első két lábához nem túl életszerű, és ebben a szituációban sem indokolt. Ugyanakkor az álló ló első (néha hátsó) két párhuzamosan álló lábával igen sok ábrázoláson kódolják az Ikreket. Csoportos ábrázolásnál, de négylábúnál egyetlen állat lábrendszerére is gyakran íródik a Szűz és a Skorpió sematikus képjele (három függőleges szár egy visszamutató vagy elmutató „nyállal”), és mint említettem, az Ikrek képjele is. De hogy szóbeli műfajt is említsek, beszédes példa lehet a Brémai muzsikások című Grimm-mesének az a jelenete, amikor a szamár felegyenesedve az ablakpárkányra teszi a mellső két lábát. A szamár ugyanis a ló „alakváltozataként” a Nyilast kódolja, míg az első két láb (térden aluli része) az Ikreket, és ez így együtt a Tejút, amire a meserészlet egyéb körülményei is utalnak: a szamár hátára álló állatok az ablak külső oldalán (az ablak is Ikrek kód) koncertnek szánt szörnyű zajt csapnak (a zene hagyományosan a Bikához tartozik, ami a Bika-Skorpió Tejút-megjelenítésre utal), betörnek az ablakon keresztül (ez még talán az agresszív Mars uralta Skorpiót is hozza), ahol a rablók az állatokat szellemeknek nézik (Lelkek útja...), és fejvesztve menekülnek. Visszatérve, a ló és annak két első lába a népdalban a Tejutat is hozza, aminek az ismert jelentése a leszületés és az elszólytatás (halál).

Az első versszak értelmezéséhez érdemes megjegyezni, hogy a magyarok mundán asztrológiai besorolása miatt (Ptolemaiosz óta Pannónia a Nyilashoz van rendelve) a Nyilas és az azon átmenő Tejút számunkra különösen fontos, és ez a körülmény felerősíti a Tejút-nak a nagyközösségre vonatkoztatható jelentéseit, lévén hogy a mundán asztrológia eleve nagyközösségi szemléletű. Magyarul, a Tejút által megjelenített leszületésbe nem csak a

személyes leszületés, de a nagyközösség is belelátható. Így számunkra a „Megkötöm lovamat piros almafához” sor a Tejút-analógiák mentén a nagyközösségbe születést is hangsúlyozza, azt, hogy valaki éppen magyarnak születik. Érdekes belső szimmetria, hogy a következő sor (Megkötöm szívemet gyöngé violámhoz) viszont a kisközösségbe, a társkapcsolatba, a jövődő családba való belépést jeleníti meg. Ez a gondolat a harmadik és a negyedik sorra is kiterjeszthető, ahol a „Lovamat eloldom, mikor a Hold fölkel” a ló és a hozzá köthető Nyilas révén a mundán asztrológiai jelentést is hangsúlyozza, így emögött az a gondolat sejlik fel, hogy a halálommal a nagyközösségből is kilépek, míg a negyedik sor (De tőled violám csak a halál old el) a kisközösségből, a társkapcsolatból való kilépést láttatja.

Ha belegondolunk, az első versszaknak ezek a rejtett jelentései igen erős kapcsolatban vannak („korrelálnak”) az I. Péter féle övcsat szimbolikájával. A kantárt tartó férfiban ott is a férfi hagyományos nagyközösségi vezető szerepe nyilvánul meg, ugyanakkor a személyes születése és halála a társkapcsolatban mint kisközösségben is hangsúlyosan értelmeződik, lévén hogy a férfit hagyományosan nem a mai nagyközösségibb temetkezési vállalat temette, hanem a kisközösségi nő (halottmosó asszony, siratóasszonyok, virrasztóasszonyok; valamikor láttam egy néprajzi filmet, ahol az öregasszony a hátán hozta az üres koporsót az úgynevezett koporsótételre), de még a születése is inkább a női kisközösséghez kötődött (idősebb női rokon segítők, később bábaasszony), szemben a mai kórházi környezettel. A képlet annyira általános, hogy a férfit adott esetben még a születésen és a halálon kívüli harmadik nagy beavatásánál, a házasságkötésnél is nők „segítették”. A már említett Paradjanov filmben, ami a magas Kárpátok észak-keleti vonulatának népszokásait mutatja be, a vőlegényt öregasszonyok fürösztik egy dézsában az esküvő előtt, a csecsemőmosás és a halottmosás életközépi analógiájaként.

Még egyszer összefoglalnám a „Megkötöm lovamat” első versszakának legvalószínűbb értelmezhetőségét:

„Megkötöm lovamat piros almafához” – Leszületék a Lelkek útján magyarként, ezzel megkezdődik az evilági személyes és nagyközösségi sorsom. (A zodiákusban ez az Ikrek-Nyilas átmenetnek felel meg).

„Megkötöm szívemet gyöngé violámhoz” – később belépek egy közbülső szerelmi, párkapcsolati „közösségbe”. A zodiákusból itt a Szűz jelenik meg, amit a viola mint az ártatlanság virága, a szűz értelmű gyöngé („zsenge”, fiatal), és népdalaink gyöngeség=szüesség megfeleltetése alapoz meg.

„Lovamat eloldom mikor a Hold fölkel” – kilépek az evilági személyes életemből és a nemzeti közösségből (egy irodalmi példán mindjárt látni fogjuk, hogy ez úgy is érthető, miszerint „holtig vagyok magyar”). Az állatövben ennek a sornak a pusztulást megtestesítő, cikluszáró Halak felel meg.

„De tőled violám csak a halál old el” – egyben kilépek az evilági párkapcsolatból is. Ez a sor is „Halak” értelmű.

Végül néhány olyan verset idéznék, ahol a kis-és nagyközösségbe való belépés és az onnan való kilépés jelenik meg. A 20. ábra bal felső sarkában a könnyebb értelmezhetőség érdekében a belépést és kilépést a kötés és oldás szavakkal, a nagyközösséget és a kisközösséget (társkapcsolatot) a haza és a szerelem szóval helyettesítettem.

Mintha népdalunk első és harmadik sorának képe villanna fel Vörösmarty Szózatában – Itt (haza!) élned (kötés!), s halnod (oldás!) kell!

Ugyanez áll Arany Nemzetör-dalára – **Szüelő**anyám (a beleszületést, kötést rejti), te

szép Magyarország! (Haza!) Hogyne lennék holtig (oldás!) igaz hozzád.

VERS ROKONÍTÁSOK

“ÁLDJON VAGY VERJEN SORS KEZE:
ITT ÉLNED, HALNOD KELL.”
(VÖRÖSMARTY MIHÁLY: SZÓZAT)

“SZÜLŐANYÁM, TE SZÉP MAGYARORSZÁG,
HOGYNE LENNÉK HOLTIG IGAZ HOZZÁD!”
(ARANY JÁNOS: NEMZETŐR-DAL)

“ SZABADSÁG, SZERELEM!
E KETTŐ KELL NEKEM.”
(PETŐFI SÁNDOR: SZABADSÁG, SZERELEM!)

21. ábra

Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem! – írja Petőfi. Szabadság alatt Petőfi jórészt a haza szabadságát értette, hisz tudatosan adta érte az életét. Ez a szabadság a haza fiainak elkötelezettségét, önfeláldozását feltételezi, ami egy erős haza iránti kötődést (kötést!) jelent. Más verseiben a nagyközségről és a társkapcsolattól való eloldás is hangsúlyosan jelenik meg. Az Egy gondolat bánt engemet című versében halálát a világszabadság kivívásához, nagyközségi célhoz köti (nagyközségről való kilépés):

„S holttestemen át / Fújó paripák/ Száguldjanak a kivívt diadalra. /A hőseket egy közös sírnak adják, / Kik érted haltak, szent világszabadság!”

A társkapcsolatba való belépésről (egy másik ifjú kapcsán is) és főleg a kilépésről szól a „Szeptember végén”.

Folytassuk a népdal elemzését a háromversszakos változat második versszakával!

6.2. „MEGKÖTÖM LOVAMAT” – MÁSODIK VERSSZAK

Azt rögtön gondoltam, hogy ez a szerelmes versszak valahonnan máshonnan került ide. Más a stílusa, más a dramaturgiája. Rövid keresés után rá is találtam a régebbi (vagy egyik régebbi) szövegkörnyezetre:

(74)

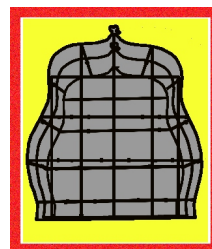
Gyere be, gyere be, gyönyörű kis madár. - Nem szoktam, nem szoktam **kaliczkában** lakni.
Csináltattam neked aranyból **kaliczkát**. Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben lakni.
Aranyból **kaliczkát**, ezüsből **ajtaját**, Zöld erdőben lakni, zöld **ágakra** szállni.
Ezüsből **ajtaját**, gyémántból **váluját**. *Fenyőmagot enni, **gyöngyharmatot** inni.*

Idéznék még két dalt, hogy érezzük, mit gondolhatott a dal születésének kora a „kalitkáról”:

(75)

Ugy meg vagyok határozva,
Mint a *csikó* **kantározva**,
Szabadságom el van zárva,
Mint a madár kalitkába.

Ha még egyszer szabadulok,
Több szerelmet nem koldulok.
Szabadságért halok, élek,
Mig bennem cseng bong a lélek.

(76)

Hozzám olyan legény akar járni,
Aki engem kalitkába akar zárni.

Pedig engem nem zár kalitkába,
Nem vagyok én gerlice madárka.

Találkoztam olyan népdallal is, ahol a legény a kaszárnnyát panaszolja kalitkának, felemlgetve hogy a lány kalitkáról kalitkára szállhat.

A „Megkötöm lovamat” első versszaka a sírig tartó szerelem ideáját hozza, ott ez szó szerint így jelenik meg („De tőled violám csak a halál old el”). De hogy értsük a második versszakot, és az arra hasonlító dalokat? A legtágabb olvasat, hogy a nő semmilyen kötöttséget sem akar. Ilyesmi érezhető a (75) dalból, ahol az elmesélő egyszer „megjárta”, és nem akar többé kötöttséget. Egy szűkebb alternatíva, hogy a kalitka a házasság vagy szoros szerelmi viszony, és a nő ezt nem akarja, miközben a szerelem valószínűleg nincs ellenére. Ez sejthető a (76) dalból. Érdekes a (74) dal, ami egy párbeszéd, és a nő válasza szinte azonos az általunk vizsgált háromversszakos dal középső, második versszakával. Abban a férfi az első versszakban „felajánlja a kalitkát”. A nő nyilatkozata kissé ellentmondásos, mert az első sorban visszautasít, de a rá következő három mindegyikében jól ismert utalás van a földi szerelemre (zöld **erdőben** járni, *fenyőmagot* enni, *gyöngyharmatot* inni). Ez úgy is felfogható mint kötelező szabódás. Először szemérmes nemet mond, aztán három rejtett igent. Akár így legyen, akár úgy, ez a szöveg nem illik az igen komoly tartalmat hordozó első versszakhoz. Még dramatikailag sem. Ott rendkívüli sebességgel és határozottsággal, epikai módon peregnek az események. A főhős az egyik sorban meghal, a másokban megszületik, egy harmadikban párkapcsolatba lép („életközépi beavatás”), a negyedikben kilép mindenből. És az utolsó versszak is ilyen. A legény elbúcsúzik, már viszik is katonának, de azt már ott is hagyná betyárnak állva. Ezzel szemben a „Megkötöm lovamat” második versszakát is tartalmazó lírai szerkezetű (74) dalban udvarias és óvatos szándéknyilvánításról van szó (a férfi felajánlja hogy kalitkába zárná a nőt). A nő szokást emleget, ami egyfajta hosszú időre rátelepülő állandóság. Eközben a „Megkötöm lovamat” többi versszaka meg maga a változás. A második versszak „franciás”, virágének karakterű. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a háromversszakos dal értelmezése ezzel az alighanem új környezetbe átültetett, más morált tükröző és más logikájú versszakokkal nem is olyan könnyű. Ezzel együtt érezhető egyfajta belső ív a hármas tagolódású népdalban, ami – ha némi zökkenővel is a közepén, de – alighanem a következő képletre épül:

Első versszak – az ember sorsa.

Második versszak – a nő dolga.

Harmadik versszak – a férfi dolga.

A két szélső versszak egyértelműen az emberi élet nagy sorsfordulóiról, „beavatási kapuiról” szól, és azok stílusa és tartalma akaratlanul is rávetül a középsőre is, némileg átértelmezve azt. A lényeg az, hogy a nő, ha szabódva is, de elfogadja a szerelmet, jelzi, hogy érett és kész a szerelemre. Egyébként a második versszak is hatással lehet az elsőre, valamelyest oldva annak a komorságát. Az első versszak zárósora ugyanis tegezésre vált, a férfi megszólítja a társát, amire a nő a második versszakban válaszol. Ezzel az egész dal a „világmodell” jellegűről szerelmes hangneműre vált. A harmadik versszak első sora még tegező, és ezért szerelmesebb színezetű, de utána visszavált egyes szám első személybe, így a három versszak – bár nem azonos stílusú – egyfajta „centrális szimmetriát” jelenít meg.

6.3. „MEGKÖTÖM LOVAMAT” – HARMADIK VERSSZAK

A nő dolga a megőrzés, a férfié a változtatás. Nem mindig kell változtatni, de ha kell, azt leginkább a férfinak kell tennie. A harmadik versszak mélyebb értelme ez. A fennálló rend szerint a férfi a császár katonája kell hogy legyen, de van egy mélyebb igazság, amit fel kell ismernie, és a „belpontos hatalom”, a nemzeti függetlenség oldalára kell állania, ezért erre az útra lép, ha másként nem, betyárnak állva. Az útváltás és az útválasztás (döntés) az ő

kötelve. Ez a versszak bizonyos értelemben a népmesék legkisebb fiújának a történetét idézi. A dalban a férfi a rózsájától, a mesében a fiú az anyjától, de mindkettő a Nőtől búcsúzik el, hogy szerencsét próbáljon, hogy megtalálja, kiválassza az igaz utat. A mesében ez csak a legkisebb fiúnak sikerül, mert „keskeny az igazak útja” – ahogy a Biblia írja, és a népdal hőse is ugyanilyen nehéz feladat vár, helyesen kell döntenie saját korának dolgaiban. Választania kell a császárhűség vagy az ellenállás között. A nép ismeri a betyárság pozitív olvasatát, a betyárt nem pusztán a gazdagokat megkoptató „szociális lovagnak”, hanem az életről és a magyar létről szóló tudás bujdosó őrzőjének tekinti azt olyan időkben, amikor nincs magyar udvar, hiteles hatalom, amely a magyar szokások, belső törvények, néplélek mentén kormányozna. Érdekes megnézni, hogy nyilatkozik a népdal Rózsa Sándorról (ugyanaz a kép egy Bogár Imre balladában is megvan):

(77)

„Arany a kantárja, ezüst a zablája,
Gyémántkőből van kirakva a nyeregkápája”

A második sor „Sárgarézzel van kiverve a nyeregkápája” formában is ismert.

Itt csak a „Megkötöm lovamat” harmadik versszakát érintő tartalmat venném szemügyre. A „sárgarezes” változatnál az arany-ezüst-réz alkímiai fémhármás jelenik meg, ami hagyományosan a Napot, a Holdat és a Vénuszt kódolja. Ezek a nappali és éjszakai égbolt legfényesebb égitestjei, és gyakran jelennek meg így együtt a műalkotásokban a felső, fényesebb félév és a felső világ képviselőjeként. A Fehérlófia című mesében a hős ezeket szabadítja ki az alsó világ fogságából. Rembrandt Az angyal megjelenik a pásztoroknak című metszetén egy sötét ördögfejen egy fényes korong világít át (erre egy rejtett Jézus monogram P-jének fejíve íródik, ám erre a tipikus megoldásra most nem térnék ki), de maga a korong rejt egy Napot, amibe Jézus, egy Holdat, amibe Mária és egy ötszöget (festményeken a leggyakoribb Vénusz-kód), amibe egy angyal van írva. Ez azt jelenti, hogy az ördög okozta sötétségen a Nap-Hold-Vénusz hármás, vagy Jézus, Mária és az angyal világít át. Innen látható, hogy Rózsa Sándort ebben a változatban igen nagy erő segíti. A gyémántköves változat csillagmitikai háttere az, hogy a gyémánttal a népmesék a Tejutat szokták jelölni, és az arany-ezüst-gyémánt hármás mögött a hétbolygó-rendszer két legtekintélyesebb tagja, a két fővilágosító áll, megerősítve a Tejútal, ami nem is az evilágból való, hanem a túlvilágra vezet, és ezért a földi erőknél is nagyobb hatalom, annál a népmesei mechanizmusok tanúsága szerint csak egy nagyobb van, aki odaát, a Tejút túlsó felén áll. Ebben a változatban Rózsa Sándort lényegében föld feletti erő is segíti. Érdekes megjegyezni azt is, hogy a ló a szó mundán asztrológiai értelmezésében maga a magyar nép, és a mitikus nyereg annak a megülésére, a kantár, a zabla annak az irányítására szolgál. A fehér ló mondájának van egy olyan értelmezése, hogy az aranykantáros és aranynyerges paripa és annak az eltérő megítélése Árpádék és Szvatopluk között arról szól, hogy ki legyen az itteni nép gazdája, ki uralkodjon itt. Ha a „Mikor Rózsa Sándorban” a mitikus lószerszámot a vezetés „királyi” szimbólumainak tekintjük, de ha nem, az azok most tárgyalt „felvilági” jelzői nyomán akkor is sejthető, hogy a népdal (a császárral szemben) Rózsa Sándort tekinti az igazi vezetőjének. Ez az alapállás jól látszik egyes dunántúli tükrösök rejtett rétegében. Az egyik leghíresebb tükrösfaragó, Hodó József maga is a betyárok „informátora” volt, ezért a Habsburgok börtönében ült is, ott szerezte asztrálmitoszi ismereteit, és csak ott alkotott. Kossuth-pártisága „süt” a munkáiról. A „Mikor Rózsa Sándor” egyik tipikus változatának zárlata is a nép feltétlen szimpátiájáról szól:

(77)

„Füdd el jó szél, füdd el a Tiszának habját,
Hogy ne találja fel senki, sej, haj, Rózsa Sándor nyomát”.

A „férfi dolganak” tisztázásával lezárhatjuk a „Megkötöm lovamat” elemzését, és egy hasonló gondolati háttérű népdal vizsgálatával folytatom.

7. MAGYARORSZÁG SZÉLÉN FELNÖTT EGY ALMAFA.

22. ábra [18,19]

Megkapó dallamú moldvai csángó népdalról van szó. Zenéje archaikus, és a jelentése is komoly. Nem véletlen hogy ebből faragták az Internacionáléhoz hasonló szövegű és zászalajára a „világfelforgatást” tűző Sej a mi lobogónkat fényes szellők fújják című emblemikus dalt, ami kezdetben egy kettős kötődésű (kommunista és parasztpárti) ifjúsági szervezet indulója volt 1946-ban, de amit a NÉKOSZ leszalámizása után Rákosiék persze átvettek, és amit még én is alapvető mozgalmi dalként tanultam a Kádár korszakban.

Abba a pacsirtafészekbe, ahonnan a legjobb ázsiai és európai hagyományainkat ötvöző népdalaink szóltak, kakukkmadár költözött...

A népdal változatai közül igyekeztem a legizgalmasabb belső szimmetriákat felmutató szerkezetűt választani.

<p>(78) férfi sors-szimmetriatengely</p> <p>Magyarország szélén felnőtt egy almafa, S az alatt megnyugszik két huszárkatona, Egyik mondja vala, Istenem, Istenem! Másik mondja vala, ne búsulj barátom. (véráldozat) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (életben maradás)</p> <p>családalapítás:</p> <p>Az ökör a földet nem magának szántja, (férfi dolga) Anya a szép leányát nem magának tartja, (nő dolga) Szépen felneveli, szárnyára ereszti, S messzünnen nézi, hogy más szidja s veri. generációs ciklus</p> <p>NŐ KINEVELÉSE családi szerep szimm. tengely</p>	<p>(79)</p> <p>Magyarország szélén vagyon egy almafa, Az alatt sétálgat egy huszár katona. Mind azt fujdogálja Istenem, Istenem, De keserű kenyér, a katonakenyér. Két karjával szántja, vérrel boronálja... Mért kell karddal szántni, vérrel boronálni?...</p> <p>...Áldja meg az Isten azt az édesanyát, Aki katonának neveli a fiát.</p> <p>FÉRFI KINEVELÉSE</p>
--	---

(78) első két sorában az almafát joggal gondoljuk a Tejút megjelenítőjének, egyrészt a Nagy fa okán, másrészt a két lovaskatona által megjelenített Ló, azaz Nyilas és a huszárok kettőssége (Ikrek) kapcsán, ami a Nyilas-Ikrek kódú Tejutat adja. Az első sorokból nem is gondolnánk, hogy a dal egyfajta leszületést rejt, illetve, hogy a férfi és a nő dolgát fogalmazza meg, a „Megkötöm lovamat”-hoz hasonlóan. A harmadik és a negyedik sor különösen rejtélyes, elsőre aligha érthető. Más változatban:

„s Az egyik aszondja: / Mit búsulsz, barátom? / A másik aszondja: / Ne búsulj, barátim!”

Ezután következik „Az ökör a földet nem magának szántja” rész, ami csalóka, ugyanis a búsulást és a szántást hozó rész folytatólagosan nyer igazi értelmet, miközben alapváltozatunkban, de máshol is ez a két rész ponttal van elválasztva. Mutatok egy olyan változatot, ahol látszik, hogy ennek a két résznek összefüggőnek kell lennie. Úgy is van lejegyezve,

egyetlen mondatként:

(80)

Egyik mondja másnak:	Szép ökör a földet	Anya a szép leányát
Ne búsulj, barátom,	Nem magának szántja,	Nem magának tartja.

Elhagyva a sortörések miatti nagybetűket:

„Egyik mondja másnak: »ne búsulj, barátom, szép ökör a földet nem magának szántja, anya a szép leányát nem magának tartja.«”

Röviden – ne búsulj barátom, házasodjál meg!

De mit jelent az „Egyik mondja vala, Istenem, Istenem” sor? Erre is megkapjuk a választ egy további változat segítségével, aminek a lényeges részeit fentebb, (79) szám alatt közöltem. Ebből kiderül, hogy az alapváltozatunk hiányos, az „Istenem, Istenem” fohász a katonasors sanyarúsága, konkrétan a véráldozat okán hangzik el, más változatokban a véráldozat helyén holtig való rabság szerepel. Ez azt jelenti, hogy alapváltozatunkban a két katona a katonaélet két alternatíváját vázolja fel, amit minőségileg már ismerünk a Halak-Kos átmenet vagy másképpen az új ciklusba lépés logikájából: a természet működésének a hasonlatosságára a hős a régi ciklus végén vagy „bennragad” a ciklusban, általában elpusztul vagy fogva tartják, bezárják, elkülönítik valamilyen formában, a másik esetben szabadul, és továbblép élete új ciklusába. Itt ez a két lehetőség körvonalazódik. Az egyiket a (79) dal fejti ki (Magyarország szélén vagyon egy almafa), amikor a legény katona marad, vérrel szolgál, és a szöveg végéről látszik, hogy a közösség így is hálás az anyának, aki kinevelt egy katonát. A másik lehetőséget a (78) változat fogalmazza meg, amit alapverzióként vizsgáltunk. Itt a katona előtt a párkapcsolatba lépés alternatívája jelenik meg, ami nem csak köznyelvi, de szerelmi szimbolikával is jelezve van. (78) befejezésének egy jól „dekódolható” változata:

(81)

1. Az ökör a földet nem magának <u>szántja</u> ,	3. Szépen felneveli, szárnyára ereszti,
2. <u>az anya a lányát nem magának tartja</u> .	4. Keservesen nézi, hogy más <u>üti, s veri</u> .

A szerelmi szimbolika ismeretében a szöveg értelmezése nem lehet túl nehéz. Az első sorban az ökör a férfit jeleníti meg, a föld mint „anyaföld” a nőt, a „szántja” nász-metaphora. A második sor ugyanezt mondja el köznyelvi. Magyarázatot talán a záró sor igényel. Nem valószínű, hogy egy ilyen komoly dalban az „ütést-verést” szó szerint kellene érteni. Ez egy nász-metaphora, ami az üllőn járó kalapács mintájára értelmezhető. Szelíd Veronika Petra írja is nagy szerelmi „jelképtárában”, hogy ha a gyerekek kilesik a szülőket, „nászuakat” sokszor verekedésnek nézik. Ez viszont azt jelenti, hogy dalunk alapváltozatában az asszony kinevelt egy lányt, aki a legjobb úton van afelé, hogy utódot állítson, és ezzel a generációs folyamat ciklizálódik is, mintegy újraindul. Az (78) változat magába foglalja egy lány kinevelését, a (79) változat egy férfi kineveléséről szól, ami a két téma, illetve a két dal közötti értelmezhető szimmetria.

Dalunk ismert Lengyelország szélén felnőtt egy almafa és Lengyelország szélén egy aranyalmafa címmel is. Idézném ez utóbbit:

(82)

Lengyelország szélén egy aranyalmafa,
Alatta sétálgat két lovaskatona.
Mind azt fújdogálja, mind azt fújdogálja:
– De keserű kenyér a katonakenyér!

Az egyik katona csak azt sóhajtozza:
– Idegen az ég is, idegen a föld is! –
A másik katona csak azt sóhajtozza:
– Jaj, mire jutottunk e nagy bujdosásba!

A kardjával szántja, vérrel boronálja,
A kardjával szántja, vérrel boronálja.
Legkeserűbb kenyér az idegen kenyér,
Kit kardjával szánt meg, vérrel boronál meg.

Istenem, Istenem, mért kell karddal szántni.
Mért kell karddal szántni, vérrel boronálni? –
Az egyik katona erre elindula,
A másik katona arra elindula.

Ez a dal lényegében tartalmazza a (79) változatot, és megerősíti, hogy a (78) dalban az „Egyik mondja vala, Istenem, Istenem, / Másik mondja vala, ne búsulj barátom!” félversszak a katonaember előtt álló két alternatíváról szól. Utolsó versszaka szerint ugyanis:

Az egyik katona / Erre elindula;/A másik katona / Arra elindula!

Meglehetősen izgalmas kérdés az is, hogy a vizsgált dalok miért hangsúlyozzák, hogy az almafa Magyarországnak vagy Lengyelországnak éppen a szélén van, és hogy hogyan jön szóba Lengyelország a katonadal kapcsán. Mutatnék két olyan idevágó népdalt, aminek az értelmezésével ezidáig nem sokra jutottak:

(83)

Lóra, csikós, lóra, nem a csárda felé,
Elszaladt a ménes Lengyelország felé,
Elejbe, elejbe, a csikó elejbe,
Mert be talál menni, a babám kertjébe.

Kiszáradt a tóból, mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a juhászra néz,
Istenem Teremtőm, adjál egy szép esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt.

(84)

Kis kacsá fürdik, fekete tóba',
Anyjához készül (elviszi fiát),
Lengyelországba,
Aranyos (síkos, csíkos) a talpa (háta),
Ezüstös (magos, széles) a sarka,
Fordulj ki, fordulj ki (ugorj ki, ugorj ki),
Aranyos Mariska (két aranyalma, két aranypálca).

Mindenekelőtt a „szélén” kifejezésről szólnék. A 7. ábrán látható, hogy a Tejút felső végét a Bika és az Ikrek, az alsót a Skorpió és a Nyilas érinti. Ha a Tejút mint Nagy fa helyébe az almafát, a Nyilas helyébe pedig az általa mundán asztrológiailag képviselt Magyarországot helyettesítjük, akkor Magyarország az almafa szélén van. Lengyelország csak ritkábban jelenik meg a daltípus képviselői között, valószínűleg azért, mert a jelenlétének valamivel rejtettebb oka van. Lengyelország Magyarország „ikre”, és az Ikrek is a Tejút, azaz az almafa szélén van. Ami a Lengyelország és a Magyarország közötti „ikrekséget” illeti, ismert a XVI. vagy XVIII. századnak tartott szólás, hogy „lengyel, magyar két jó barát”. A Bujdosó herceg című – Benedek Elek által lejegyzett – népmese a magyarokat és a lengyeleket két egymást segítő testvérnépnek mutatja be, ahol a magyarok a pomeránokkal szemben segítik a lengyeleket, míg azok a németekkel szemben a magyarokat. Az Ikrek jegyét népdalokban néha páros ismétlés, szókettőzés jeleníti meg, erre a szerelmes daloknál látunk

majd példákat. Figyeljük meg, hogy az (83) népdalban is kétszer ismétlődik a „lóra” és az „elejbe” (aláhúzással jelöltem), sőt megjelenik a „mind a sár, mind a víz” kettős is, bár valószínűleg csak a sár tud kiszáradni, tehát ez a „hibás”, alighanem figyelemfelhívó megfogalmazás is ráutaló értelmű lehet.

Tanulságos lehet 84 vizsgálata is. Ezt a népdalt többen is összefüggésbe hozták az úgynevezett bűvárallatos eredetmondákkal, amiről már szoltunk, de ennek az igen általános teremtménymodellnek aligha lehet meghatározó, specifikus kapcsolata éppen Lengyelországgal. Zárójelben feltüntettem néhány jellemzőbb változatot, amiből az sejthető, hogy itt is a Tejút van megjelenítve, annak a háttérjelentéseivel. Az egyik érdekes kérdés, hogy mit jelent a „fekete tó”, ami valamennyi változatra jellemző. A „fekete” alighanem a sötétebb félét hozza. Ezen a helyen a „tó” vagy „tenger” a magyar népmesékben túlnyomórészt két esetben szokott előfordulni.

Ha város (=Kos) mellett van, az egész alsó világot jelöli, mint mondjuk a Szent György legendában. Erre a legendára hajaz például Az elrabolt királykisasszony című mese, de ezt a legendát tartalmazza A háromvadas királyfi meséje is.

A másik jellemző eset, amikor a tó az év legsötétebb helyének közelében lévő Tejút-elágazást (Tejútlábat) jelenti. Emögött az a képesszevonás állhat, hogy a tó a föld mélyedése, ami gyakran hozza a Tejútlábat, és az alsó világ sokszor mint víz alatti világ jelenik meg (például a Nart eposzban az alsó világ ura Donbattür, a tengeristen, aki víz alatti palotában uralkodik). A Szép Palkó című népmesében a gonosz királyné lángot hányó sólyommadárrá változik, hogy lecsapjon a tóban úszó récére (Palkó – a főhős – a mesének ebben a jelenetében récévé változott, a lova pedig tóvá). Itt tehát együtt látjuk a tavat és a kacsát, és még a Nyilassal egyenértékű ló is utalhat a Tejútra. A kacsá ügyes, és valahányszor a sólyom lecsap, lebukik, mire az kővel kezdi dobálni a partról. Ez a jelenet igen beszédes, ugyanis a kő (s mint korábban említettük, a jég, a csont, az üveg) az asztrálmítikus hagyományban Bak megjelenítő, és a Bak a Tejút-elágazás mellett (a „tó” partján) található, ahonnan a sólyom a mese szerint minden követ elhajít, és ezt a mese kétszer is kiemeli. Érdekes figyelmet fordítani a lángot hányó sólyomra is, ugyanis abban benne van a Mérleggel azonosítható sárkány (Sárkány=Mérleg), de a Skorpió is, minthogy a a sólyom keselyűféle rokontípusa, a sas még Egyiptomban jelentette a Skorpiót, de ez az azonosság később is megőrződött, például a zodiákus fix keresztjére kódolt négy evangelistánál (ott a sas János jelképe). Ez azt jelenti, hogy a Szép Palkó című mese egy szimmetrikus képletként megjeleníti egyrészt Tejútlábat, abban a sötét féltekébe eső (fekete) tavat és a kacsát látva, másrészt a Tejútlábat (Nyilas és Skorpió) közrezáró további két jegyet (a Bakot és a Mérleget) is. A Bak-Tejútláb (vagyis Bak-Nyilas-Skorpió) képlet egyébként az (83) népdal második versszakában is értelmezhető, ugyanis a Bak keleti megfelelője a Bárány (Juh), és ott a barom a juhászra néz, tehát az valószínűleg bárány, arról nem is beszélve, hogy a juhhal összefüggésben feltűnik a „legelő mező”, ami mint „Selyemrét” a népmesékben mindig a Tejútlábat jeleníti meg (tipikusan a rajta legelő csikóval, ami a Nyilason keresztül is utal a Tejútra, van, hogy aranyalma fával vagy gyémántpalotával a közepén, ami megint csak Tejút-utalás). Az aranyréten című népmesében egy helyen az aranyrét, a tó és az aranybárány tűnik fel egymás után, amiben az

aranyrét és a tó Tejútlábat, az aranybárány a Bakot kódolja. Igen érdekes a Vas Laci című mese. Ebben benne van egy „bővített” Szent György legenda, amennyiben a hős három királylányt szabadít ki rendre a hétfejű, a tizennégy fejű és a huszonegy fejű sárkány fogságából. A lányokat az ezüstvárban, az aranyvárban és a gyémántvárban tartja fogva egy-egy sárkány, azaz a királylányok a Holdat, a Napot és a Tejutat képviselik. Így nem csak a Szent György legenda által rejtett Nap-szabadításról, hanem a Hold és a Tejút alsó világból való kiszabadításáról is szó van. A „Kis kacsza fürdik” dal szempontjából a Tejút-szabadítási stáció az érdekes. A huszonegy fejű sárkány gyémántpalotájának (tudjuk, hogy a gyémánt a Tejútra utal) kertjében van egy tó. Vas Laci a tó partján keresztülbucskázik a fején és aranykacsza lesz belőle (a Tejútláb szerepű tavaknál gyakran történik átváltozás, ami a Tejútra íródó totemalakváltásokra emlékeztet). A tavon úszkáló kacsára a sárkány először nyíllal lő a tó partjáról, ami a Nyilast hozza. Mivel a kacsza ügyesen lebukik, a kacsza után úszik, a tó partján hagyva a Lacitól szerzett rozsdás kardot. Ez nyilvánvaló Skorpió kód, ugyanis a Skorpió uralkodó bolygójának a Marsnak a kard a leggyakoribb attribútuma, egyébként a Mars alkímiai fême a vas, amire a rozsdas is utal. A tónak – amin a kacsza úszkál – a Tejútlábbal való azonossága itt is jól érzékelhető, hisz a Tejút két lába a Skorpióra és a Nyilasra fut ki és ezek a történet szerint pont a tó (két) partjaként értelmezhetők. A Kígyó Darvitéz és Tatárvitéz című mesében Darvitéz aranyszörű paripává válik (Nyilas, Tejút), amit Tatárvitéz leüttet, de a véréből ezüstlevelű, aranyvirágú, gyémántalmájú almafa (Tejút) nő ki. A fát Tatárvitéz kivágatja, de egy kislány a forgácsát a tóba dobja, ahol abból (tehát Darvitézből) kacsza lesz. Tatárvitéz utána úszik, hogy megfogja, majd a történetben feltűnik Darvitéz kardja (Mars-Skorpió), Tatárvitéz legszebb paripája és Darvitéz táltos gebéje (Nyilas). Ebből itt is jól azonosítható az aranyszörű paripával és a csodás (gyémántalmájú) fával jelzett Tejút, és az az ahhoz kapcsolódó „récés tó” mint a Tejútláb, amit a Nyilas-Skorpió utalás is megerősít.

Itt érdemes visszatérnünk a Kis kacsza fürdik című népdalra. Az elmondottak alapján jó okkal feltételezhető, hogy a fekete tó (a kacsával) a Tejút elágazását jeleníti meg. Ezt megerősíti, hogy a szövegváltozatokban a kacsza talpa és sarka kimagasló arányban fordul elő, ami a legalsó, földdel érintkező testrészként a Tejútlábra hajaz. Az „aranyalma” változat az aranyalmafa révén utal a Tejútra, a két aranypálca láthatóan az Ikrek képjelét adja, ami a már azonosított Tejútláb mellett a Tejút felső szárát is megjeleníti. Az, hogy a kacsza rokoni kapcsolat (leszármazás) keretében készül Lengyelországba a Nyilas által érintett helyről (így Magyarországról), megfelel a Tejút leszármazás-jelentésének, másrészt közvetlenül is megjeleníti a magyar-lengyel rokonságot. Az „anyjához készül” és az „elviszi fiát” változat a rokoni kapcsolatot lefelé és felfelé is láttatja.

Összefoglalóan: a Magyarország szélén felnőtt egy almafa és változatai „generációs” történetek, amik egy férfi vagy egy nő kinevelését fogalmazzák meg, azok alapvető feladataival. A férfinál a ciklusban való „bennragadás” és az új ciklusba lépés alternatívája is megjelenik a véráldozat vagy a családfői szerep formájában. A változatok erős Tejút-szimbolikai gerince nem csak a fa-ikerhuszár alapképlettel, de a Nyilas jelentette magyar mundán asztrológiai jelentéssel, sőt a lengyel-magyar ikerképzettel is kapcsolatba hozható.

8. A NÉGY ŐSELEM, A NÉGY ÉVSZAK, A NÉGY NAPSZAK ÉS A HÉTBOLYGÓ-RENDSZER MEGJELENÍTÉSE A NÉPDALOKBAN

8.1. A NÉGY ŐSELEM MEGJELENÍTÉSE

Első példaként egy „átokformula” két változatát mutatnám a Fehér Anna balladából, ami a bátyja életéért a szüzességét feláldozó, de rászédett Anna szájából hangzik el:

(85)		(86)	
A kenyered kövé váljon,	Föld (♁)	Mosdóvized vérré váljon,	Víz
Mosdó vized vérré váljon,	Víz	Törölköződ tüzet hányjon,	Tűz
Törölköződ lángot hányjon,	Tűz	Az kenyered kövé váljon,	Föld (♁)
Páros késed néked álljon!	Levegő (II)	Az ég soha meg ne áldjon!	Levegő

Itt a mosdóvíz mindkét példában jól azonosítható a víz elemmel, hisz a „víz” benne van a „vízzé” szóban. Hasonló a helyzet a tűzzel is, amire az egyik változatban a „láng”, a másik változatban a „tüzet” szó utal. A föld elemet a kő mint szilárd anyag is hozza (a láng, a víz, az ég nem ilyen, tehát azoktól ez elválasztható), de itt zodiákus kódolásra is gondolhatunk, minthogy a kő, a jég, a csont, az üveg – mint arról már szó volt – tipikus Bak-kód, és a Bak földes elemi minőségű jegy. Végül a levegő elemet az egyik változatban az ég hozza, ami „levegőből áll”, a másik változatban az zodiákusan kódolt, minthogy a páros késben benne van az Ikrek párossága és a két kés azok formájával az Ikrek képjelére hajaz, ami levegős jegy.

Második példaként egy igen érdekes balladát mutatnék Kárpátaljáról, ami Váry Fábián László doktori disszertációjában olvasható, és amiben a négy őselemen kívül más szimbolikai alrendszerek (szerelmi metafora, test-lélek-szellem hármas, négy évszak rendszer) is azonosítható. Egy ruszin gyűjtésről van szó, sokirányú, többek között szórványos magyar kapcsolatokkal. A ballada verses formában is ismert, de az általunk vizsgált prózai változat tömörebb és jelképileg gazdagabb, így ennél maradnék (Váry Fábián László fordítása):

(87)
A leány vízért indult a pap kertjén keresztül, de közben aranyvesszőt (zlátenec) talált, s abból koszorút kezdett fonni. Hozzá lépett egy legény, aki a koszorút kérte. – Hogy adhatnám neked koszorúmat, mikor te a pokolbéli vagy? Erre hátára kapta, s már erdők és hegyek fölött szálltak. – Kerüld a kéményeket, a füst marja a szememet! Hogy elérték a poklot, rettentő forróság lett. – Bátyáim, bátyáim, nyissatok gyorsan kaput! – Miféle terhet hozol, hogy kaput kell nyitnunk? – Testet hozok lelkestől, a Rihtárék (Bíróék – VFL) Hannáját. – Ugyan mit tett Hanusa, amiért ide hoztad? – Egyik magzatát a kutyaikkal etette meg, másikat a vízbe ölte, harmadikat a mezsgyébe temette, hogy senki se tudja meg. Leültették a székre, és szurokkal kezdték itatni. Az első pohártól szörnyen elsápadt, a másodiktól lángokban égett, a harmadiktól a földre hullt. – Vigyetek ki, akasszatok a kapura, hadd járjon át a szél! Darvak szálltak fölötte, hozzájuk fordult: – Mondjátok meg anyámnak, van még két leánya, nevelje őket szigorúan, s a kocsma helyett a templomba küldje. Engem nem nevelt, így a pokolba kerültem.

A legelső mondat – „A leány vízért indult a pap kertjén keresztül, de közben aranyvesszőt (zlátenec) talált, s abból koszorút kezdett fonni.” – igen talányos. A pap feltűnésének az egyik oka az lehet, hogy ezzel a balladával rokon a templomkerülő lányról szóló balladatípus, ahol a lányt az anyja a templomba küldi, de az ehelyett „bokrétát köt”, ami aligha-

nem nász metafora. Egy ilyen kisharanglábi „templomkerülő” ballada első két versszaka:

(88)

A karádi bíróné
küldte lányát misére,
de a lánya nem ment el,
beszaladt a **kiskertbe**.

Ottan virágot szedett,
abból bokrétát kötött.
Mikor elsőt kötötte,
pap a misét elkezdte.

A prózai ballada második mondatában a lányhoz egy legény lép, és a koszorúját kéri. Ez is valószínűleg szerelmi metafora. Hoznék két példát a koszorú és a koszorúkötés szerelmi jelentésével kapcsolatban:

(89)

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
Lányságáról könnyen megfeledkezik,
Hej pártám, pártám, gyöngyös **koszorúm**,
Majd a *szögre* teszlek ékes hajfonóm,

Mikor a menyasszonyt viszik a padlásra,
Nevet a szoknyája a létra fokára,
Hej pártám, pártám, gyöngyös koszorúm,
Majd a szögre teszlek ékes hajfonóm,

Ez egy menyasszonykísérő, ami a fiatalok „elhálásáról” szól (az esküvő éjszakáján). A szerelmi szimbolika tárgyalása után nem nehéz a szerelmi utalások azonosítása. A szög férfi jelkép, a koszorú női, a szögre akasztás nász-metafora, amit a szokásos módon jelöltem.

(90)

Ne sirasd **gyöngykoszorúdat**,
Mer én neked kötek újat.

Éjjel-nappal kössed rózsám
Úgy se leszel (leszek) többet leány

Ebben a széki menyasszonykísérőben az új koszorú azt jelzi, hogy a menyasszonyi koszorú helyébe másik, a házaselethez köthető „koszorú” lép, itt a „kössed rózsám” nász metafora, amit az „Úgy sem leszel többet leány” tagmondat a szokásos értelmező sor formájában közvetlenül is visszaigazol.

A vizsgált prózai balladában a lány koszorút köt, miután a pap kertjében aranyvesszőt (!) talál, ami alighanem férfi jelkép. Miután a kert is szerelmi jelkép, és a vessző a pap kertjéből való, itt még azt sem lehet kizárni, hogy a szerelem a lány bűneit tetézve a papot is érinti, ilyen esetre egy másik ruszin ballada hozható fel példának (bácskai ruszin gyűjtés Váry Fábián László fordításában):

(91)

A lány páváit legeltette a zöldellő pázsiton, amikor három ifjoncforma legény ment oda, s így szóltak hozzá: – Jöjj velünk, te szép leány! – Nem mehetek veletek, mert páváimra kell vigyáznom. – Páváidat hajtsd a hegyek közé legelni, te pedig jöjj velünk. A lány erre azt felelte, hogy megkérdezi anyját. – Ne félj tőlem, te szép leány, én felszentelt pap vagyok. – Ha te felszentelt pap vagy, olvasd a Kanter-nustert, mert neked a templomban a helyed, és ne járj a lányok után.

A szerelem a vizsgált ballada szövegében ugyanakkor a lány koszorúját kérő legényhez (az ördöghöz) is köthető, hisz az kéri a koszorúját, de a lány látja róla, hogy az „pokolbéli”. Az ördögöt mint a bűnös lány csábítóját látjuk hamarosan egy „halálra táncoltatott lány” balladában is. A szerelmi titkosírás szerint úgy a pap, mint az ördög is gyanúba keverhető, amiből arra gondolnék, hogy a lány szabad erkölcsű, aki mindenkinek enged. Kiindulási balladánkban az ördög a hátára kapja a lányt, és repül vele a pokol felé. Itt egy érdekes sor dramatikailag eléggé kilóg a történetből, és tudjuk, hogy az ilyen figyelemfelhívó „hibákat” érdemes közelebbről is szemügyre venni: „– Kerüld a

kéményeket, a füst marja a szememet!” Ez a mondat itt elég meglepő, eklektikussá teszi az elbeszélést, de környezetében megtalálható a „kiegészítése”, ami az ördögnek a „– Testet hoztam lelkestől” válasza. Itt egy test-lélek-szellem hármasság van elrejtve, amiben a szem mint a fejhez tartozó rész hagyományosan a szellemet kódolja, utána meg szó szerint jelenik meg a test és a lélek is.

Két mondattal odébb újabb szimbolikai alrendszerre bukkanunk: „– Egyik magzatát a kutyákkal etette meg, másikat a vízbe ölte, harmadikat a mezsgyébe temette, hogy senki se tudja meg. Leültették a székre, és szurokkal kezdték itatni.”

A kutya a Kosra utal (a Kutya a Kos keleti megfelelője), ami a tavasz kezdőjegye. A következő évszak a nyár, ami a vizes besorolású Rákkal indul. Ezt jelzi a „vízbe ölte”. A harmadik évszak az ősz, ami a Mérleggel indul. Ennek azonosításához emlékeztetnék rá, hogy a Mérleg a második természeti félév indítója, és tudjuk róla, hogy a felső és az alsó világ határán áll. Ilyen értelemben mesgye (határ). A negyedik évszak a tél, amit a földes kardinalis jegy, a Bak indít. A mesgyébe temetés értelemszerűen földre temetés, ez is utal a Bak földes jegyére, de a következő mondatban a szék (az alátámasztó szerepű vagy alacsony tárgyak – például pódium, állvány, stb. – festményeken is gyakran kódolják a Bakot) és a szurok feketesége is a Bakra utal (a Baknál, a téli napfordulónál a leghosszabb az éjszaka, a legnagyobb a sötétség, a „feketeség”). Ezzel előállt egy négy-évszak kódolás is.

Közvetlenül ezután egy négy elem megjelenítést látunk: „Az első pohártól szörnyen elsápadt, a másodiktól lángokban égett, a harmadiktól a földre hullt. – Vigyetek ki, akasszatok a kapura, hadd járjon át a szél!”

A pohár folyadékra utal, és bár esetünkben szurokról van szó, a pohár az adott kontextusban a víz elemet jelzi. Talán még az „elsápadt” is a víz színtelenségére utal. A „lángokban égett” nyilván a tűz elemet hozza. A „földre hullt” kifejezésben benne is van a föld, ami a föld elemnek felel meg. A „hadd járjon át a szél” a levegő elemet jelképezi, hisz a szél a levegő mozgása.

8.2. A NÉGY ÉVSZAK MEGJELENÍTÉSE A BADACSONYI SZŐLŐHEGYEN KÉT SZÁL VESSZŐ CÍMŰ GYEREKDALBAN

(92)

Badacsonyi szőlőhegyen két szál vessző,
Szél fújja, fújdogálja, *harmat* hajdogálja,
Hol a tyúknak a fia? Talán mind összekap-
ta,
Csűr ide, csűr oda, kas ki *bárány*, kas oda.

(93)

„...Hol a tiknak a fija, csőr ide, csőr oda,
Kimentek a **dombra***,
Kalocsai szőlőhegyen hat szál **vessző**,
Összeszedték, összefonták, összeko-
cogatták...**”

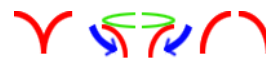
23. ábra [20]

* – lásd pl. „Ennek a szép barna lánynak **dombon** van a háza,/ Sudár *jegenyefa* nőtt az **udvarába**! ** – ld. (31).

Az effajta gyerekdalokat nem könnyű értelmezni. Kisebb segítséget jelent egy másik változat (93), (ezt csak részint idéztem) amiből kiderül, hogy a csűr „csőr” alakban is szerepelhet, és elgondolkodtató a második sortól kezdődő tömény szerelmi szimbolika. A nagyobb segítséget az jelenti, ha találunk kapcsolódó népmesei vagy ábrázoló népmű-

vészeti tartalmakat. A Fehérlófia című népmesében van egy rész, ahol a griff jobbra-balra tekergeti a fejét. Tudjuk, hogy a Griff (kétfejű madár) a Kos harmadik holdháza, ráadásul az alsó világból viszi Fehérlófiát a felső világba, ami szokásosan a Halak-Kos átmenetre íródik (még egy Kos-kód!). A Pelikánmadár című népmeséből is idéznék egy részt, ahol viszont két szál „hajdogált” fa jelenik meg, a tavaszpont (Kos) és az ősypont (Mérleg) szerepében:

(94)

„A tenger partján van innen is, túl is egy fa. Ez a két fa minden esztendőben kétszer összehajlik, tavasz elején s nyár végén: akkor átsétálhatsz rajta az Óperenciás-tenger túlsó partjára.”

A hajlongás szélső helyzeteiben a Mérleg jele mutatja a két összehajló fát, a Kosé meg a széthajlót.

A 23. ábrán egy olyan tükröst látunk, amin a Kos képjelét (♈) adó kétfejű madár jelenik meg. Ez szinte megjeleníti a hol jobbra, hol balra forduló madárfejet. Ez megfelel a „csőr ide, csőr oda” változatnak, de a „csűr-ide, csűr oda” kifejezésnek is meg van a maga jelentése, mert a Fehérlófia mesében a madár csőrének két szélső helyzete nem síkbeli ide-oda mozgással, hanem egy függőleges tengely körüli térbeli forgással – csűréssel-csavardással valósul meg. A „szél fújja, fujdogálja” felsor egyébként a **levegős** jegyű Mérleget is hozhatja, míg a „harmat hajdogálja” felsor egy halványabb utalás lehet a szemközti Kosra. Utóbbival kapcsolatban hallottam, hogy a „harmaton járás” a vízbevető (vízbehányó) hétfő tavaszponti ünnepével (és így a Kossal) is kapcsolatban van, arról nem beszélve, hogy a harmat – mint tudjuk – férfi szerelmi jelkép, és a „legférfibb férfi” – a Mars – pont a Kost uralja (újabb utalás a Kosra). A katonadalok elemzésénél azt is látni fogjuk, hogy a katonasors két legfontosabb szimbolikus jelzője közül az egyik épp a szélfúttá, hajlogó fa, (dalunkban vessző), ami a Kos képjele révén utal annak uralkodójára, a Marsra, a legfőbb hadúrra. Az első változat záró sorában kétszer is szerepel a kas szó, ami igen közel áll a Koshoz. Arról nem beszélve, hogy ugyanígy szerepel a „bárány” szó is, ami fiatal kos, és a magyar szimbolikában – mint jeleztem – néha Kos-holdházként is viselkedik. A tavasz legkarakteresebb megjelenítése az azt indító Kossal persze a negyedik sor „Csűr ide, csűr oda” kifejezése (első felsor), ami leírja a Kos jelének keletkezését – akár madárcsőrből, akár vesszőből. A negyedik sor második felében viszont a „kas” szó szerepel – kétszer is, az ősz indító Mérleg képviselőjében, ami ugyanúgy a Kos-Mérleg tengelyt jeleníti meg, mint a második sor, csak fordított sorrendben. A „kas” a Mérleg jegy ismert rajzjele. A régi méhkasok, kosarak kerek alakúak voltak, a lefelé fordított kas így a Mérleg jelét adja ki (festményeken a Mérleg leggyakoribb megjelenítője egy fekvő félkör-ív). A „hol a tyúknak a fia” sornál először a Fias-tyúkra gondoltam, ami a Tejút felső végénél van. Ne zárjuk ki azt sem, hogy ez a kép Tejút-megjelenítő, de a csibés tyúknak van egy fontosabb jelentése is. Az az anyaság révén a Rák megjelenítője. Ehhez tudnunk kell, hogy festményeken a középkorú női fej (asszony, anya) a Rák legtipikusabb megjelenítője, de az anya=Rák megfeleltetés Grimm-mesékben is megfigyelhető. Ez a kódolás valószínűleg azon alapul, hogy a horoszkóp házak és a zodiákus jegei között hagyományos megfeleltetés van, az első horoszkóp házhoz a Kos, a másodikhoz a Bika tartozik, stb. A negyedik ház, amihez a régi család (szülők, apa, de mindenekelőtt az anya) tartozik, a tavaszponttól számított negyedik jegynek, a Ráknak van megfeleltetve. Így a gyerekdalban feltűnő tyúkanyó és családja a Rákot hozza, ami a nyár kezdőjegye. Évszakaiink közül csak a tél hiányzik, de annak a kezdőjegye a Bak, amit annak a keleti párja a Bárány kódol a „Kas ki bárány, kas oda” felsorban.

Ezzel meg is találtuk a gyerekdalban elrejtett négy évszakot.

A négy évszakekből három a kalocsai változatban is benne van (a Mérleget a domb kódolja), nyilvánvaló tél-megjelenítést én ott nem látok. Ebben a változatban (a nem idézett

befejező részben is) a szerelmi szimbolika sokkal erősebb, a hat szál vesszőtől a jelölt nász-metaforáig. A szerelmi szimbolika vélhetően a badacsonyi változatban is jelen van, leginkább talán a „kas ki bárány, kas oda” ki-be értelmű félsorban, ami a bárány mint férfi-jelkép ismeretében értelmezhető. Ehhez idéznék egy mezőségi menyasszonykisérőt:

(95)

„**Bőg** a *bárány* az **erdőben**, a menyasszony **kiskertjében**,
Siratja a **koszorúját**, Elhullatta a virágját.
Ne sirasd a **koszorúdat**, Mer én néked **kötők** újat ”

A nász teremtő aktus, az utóbbi idézet érdekessége, hogy abban ugyanúgy a „hanggal teremtés” alternatíváját látjuk, mint mondjuk a „**Zúg** az **erdő**, **Zúg** a **mező**, vajon ki **Zúgat-ja**./ Talán bizony Angyal Bandi, / Sej, haj, a **lovát ugratja**. / Víg ő maga, víg a *lova*, víg a *paripája*, / **Vígan várja Varga Julcsa**, sej, haj, a **megvetett ágyba**.” népdalrészletben.

8.3. NÉGY ÉVSZAK MEGJELENÍTÉS A SZOMORÚ FÜZFÁNAK HARMINCHÁROM ÁGA CÍMŰ NÉPDALBAN

(96)

Szomorú fűzfának harminchárom ága,
Arra reá szállott harminchárom páva,
Ki zöldbe, ki kékbe, ki földig fehérbe,
Csak az én éldessem, tiszta feketébe.
Szólítottam vóna, szántam búsítani,
Egy ilyen éfiat megszorítani.
(Kodály, Istensegíts, Bukovina).

(97)

Kimenék egy hegyre, benéztem egy völgybe,
Ott láttam édesem talpig feketébe,
Ki kékbe', ki zöldbe', ki talpig veresbe',
/Csak az én édesem földig feketébe'!
... S ott egy nagy fa áll, annak kilencz ága,
Arra reá szálla kilencz tarka páva.
(A magyar népköltés gyöngyei – Benedek Elek)

A szóban forgó dal Kodály által gyűjtött változatában a pávák színe kódolja a négy évszakit. Összehasonlításként egy másik változat elejét is közlöm, ahol a színek kissé eltérő. Magáról a dalról bevezetőben annyit mondanék, hogy az egy „gyászdal”, a (97) dal „Felmegyek a hegyre, lenézek a völgybe” című változatát később elemezzük is, ahol ez igen jól látható. A sirató jelleg itt a Halak jegyének legalapvetőbb analógiás jelentésére, a halálra épül, amit itt a Páva mint a Halak keleti megfelelője hoz. A pávának más elvontabb jelentéseivel (a Halak-Kos átmenetre íródó férfi szabadítási történetekkel és a Szűz-Halak tengelyen értelmezhető női „alámerülési” képlettel később foglalkozunk). A szomorú témát a két idézett dalban a 33-as és a 9-es Hold-szám, pontosabban luniszoláris szám is jelzi. A nyolc napévet adó 99 szinodikus Hold-hónap harmadolásával nyert 33-mal már foglalkoztunk, de a 9 és a 11 is ennek a számnak az osztója, és tudjuk, hogy a Nap-Hold analógia mentén a Nap a felső világhoz és a nappalhoz tartozik, a Hold az az alsó világhoz és az éjszakához, az előbbi számai általában pozitív, míg a Hold számai, de a luniszoláris számok is legtöbbször sötét, szomorú, deffenzív, negatív jelentésűek. Néhány példa:

Egy Benedek Elek által gyűjtött Angyal Bandi balladában 33 fontos vasat tesznek a betyár kezére. A Bárcsak hamar című betyárdalban a lókötnőnek 33 kötőféke van. A Futásfalván gyűjtött Megette az iromba tyúk a meggyet című népdalban a lány farsangkor – amikor régen a bálakat és az esküvőket tartották – arról panaszkodik, hogy 33 párta elszagatása után sem tud férjhez menni:

(98)

„Elszaggattam harminchárom pártát, Mégse' láttam a lugzóba' (lugo-zó-mosókád) gagyát,
Negyvenhárom szedettes rokolyát, S a gagyába' *csevegő madárkát*”.

Hogy mit nem látott a pártában maradt lány a gatyában, arról már szó volt régebben:

(99)

//:Mikor a lány gatyát mos://

Akkor bizony nem álmos, de nem álmos.

Teszi-veszi, gondolkodik felőle,

Hova lett a csingilingi belőle.

A Dalnokon gyűjtött Édesanyám sokat intett a jóra című népdalban a kocsmajáró hős 33 forintját issza el, és felemlíti, hogy – vélhetően az italozás okán – elvált a kedvesétől.

A Kiment a ház az ablakon című tréfás dalban a 33 a fogatlanságra utal:

(100)

Kiment a ház az ablakon,

Benne maradt egy öregasszon,

Harminchárom foga héjja,

Mégis a guzsalyas' (legény-szeretője) várja.

Visszatérve a dalban elrejtett szín-négyesre, a Kodály féle verzióban sorrendben a zöld-kék-fehér-fekete változatot, a másik dalban a kék-zöld-veres-fekete sorozatot látjuk. Az első színsor talán jobban megfeleltethető a négy évszaknak, de – ha a kéket és a zöldet felcseréljük – a másíknak is van logikája.

A tavaszhoz a természet kizöldülése köthető. Említettük, hogy az egyik ótörk eredetmondában a Halak-Kos átmenet a mocsáron (=a Halak vizes jegye) növvő zöld füvel (=Kos, tavaszpont) van megjelenítve, ami zodiákusan is láttatja, hogy a tavaszt indító Kos a zöld színhez köthető. A tavasz zöld színe szintén zodiákusan van kódolva a Zöld király című népmesében. Ott egy boltos három fia azt álmodja, hogy a zöld király három leányának nyeri el a kezét. A legidősebb egy olyan versenyen vesz részt, ahol egy magas jegenyefa tetején ülő bagolyfiút pont szíven kell találni. A fa természetesen mint Nagy fa a Tejút, aminek a „tetején” (a legfelső ágán) a legtipikusabb kódolás szerint az Ikrek van, ugyanezt erősíti meg a bagoly, ami Ikrek-holdház, tehát Ikrek-kód, és az a tavasz harmadik hónapjának felel meg. A második fiúnak parittyából kell a legmesszebbre hajítania a követ. A parittyában lévő kő és a parittyá két enyhén összehajló szárára a Bikának az a stilizált képjele írható, ami

24. ábra [21]

festményeken is meg szokott jelenni, így itt a tavasz második jegye és időszaka van képviselve. A legkisebb fiú nem mondja meg, hogy mit álmodott, de így is nyilvánvaló, hogy a Zöld király országának a Kos jegyét jeleníti meg, ami az első tavaszi jegy és időszak. A Kodály-változatban a következő szín a kék, ami az időrendben következő nyarat kódolja. Ez azon alapulhat, hogy a nyár a Rákkal kezdődik (nyári napforduló), ami az évszakkezdő jegyek közül az egyetlen vizes jegy (egyébként minden évszakkezdő jegy más elemi minőségű, de a dal nem mindig ezt az elvet használja), és a vizes jegyekhez általában a kék színt társítják. Egy konkrét példa erre, hogy a Skorpiót, ami olyan vizes jegy, amiben a vörös bolygó, a Mars uralkodik, festményeken gyakran jeleníti meg a kék-vörös színekombináció. Csontváry Mária kútja

Názáretben című képen a rejtett zodiákus körön – a kép úgynevezett körbefutó zodiákusán – a tevét (=Mérleg) egy olyan ló követi, melyen vörös ruhás férfi ül, és a ló nyakán kék szíjon lóg egy csengő, de a lovas egy kék nyeregtakaróval is érintkezik (kék-vörös színkód=Skorpió). Ezután egy „félíg lovat” látunk, amin a korszó szíjazata íjat és vesszőt formáz (=Nyilas). Utána egy fekete kecske jön (=Bak), majd egy korszóval vizet öntő férfi (Vízöntő). Tovább nem is mennék, a jegyek pontos naptári sorrendben követik egymást, és a Skorpió stációt a „vizes jegy=kék, vörös bolygó=piros” színkód adja, azaz a vizes jegyhez a kék szín tartozik. Népdaunk harmadik színe a fehér, ami a soronkövetkező évszaknak, az ősznek a kezdőjegyére, a Mérlegre jellemző, ugyanis a levegős jegyekhez sokszor világos színt szoktak társítani, persze kontextustól függően. Így például a most tárgyalt Csontváry képen, de mondjuk az azeri szőnyegen is középtónusú a teve. Ennek az azeri szőnyegen az is az oka, hogy ott a legmagasabb napálláshoz és a leghosszabb nappalhoz, azaz a legnagyobb fényhez tartozó Rák (=nyár) fehérrel, a legkisebb fényt hozó Bak feketével, a tavaszi és az őszi napéjegylenlőség állatai (Kutya, teve) köztes tónussal vannak jelölve. A mi pávás dalunkban az ősz fehér kódja kizárásos alapon is azonosítható, ugyanis az utolsó szín – a fekete – pontosan megfelel a téli napfordulón álló, és a fény minimumához rendelhető Baknak, ami nem véletlenül van ábrázolva fekete kecskeként úgy az azeri szőnyegen, mint a Csontváry-képen is. A tél-felete párosításnak is van zodiákus visszaigazolása. Bár a népmesékben Fehérország és Feketeország a világosabb és a sötétebb félét, és ennek megfelelően a felső és az alsó világot is jelentheti, A varjúkirály című mesében az olvasható, hogy a varjúkirály a Fekete vár lakója, és a meséből a Fekete vár a tél évszakaként azonosítható. A varjú vagy holló Vízöntő holdház, ami a tél második jegyét hozza. A varjúkirály katonái széttépik a hős ökröcskéit, aki majdnem éhen hal (pusztulás, halál=Halak, a tél harmadik jegye). A varjúkirálynak van egy csodás sódarálója (a só mint közet a tél első jegyére, a Bakra utal), amit egy gonosz botos ember a botjára akar elcserélni (a gonoszság és a bot hagyományosan Szaturnusz-jellemző, illetve kellék, a Szaturnusz pedig a Bakot és a Vízöntőt, azaz a tél első és második jegyét is uralja). Innen látható, hogy a feketevári események lefedik a tél mindhárom jegyét, azaz a télhez ilyen alapon a fekete szín rendelhető. Ami az ősznél a Benedek Elek féle változat vörös színét illeti, azt alighanem az őszbe eső és a vörös bolygóval uralt Skorpió indokolja. A Jégország királya című mese szerint Jégország (minden valószínűség szerint a tél) Vörösországgal határos. A tél a tavasszal és az ősszel „érintkezik”, de Vörösországgént a tavasz aligha jöhet számításba, azt a zöld túlságosan is „lefoglalta”. A mese hőse katonaként csatázik mindkét helyen, ami a legfőbb hadúr, a Marsra, a vörös bolygóra tereli a figyelmet. Ez csak a tavaszban (Kos) és az őszben (Skorpió) van otthon (domicil, uralkodik), és ilyen logika mentén lehet Vörösország – mint a telet hozó Jégország szomszédja – szintén az ősz helye.

8.4. NAPSZAK MEGJELENÍTÉS EGY PÁVÁS DALBAN, ILLETVE LONDONVÁR IDORKA ÉS KIS KIRÁL MIKLÓS BALLADÁJÁBAN

A négy napszakkal kapcsolatban mindenekelőtt ezek hagyományos értelmezését kell tisztáznunk. A Nap nagyjából keletről nyugatra halad a naponkénti pályáján (a pontos irány számunkra most érdektelen), és amikor a legmagasabb pontján, a zeniten van, amit a régiség embere jól érzékelhetett, akkor van dél. Egy fél nappal (12 órával később) van éjfé, amit már jóval nehezebb azonosítani. A napfelkelte és a napnyugta is rövid ideig tart, de az év során mindkettő változtatja az időpontját, ráadásul az a szélességi foktól is függ. A tavaszi és az őszi napéjegylenlőség napján „fogható meg” jól, ekkor ugyanis az éjszaka és a nappal pontosan azonos – 12 óra – hosszúságú, és helyi idő szerint reggeli 6 órakor, illetve este 6

órákor van. Az év többi pontján e két időponttól a napfelkelte és a naplemente is távolodik, majd ide visszatér, tehát a reggel és este hat óra egy átlagnak tekinthető, és köznapi értelemben az a tipikus reggel és este időpontja, illetve kezdete. Nem véletlen, hogy az éjszakai őrjáratokat általában este 6-tól kezdték, bár azok beosztása kultúra- és korfüggő, ami megglehő zavaró okoz például a Biblia éjszakai időpontjainak értelmezésében, ami az egyes evangelistáknál is eltérő lehet. A zodiákusan kódolt napszakok jóval egyértelműbbek, csak helyesen kell „olvasni”. Így például a Máté 14:25-ben – mint arról szó volt – „az éjszaka negyedik része”, ami az eredeti Károli féle fordításban szerepel, jól azonosíthatóan a Vízöntő első dekanátusa, azaz a Bak 0. fokától számított negyedik dekan. Éves szemléletben ez a tél második jegye, napszak-értelmezésben pedig az este hathoz egy kettősórát kell adni, ami este 8 órának felel meg. Amikor a Bibliát újrarendítették, és az éjszaka negyedik része helyett a negyedik őrjárat került a szövegbe, az evangéliumok közti különbség és a történelmi-kulturális eltérések miatt az időpontok értelmezhetetlenné váltak.

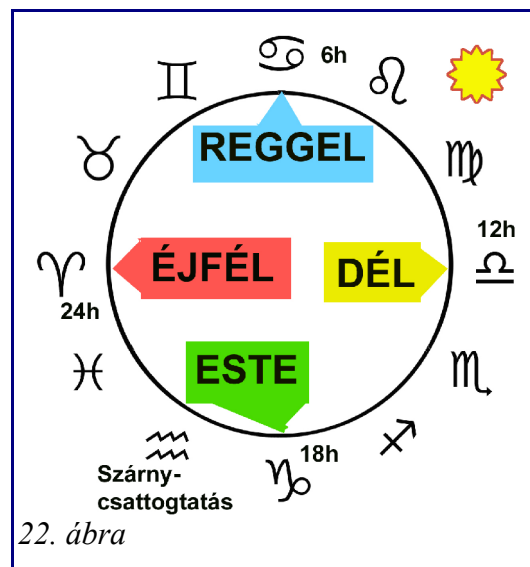
Máté ugyanakkor tisztában volt a zodiákus kódolással és az asztrálmítikai elmesélés szabályaival, és nekünk sincs túl nehéz dolgunk, mert a népdalok is ezeket követik. Mindenekelőtt két „páva-dalt” mutatnék, amiben a pávának egy különleges, napszakjelző szerepe van. Erre ráérezgöndök egy szerelmi szál és egy új stílusú kalaptoll-történet, sőt, egy „kevélység-kép”, ami talán kevésbé érdekes a számunkra, de ezek értelmezése elől sem térnek ki.

(101)

Hej páva, hej páva,	Jobb reggel felkelnék,
Császárné pávája!	Folyóvízbe mennék,
Ha én páva volnék,	Szárnyam csattogtatnám,
Jobb reggel felkelnék.	Szép tollam hullatnám.

(102)

Ha ön páva volnék,	<i>Fenyőágra szállnék</i>	Leányok <u>felszednék</u> ,
Páva módra járnék,	<u>Fenyőmagot enném</u> ,	Menyecskék <u>megkötnék</u> ,
Duna vizét innám,	Aztán megrázkódnám,	Úrfiak viselnék.
Dunát átrepülném.	<i>Tollam elhullatnám,</i>	

(102) elején ha halványan is, de kódolva van a „napjárás”. Jár a Nap, és jár a páva mint napmadár. A Páva ugyanis több kultúrában is Nap-madár. „Ha a páva lassan sétál a Nap fénye rajta megáll”, „Páva tolla felér a nappal” – tartja a szólás. A „császárné pávája” kifejezés szerint királyi madárról van szó, márpedig a mesék a királyt és a királyi udvart mindig az Oroszlán jegyéhez kötik, aminek a Nap az uralkodó bolygója. A páva „napságát” erősíti a Duna feltűnése, ami egyes népdalokban (a Hold-analóg Tiszával szemben) a Napot kódolja. A két változatban a madár „gyanúsán” sokféle kapcsolatban van a vízzel. Rárepül, issza, átrepül, vagyis tovább jár, halad, akárcsak a Nap az égen. Jó okunk van a mozgást az állatöv mentén is keresni, hisz mindkét változatban előfordul egy „szárnycsattogtatás” kép – az első népdalban ráadásul a folyóhoz köthetően – ami erősen hasonlít a népdaloknak arra a hattyús vagy hollós Vízöntő megjelenítésére (pl. „két szárnyával veri széjjel a habot”), amit a levegős trigonban mozgó dalok tárgyalásánál fogunk látni. Ebbe itt még nem mennék bele, de megelőlegezném, hogy a szárnycsattogtatás – különösen a folyóval együtt – jól azonosítható Vízöntő kód. A dal elején előforduló többszörös „vizes” kapcsolat miatt, ami az első

dalban a reggelhez is köthető, a zodiákus kardinális (évszak- és napszakkezdő helyen lévő) jegyei közül – a Rákra – gondolhatunk. A kardinális jegyek közül csak ez a vizes minőségű. Ha a Rákot, ami a szöveg szerint a reggellel azonosítható az átlagos reggeli 6 órára tesszük, az pontosan megfelel a Máté 14-ből kivonható időkiosztásnak, ahol az estének a Bakkal kell kezdődnie (így esik a Vízöntő az éjszaka negyedik részére, a negyedik dekánként). Innen már sejthető, hogy a csillagmitoszi hagyományban a Kos – a kezdet jegye – éjfélre tehető, a délnek pedig a Mérlegre kell esnie. A dél és az éjfél megbízhatóbb azonosításához újabb forráshoz kell folyamodnunk. Kálmány Lajos „Londonvár Idorka” és „Királ kis Miklós” történetéről gyűjtött fel több balladaváltozatot. Ezekben a megesett lányt az anyja hóhérekre akarja juttatni, de a lány könyörög, hogy előbb hadd küldjön levelet kedvesének. A levelet fecske viszi, és azt a lány részletes „utasítással” látja el. Eszerint attól függően, hogy állva, alva, halva, sétálva, regge', déjbe, ebéden vagy éjjel éri el, a fecskének a levelet a férfi ágyára, paplanára, asztalára, ablakába, tányérjára, tálcájára, koporsójába, jobb vállára kell tennie. A balladák töredezettsége miatt ez ahány változatban, annyi képp történik, de számos változat áttekintésével azért feltűnik a történet gerince. A 24 órának eleve van egy egyszerű kettéosztása:

(103)

Ha ébren találsz,
Evésnél találod
 Ha élve találsz,
 Tedd az asztalára,

Ha alva találsz,
Alvásnál találod,
 Tedd a párnájára!
Tegyed párnájára!

A dőlt betűkkel Kálmány a változatokat jelölte, de látszik, hogy itt két időpontról van szó, ami a változatokat áttekintve és rendszerezve a következőképp adható meg:

1. Ha ebéden (**délebed!**), evésnél, ébren, élve találsz/érod – tedd az asztalára, tálcájára, **tányérjára**,
2. Ha alva, **éjjel**, (halva) találsz – tedd a párnájára, (koporsójára), paplanára.

Az ebédet mint délebedet jó okkal rendelhetjük a délhez, amit a tányér (esetleg az asztal) kereksege okán a Mérleghez társíthatunk. Az éjjel innen 12 órára van, és az így a Kos 0. fokának feleltethető meg. Az élve-halva párral kapcsolatban azt érdemes megjegyezni, hogy az az analógiás gondolkodásban a fényesebb félév – sötétebb félév (felső világ – alsó világ, Nap-Hold, férfi-nő, stb.) rendszerbe illeszkedik, és itt az „élve” négyévszakos szemléletben a tavaszi-nyári időszakra (a dalban annak a végére), míg a „halva” az őszi-téli időszakra (a dalban szintén annak a végére) esik.

Hogy a ballada a kardinális keresztbe íródó „déli 12 – éjjeli 12” rendszerben gondolkodik, megerősíti a következő változat:

(104)

„– Nem értem sem regge',
 Nem értem sem déjbe.
 Éccáká értem el,
 Tizenkét órára.”

Említettük, hogy a pávás dal időjelző alapszerkezetéhez csatlakozik egy más típusú rész, amelyben a hulló pávatollból kalaptoll lesz, és a második dalban a szerelmi tematika is megjelenik. A „fenyőágra szállnék, fenyőmagot ennék” kifejezések nász-metaforák, de még a „Leányok felszednék, menyecskék megkötnék” sorokban is gyanakodhatunk ilyesmire.

A vizsgált két pávás dalban a tollhullatás valószínűleg nem azonos jelentésű. Az első, archaikusabb dalban a szárnycsattogtatás Vízöntő kód, ami az esti időpontot jelöli (némi

kompromisszummal, aminek az lehet az oka, hogy az este 6-os időponthoz közel itt van madár (holló holdház). Itt a Vízöntőt erősítheti meg a „hullás”, ugyanis – mint korábban szó volt róla – a Vízöntőhöz tartozik egy „gravitációs” pusztulásképe. A másik pávás dalban a le- hulló toll a szerelmi szimbolikai történet kiindulópontja, ami inkább a Nap- vagyis férfi értelmű pávatoll női oldalról való „felszedéseként” és „megkötéseként” érthető.

A tollhullatás más dalokban más tartalommal fordul elő, amire hoznék két példát:

(105)

„Nagymajtényi síkon letörött a zászló,
Rászállt tollászkodni egy fekete holló,
Tépi sötét szárnyát, hull a tolla (könnye)
rája,
Szegény kurucoknak gyászos kalpagjára,
rongyos dolmányára...”

(106)

„Turulmadár a követünk, hulló tolla üzenetünk,
Sapkánk mellett fehér tolla, mintha írott levél vol-
na...
...Turulmadár szállj, sehol meg ne állj,
Vidd el a mi üzenetünk: lesz még magyar nyár...”

(105)-ban a tollászkodó és tollát tépő holló alighanem Vízöntő-jelkép, minthogy a Holló Vízöntő holdház. Itt vélhetően a Vízöntő említett „gravitációs” pusztulásképe is rejtett jelentéstámogató. A szövegben van egy kis „illesztetlenség”, de látható, hogy a „gyászhatású” fekete toll a zászlóra, a kalpagra és a dolmányra hull alá. Magát a szituációt nem könnyű fizikálisan értelmezni (pontosan hol ül a holló, és hol van a zászló vagy annak részei, amire a toll vagy könny lehullhat), de gyanakodnék rá, hogy a kalap mint a fejhez tartozó elem, a dolmány mint a nyak és az öv közötti rész, esetleg a zászló földön lévő vagy földre hajló része együtt egy test-lélek-szellem megjelenítés. Ugyanennek a dalnak a második versszakában kenyér, bor, vér és Isten jelenik meg, és az eukarisztia utalásnak tekinthető, ami gyakran jelenik meg a képzőművészeti alkotások rejtett rétegében (például a nemrég vizsgált Csontváry-kép is az eukarisztiáról szól), de szóbeli alkotásokban is, amire a Fehérlófia mese griffes jelene lehet példa, ahol Fehérlófia hozza ugyan a kenyeret (az „eukarisztia egyik felét”), de ez csak a „tetszhalálához” elég – kar és láb nélkül fekszik (tudjuk, hogy ez a halra és a Halakra utal), és az alvilágból való szabadulásához (a Halak-Kos átmenethez) a bor (az „eukarisztia másik fele”) kell, ami nem saját tartalék, hanem isteni kegyelem. (106)-ban a Turul tolla szintén a sapka mellé kerül. Az „első mitikus ős”, a Turul tolla természetesen fehér, és fényes üzenetet közvetít: „lesz még magyar nyár”. A szimbolika itt „merkúrikus”, az üzenet, a levél, a szárnyas kalap vagy bocskor a merkúri fogalom- és attributumkörhöz tartozik.

Visszatérve a pávatollra mint kalaptollra, meg kell hogy jegyezzem, hogy az – a strucctollal együtt – a régebbi daru- kócsag- kakas- és tűzoktoll után a legújabb stílusként jött divatba, ami az ezt használó szerelmi szimbolikát is „modern-gyanússá” teszi. Alighanem ilyenek azok a „polgárosult”, zsánerhatású pávás dalok is, amik a hivalkodó kinézetű madarat döltyf, hetykeség ábrázolására használják fel (107). A (108) dal is „újstílus-gyanús” abban a Nap-szereppel össze nem illő nő jelenik meg pávaként, inkább (üres) szépséget vagy szimpla testi-lelki karaktert láttatva:

(107)

„A kállai utca ki van festve,
Teli van legénynyel minden este,
Sétálnak kevélyen, mint a páva...”

(108)

De szeretnék páva lenni,
Szomszéd asszony lánya lenni,
De még inkább menyee lenni,
A fiával enyelegni.

8.6. NAPSZABADÍTÁS, ZODIÁKUS NAPSZAK KÓDOLÁS ÉS BOLYGÓMÉLTÓSÁGI ELV AZ AMOTT LEGEL CÍMŰ DALBAN

(109)

Amott legel, amott legel,
Amott legel hat pej csikó magába.
Mind a hatnak, mind a hatnak,
De mind a hatnak rézbékóban a lába.
Gyere pajtás, térítsd vissza
(téríjjük meg, térítsük meg) a csikót,
Reszeljük le, reszeljük le,
De reszeljük le a lábáról a békót.

Lereszeltük, lereszteltük,
Lereszeltük a lábáról a békót.
Most már pajtás, most már pajtás,
Most már pajtás merre hajtjuk a csikót?
Majd elhajtjuk amerre a nap lejár (leszáll),
Arra tudom, arra tudom,
De arra tudom a gazdája sosem jár.

Korábban szó volt a Szent György legendákban, a Nart eposz meséiben megjelenő Nap-visszatérítési vagy Nap-szabadítási történetekről (de ilyen a Minotauros monda is), aminek a lényege, hogy a hős a Napot az alsó világ fogságából kiszabadítva azt a felső világba kíséri, akár annak a zenitpontjáig, a „legtetejére” is. Ebben a népdalban a csikók visszatérítéséről van szó, de mind a hatnak (az alsó világnak zodiákus szemléletben hat stációja van a Mérlegtől a Halakig) rézbéklyó, azaz sárga színű, azokat megkötő, (az alsó világban) fogva tartó béklyó van a lábán. Nem nehéz rájönni, hogy itt a sárga szín a Napot jelképezi, és hogy a látszatra lólopásról szóló népdal mélyén a Nap kiszabadításának archaikus képe húzódik meg. Mutatnék egy részletet Hieronymus Bosch Gyönyörök kertje című nagy összegző művéről, azon belül is a triptichon harmadik – „Pokol” – tablójáról, ahol igen hasonló gondolat jelenik meg.

25. ábra [22]

A részlet értelmezéséhez mondanék néhány gondolatot a műről. A triptichon bal panelje a Teremtésről szól, nevezetesen a János evangéliuma szerinti fényvel és hanggal teremtést jeleníti meg két rejtett kutya. Tudjuk, hogy a Kutya a Kezdet jegye. Egyébként a Teremtés is a Halak-Kos átmenetre írható, de a keresztény mitológia nem ciklikus, ezért a Teremtésnek nincs „Halak” előzménye). Az első táblóval sok helyen tengelyes szimmetriát mutató harmadik panel fő gondolata, hogy a pokolban a hanggal és fényvel teremtés lehetetlen, amit egy nagy késsel szétvágott fülpár (hang!), és a fény harcosainak a bukása jelenít meg (emellett használhatatlan hangszereket és más lehetetlenségeket is látunk). A mű egy olyan korban készült, amikor kulmináltak a világvége-várások, és az antikrisztus eljövetelétől is tartottak,

emiatt az emberiség történetét keresztény szempontból bemutató mű vége borús kicsengésű, és a pokollal záródik, miközben a purgatórium vagy a mennyország nincs megjelenítve. A 25. ábrán a fényvel teremtés lehetetlenségét jelzi a másik nagy kés fölé szorult alak (az első

kés a hanggal teremtés lehetetlenségéről szolt), és a fény harcosainak a bukása. Ezek a harcosok egy sötét (nem világító) lámpából törnek ki, ami a Teremtés-panel Hold-megjelenítésének, azaz az egyik fővilágosítónak a szimmetrikus ellenpárja. A harmadik panelen egyébként megjelenik a tarot Nagy arkánumának mind a 22 lapja, ez a lámpás a Vándor (Szerzetes) lámpája. Figyeljük meg, hogy az ábrán a rózsaszín (alighanem a Nap tüzességét sejtető) korongnak van egy sötétebb fele, amin hat kutya látszik két hármass csoportra osztva, amint a világos térfélen elterülő fehér zászlós harcost marcangolják. A „fedett” térfélen lévő hat kutya megfeleltethető a sötétebb félév hat hónapjának (jegyének), a két hármass csoport ezen belül két évszaknak. A fehér zászló a fény oltalmazására utalhat. A teljes jelenet valahol a fény szabadításának az ellenkezőjét hozza a fény harcosainak a bukásával, és beszédes, hogy itt – a pokolban – a szabadulás helyére, a Kosra utaló kutya pont fordítva működik, nem a fény (a Nap) szabadításában, hanem az elzárásában, megfojtásában vesz részt.

Visszatérve az „Amott legeg” szimbolikájára, abban a béklyó sárgás színe alighanem a Napot, a hatos szám az alsó világ hat zodiákus stációját jeleníti meg, a „leresztük” a Nap szabadítására utal. Igen érdekes viszont az „Arra, hajtjuk, amerre a Nap lejár, arra tudom a gazdája sosem jár” zárósr. Ennek égtáji értelemben lehetne hétköznapi értelme, de az se nagyon van. Az, hogy éppen nyugatra hajtják, túl esetleges, ezért az értelmezéséhez érdemes megfontolni, hogy a szövegben szereplő napszállta (naplemente) nem napszak-kódolás része-e, ekkor ugyanis Bak környéki helyet kell jelentenie, irányként pedig a Kos felé való mozgást (arra jár a Nap), Ha a „szabadítást” is beszámítjuk, akár a Kost követő szakasz is, szóba jöhet, de mindenképpen a „szabványos” zodiákus alsó és bal (a Kos oldalára eső) féltekére kell gondolnunk, azaz a „nyári” negyed esik ki, arra nem járnak, azt kerülik el, mert ott található a „gazda”. A dal rejtett főszereplője, a Nap a nyári negyedbe eső Oroszlánnal van uralmi kapcsolatban. Igazából a Nap az Oroszlán „gazdája”, és nem az Oroszlán a Napé, de ennyi „nehezítés”, adott esetben „beugratás” elő szokott fordulni a nem hétköznapi logika mentén gondolkodó mitikus szövegekben. Ezen – mármint hogy a népdal végén uralmi (úgynevezett bolygóméltósági) szimbolika is van – ne csodálkozzunk. Az asztrálmítikusan kódolt szóbeli és vizuális alkotások gyakran (az utóbbiak a VI. századtól a párizsi izmusok koráig szinte kötelezően) tartalmazzák ezt az összetevőt.

Összefoglalva, a népdalban egy Nap-szabadítási történet azonosítható, napszak-kódolással és egy „bolygóméltósági” záradékkal.

8.6. HÉTBOLYGÓ- ÉS TEST-LÉLEK-SZELLEM RENDSZER EGY „HALÁLRA TÁNCOLTATOTT LÁNY” BALLADÁBAN

A „Halálra táncoltatott lány” típusú balladák között különösen szépen felépített szimbolikájú egy Kálmány Lajos által Padéban felgyűjtött (vajdasági) változat. A különös kérére, az ördögre már a bevezetőben is utalás történik:

(110/1)

Lányom, édös lányom, / Lányom, Kata lányom !
Mán én odannálak / Még az ördögnek is !”

Az adatközlő sűrűn kommentálja a cselekményt, aminek az elején feltűnik a legénynek öltözött ördög, aki az anyától bálba kéri el a lányt. Az anya először elutasítja, de miután az ördög (♄,?) „házat csinál” (♁,?), és muzsikást fogad (♃,?), (itt egy gyengébben kódolt földes trigon jellemezheti az ördög földiességét – a gonosz Szaturnusz uralta Bak, a zenét hozó Bika és a Szűzet adó monoton, aprólékos tevékenységként értelmezhető építkezés révén) rááll a kérésre, szép öltözetben küldve táncba a lányt:

(110/2)

Húzd fő lányom, húzd fő
Kis karmazsin csizsmád
Vödd rád lányom, vödd rád
Szép kamilló szoknyád !

Húzz az ujjaidra
Tíz aranyos gyűrűt!
Tödd a fejedbe is
Tíz aranyos pártád!”

Ezt a halálra táncoltatás követi, és itt a szabadulni igyekvő lány az ördöghöz szólva még egyszer hozza a ruházat és az ékszerek leírását, ami valószínűleg szándékos „dramaturgiai fogás”, ugyanis itt van elrejtve a test-lélek-szellem hármas és a hétbolygó-rendszer is:

(111)

1. Eressz el, eressz el / Kék álló kelevény!
2. Mer lábamra dagad / Kis karmazsin csizma,
3. Derekamra dagad / Szép kamilló szoknya,
4. Ujjaimra dagad / Tíz aranyos gyűrű,
5. Mer fejembe dagad / Tíz aranyos párta.

A test-lélek-szellem rendszer onnan azonosítható, hogy a 2. számú egységben a láb (övön aluli rész), az 5. számú egységben a fej, a 4. számú egységben a közvetlenül a nyak alatt induló karon lévő, és így a mellrészhez számító ujj szerepel, ami egy rendszert alkotva rendre a testet, a lelket és a szellemet jeleníti meg. A kék álló kelevény (ez az ördög megszólitása) a „gonosz”, bajhozó Szaturnuszt hozza, a kelevény ugyanis kelést, gennyes duzzanatot jelent, ami erre a bolygóra illik. A bolygók színe a mitikus történetekben jöhet a bolygóhoz rendelt alkímiai fém valós színéből is, de ez a ritkább eset. A Szaturnuszhoz az asztrológiai hagyomány a fekete vagy a sötétkék színt szokta rendelni, ebben a balladában a kék szerepel. Az „álló” jelző valószínűleg két gondolatot von össze. Álló (függőlegesen hosszúkás képjele a Merkúrnak a Vénusznak és a Szaturnusznak van (♀,♀,♄), a többi ferde vagy fekvő, illetve nem hosszúkás, de festményeken néha a magassággal jelölik a bolygó rangját (helyét a bolygóméltósági táblázatban), és ilyenkor mindig a Szaturnusz a legmagasabb. Így például Csontváry Mária kútja Názáretben című képének baloldalán a legmagasabb, nyurga vízfordó nőben (különböző ismérvek alapján) a Szaturnusz, a kissé alacsonyabban a Jupiter, a még alacsonyabban a Mars stb. ismerhető fel. Szubjektíve ez is hozzájárulhat az álló képzet kialakulásához. Tovább menve, a kamilló szoknya (kamillaszínű, sárga) a Jupiterre utal. A Jupiterhez több színt is rendelnek, köztük a narancssárgát, de itt a szoknya is segít, mert a szoknya jól látszik a Jupiter képjelének alsó-középső részén (különösen a félköríves fejű, kézírásos változatnál). Én leírásokban a Szaturnusz képjelének az alsó részét is szoknyának szoktam nevezni, de az szigorúbban véve nem szoknya alakú. Könnyű dolgunk van a „Tíz aranyos gyűrűvel”, ami a Nap alkímiai fémére, az aranyra, és így a Napra is utal, arról nem beszélve, hogy a gyűrű kör alakú, akárcsak a Nap képjele. A „Tíz aranyos pártánál” a holdsarlóra emlékeztető párta a lényeg, ami alakjával a Holdat kódolja. Hátra van a Merkúr, a Mars és a Vénusz, amit a „Kis karmazsin csizma” rejt. A karmazsin mint vörös szín illik a „vörös bolygóra”, a Marsra, a Vénuszhoz is szoktak halványvöröset, rózsaszínt társítani, a Merkúrra pedig a „kicsi” illik, az életkor-kódolásban is kicsit jelent (a Szaturnuszt mankós vagy botos öreggel ábrázolják, a Vénuszt és a Marsot leginkább ereje teljében lévő, középkorú nőnek és férfinak tételezi a hagyomány, a Merkúrt fiatalnak. A Merkúr a bolygóméltóság szerinti, már említett magassági sorban is hátul van, ott is „kicsi”, az említett Csontváry-képen ő a legkisebb. Ezzel felfedtük a ballada hétbolygó-rendszerét is.

9. HALLOD-E TE KIS SZÜZECSKE, SZELIVECSKE, SZELÍDECSKE...
EGY FÖLDES TRIGONBAN MOZGÓ DAL ÉS VÁLTOZATAI

(112)

Hallod-e te szelídecské, leány vagy-e vagy menyecske?
Nem vagyok én szelídecské, se nem leány, sem menyecske,
[:Mert én kerti **virág** vagyok,
A *harmatért* majd meghalok.:]

Ha te **virág** vagy a kertben, én meg *harmat* vagyok benne,
Este a **virágra** szállok, hajnalig rajta úszkállok,..”

xx

Hozd fel Isten azt a napot, hogy süsse fel a *harmatot*.

A füvekről a *harmatot*, a szívemről a bánatot.

yyyyyyyyyy

Kinek nincs kedve itt lakni, menjen mennyországba lakni,
Építsen az égre házat, ott nem éri semmi bánat,
Építsen az ég szélére, ott nem éri semmiféle.
Építsen az égre házat, ott nem éri semmi bánat,

26. ábra [23]

A táncházakba járok vagy egykor jártak biztosan ismerik a Hallod-e te szelídecské című népdalt. Ma is a fülemben van Kallós Zoltán mackós hangjával, bár érteni nem nagyon értettem, ha próbáltam, mindig az értelmezés hálójába gabalyodtam...

Dalunk dramaturgiai nézőpontból legalább két részre osztható. Az x-ekkel elválasztott két terület más-más értelmű. Az elválasztás előtt jelenik meg a „*harmat*” férfi jelképként bemutatkozó szereplő, amiért „szelídecské” majd el eped, majd utána egy hirtelen váltással a „*harmat*” vesztét kívánja. Ez a „fordulatos” történetvezetés fokozza a talányt, inkább nehezítve, mintsem segítve a megértést, és akkor még nem is beszéltem a záró versszakban megjelenő egyházi népének karakterű szövegfordulatról (ami akár egy harmadik résznek is tekinthető az „y”-ok után)... A tisztázáshoz ugyanennek a dalnak egy csillagmitoszi szempontból könnyebben átlátható változatát idézném:

(113)

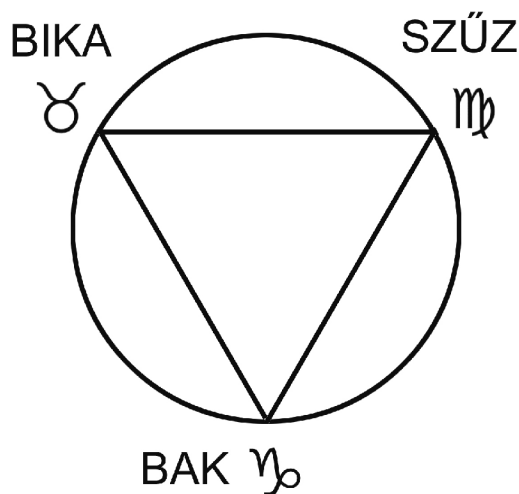
Közel a tél, mén a fecske,
Hallod-e te kis szüzecske,
Mondd meg nekem, szelídecské,
Leány vagy-e vagy menyecske?

Nem vagyok én szelídecské,
Sem szűz, sem lány, sem menyecske.

xx

Mert én **kerti virág** vagyok,
A *harmatért* majd meghalok.

Ha te **virág** vagy a kertben,
Én meg *harmat* vagyok ebben.
Estve a **virágra** szállok,
Reggelig rajta úszkállok.

Érdemes megvizsgálni a vers állatövi utalásait. Az első sorban a „Közel a tél” kifejezésben a tél a Bakot jelenítheti meg. Ezután rögtön a második sorban feltűnik a „kis szüzcseke”, amiben benne van a szűz szó, ami a Szűz jegyre utalhat. Ez azért érdekes, mert úgy a Bak, mint a Szűz földes minőségű jegy. A harmadik ilyen a Bika, ahova az evés-ivás, zene, tánc, földi értelmű szerelem tartozik, bár a földi élvezetek mellett a művészetet is ide sorolják. Esetünkben a földi szerelem a gyanús, hisz a dalban nyilvánvaló férfi- és nő-szimbólumok (virág, harmat) és nász metafora (virágra szállók, hajnalig rajta úszkálók) észlelhető. Ezzel meg is találtuk a három földes jegyet, ami a szerkezet legfeltűnőbb rendezési elve. A Kallós Zoltán féle dal hasonlít a most vizsgáltra, de nincs benne nyilvánvaló Bak stáció. Esetleg a harmadik versszak fogható fel valamiféle halvány utalásnak a tél kezdőjegyére, ami a földi életet kietlen, télies „siralomvölgyeként” tünteti fel. A festészetben, de a szóbeli művészetekben is előfordul a Bak kopár (kietlen, élettelen) hegyként való ábrázolása, ezzel együtt az első változat harmadik versszakát meglehetősen gyenge Bak-megjelenítésnek gondolnám. Megjegyzem, ha a tél képe erősebb lenne, mondjuk úgy, ahogy a második változatban látjuk, valamelyest érthetőbbé válna a női szereplő ellentmondásos viselkedése. Arról van szó, hogy a téli napforduló környéke („Közel a tél...”) az adventtől vízkeresztig az elcsendesedés ideje volt, ami nem fér össze a „bikás” kicsapongó életmóddal. Az adventhez kapcsolódik a Szent Miklós legenda is. Igaz, ott nem halál a büntetés, hanem a szent pénzt dob be a lány ablakán, hogy ne kelljen testéből élnie. A dal első változatát érdemes nem csak zodiákus nézőpontból, de általában a benne megbúvó ellentétek szempontjából is vizsgálni. Míg a második változatban a (földes) trigonon van a hangsúly, itt sokkal inkább a diagonális elrendezések, a szembenállás, az ellentétek dominálnak. Már az első és a második sor is egymás ellentéte. A férfi felteszi a kérdést, hogy a nő szelídecse, leány vagy menyecske-e, mire az mindhármát tagadja. Ezután megjelenik a nő-férfi ellentétpár „virág-harmat” formában. Ellentét az este-reggel is. Igen érdekes a nő 180 fokos hirtelen és „érthetetlen” hangulatváltása is, ugyanis az zodiákus nézőpontból szintén ellentét, egészen pontosan az Oroszlán és a Vízöntő szembenállását, egy zodiákus átlóra, tengelyre esését jeleníti meg. A „Hozd fel Isten azt a napot, hogy süsse fel a *harmatot*. / A füvekről a *harmatot*, a szívemről a bánatot” sorpárról van szó. A „napot” igazából nagy betűvel kellett volna írni, mert mint időpont nem tudja felszárítani a harmatot, csak égitestként. A lényeg az, hogy megjelenik a Nap, az Oroszlán jegy uralkodója (ez hónapként egy meleg időszak), ami felszárítva a harmatot leveszi a nő szívéből a bánatot. Itt meg kell jegyezni, hogy a szövegben említett szív egy bizonyos testtáj-kódolásban az Oroszlánhoz tartozik (lásd például az „Oroszlánszívű Richárd beszélő nevet), másrészt – bár ezt csak később tárgyaljuk – az elválás, a megromlott szerelmi viszony, a szerelmi bánat hagyományosan a Vízöntőhöz van rendelve, ami az Oroszlánnal szemben lévő jegy. Az első változat záró versszakában tovább folytatódik az ellentétek megjelenítése, itt ugyanis az ég-föld ellentétpár tűnik fel evilág-túlvilág (mennyország) formában. Az ég-föld pár képzete gyakran íródik a Rák-Bak tengelyre, ahol a két jegy a világosabb félteke (ég) és a sötétebb félév (földi világ) középpontjaként értelmezhető, és ami érdekes, hogy a szövegben megjelenik az „ég széle” kifejezés is, ami zodiákus értelemben a Kos és a Mérleg (a felső vagy az alsó világ és félév két szélén álló jegy a szabványos zodiákus körön). Ez a Bak-Rák, és az Oroszlán-Vízöntő tengely mellett már a harmadik zodiákus átló (ráadásul az este-reggel pár napszak-kódolás szerint a Bak-Rák tengelyt ismétli). További érdekesség, hogy a két főszereplő és viszonyuk „zodiákus kódja” is mutat egyfajta szimmetriát. Ismert ugyanis, hogy a Szűz, a Mérleg és a Skorpió – ami három egymásutáni jegy – egyfajta zodiákus mikrotörténetet rejt. A nő házasság előtti állapotát a Szűz kódolja, a férfit a „legférfibb férfi”, a Mars révén a Skorpió, ami a Mars uralmi helye, a Mérleg pedig a kettő házasságát

(a Mérlegnek több hagyományos jelentése is van, de az egyik a házasság, a tartós kapcsolat, amivel külön fejezetben fogunk foglalkozni). Ez a hármas rendszer a Mérlegre (a zodiákus vízszintes tengelyére) szimmetrikus. De ugyanez a helyzet a két szereplő ellentmondásos viszonyával is. Felajánlkozásuk a földi szerelem helyének, a Bikának, míg „elválásuk” (amikor a Nap kiszárítja a harmatot) a Vízöntőnek felel meg, és ez szintén a zodiákus vízszintes tengelyére szimmetrikus két jegy.

Az említett szimmetriákkal kapcsolatban idézném Petőfi egyik híres versét, ami egyrészt az ellentétekre, másrészt az azonosság (hasonulás) gondolatára épül:

(114)

Fa leszek, ha fának vagy **virága**.

Ha **harmat** vagy: én **virág** leszek.

Harmat leszek, ha te napsugár vagy...

Csak, hogy lényink egyesüljenek.

Ha, leányka, te vagy a mennyország:

Akkor én csillaggá változom.

Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogy

Egyesüljünk) én elkárhozom.

A versben szintén feltűnik a virág-harmat páros, a napsugár – igaz itt a női oldalon állva hozza a harmatként megjelenő férfi párját – és a mennyország is, ez esetben nem a föld, hanem a pokol párjaként, bár a „Hallod e te szelídecské” evilág-képe, ahol az embernek „nincs kedve lakni” akár pokolként is értelmezhető. A Petőfi-vers mindkét versszakát az egyesülés gondolata fogja össze, de az első versszakban ellentétpárokat látunk, míg a másodikban a férfi a mennyországot hozó nőhöz csillagként, az ördögi oldalát mutató nőhöz elkárhozottként hasonul.

Végül egy olyan népdalt mutatnék, amire Váry Fábián László említett disszertációja hívta fel a figyelmemet. Ez egy Székely Sándor által Ugocsán gyűjtött változat:

(115)

1. Egy szép lány a hegyek között
csak egyedül pávát őrzött.
Jöttek hozzá jövevények,
három vándorló legények.

5. – A pávádat hajtsd forrásra,
mert azt nem bízhatod másra.
Gyenge lábod ne sajnáljad,
rózsák közt vezet el utad.

9. – Ha te **rózsa** vagy a **kertbe**,
én meg **harmat** leszek benne,
este a **rózsára szállok**,
reggelig rajta tanyázok.

2. – Arra kérünk, Szelivecske,
jöjj ki velünk az erdőre.
Ott mulatunk mulatsággal,
tisztességes barátsággal.

6. – De ha pávám eltévedne,
a szívem is megrepedne.
– Nem messze van, majd meglá-
tod, ha visszajössz, megtalálod.

10. Látod, rózsám, azt a hegyet?
Oda megyünk **szedni** meggyet.
Én **megrázom**, te meg **szedjed**,
csókot is kapsz, de csak egyet.

3. – Nem vagyok én Szelivecske,
sem leányka, sem menyecske,
mert én kerti rózsa vagyok,
még nyílok, s már elhervadok.

7. Hogy kiértek az erdőbe,
leheverték a zöld fűre.
A Szűz elfáradván ledült,
és mély álomba szenderült.

11. **Árok, árok**, be mé' **árok**,
többet utánad nem járok.
Ha járok is, kegyelemből,
de nem igaz szerelemből.

4. Ha veletek utam venném,
a pávámat hova tenném?
Gyenge lábom elfáradna,
nem szokott a gyaloglásra.

8. – Hallod-é, te Szelivecske,
leány vagy-é, vagy menyecske?
– Se nem leány, sem menyecske,
rózsa vagyok egy **kiskertbe**.

12 **Árok, árok**, be mé' **árok**,
többet utánad nem járok.
Ha többet utánad járok,
szakadjon rám ez az árok!

Úgy tűnik, hogy a 3. versszakban a lány kissé szabódik (még nyílok, s már elhervadok), sejtetve, hogy hamarosan elhervad, és ezért „odaadó” is lehetne, de utána formálisan vagy ténylegesen visszautasító. Ugyanitt a sem leányka, sem menyecske kifejezést már megesett lánynak is szokták értelmezni, de a 7. versszakban a lány kimondottan szűzként van említve. A mély álomba szenderülése utáni rész férfi-női szerelmi jelképekkel és nász

metaforákkal teli versszakai a nő álmában vagy a valóságban is történhetnek, de mindenképpen a szűz megesését jelzik (8-ik, 9-ik és 10-ik versszak). A két utolsó versszak egyfajta átokformula, ami kissé szervesen illeszkedik a cselekményhez és önmagában is ellentmondásos (a 11. versszak szerint „jár utána” a 12. versszak szerint nem). Valószínűleg a balladának megfelelően átalakított, a legények tettét elmarasztaló morális záradék, ami a hasonló szerelmi versszakokból születhetett:

„**Árok, árok**, de mély **árok**, / De nem hittem, hogy így járok./: Közé jártam, belé estem,/S a szerelem rabja lettem.”

„**Árok, árok**, de mély **árokba** jestem! / Rólad, babám, minden gondom levettem, / Úgy levettem, hogy még eszembe se jutsz. / Jóságodért fizessen meg a Jézus!”

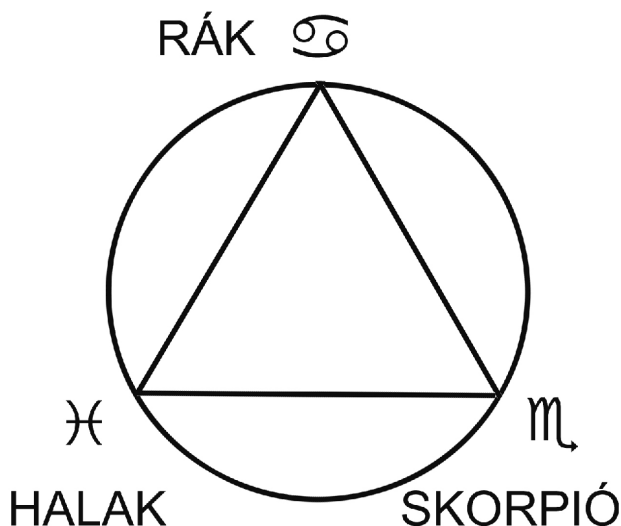
„**Árok, árok** de mély **árok**, a mi **utcánk** jaj de *sáros*, elakad a **cipőm** sarka,...” – lásd (39)

A 11. és 12. versszakkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy annak eltérő hangneme hasonlít a „Hozd fel Isten azt a napot, hogy süsse fel a *harmatot*” sor kicsengésére, így nem zárnam ki, hogy a Kallós féle első változat egy rászédett és megesett lány történetéről szól, annál is inkább, mert a dalt szokták egy negyedik, kiábrándultságot tükröző zárorversszakkal is énekelni: „[:Verd meg Isten, verd meg azt, / Kinek szíve nem igaz:] / [:Lám az enyém igaz vót, mégis megcsalatkozott.:]”

10. VIZES TRIGONBAN MOZGÓ NÉPDALOK ÉS MÁS MŰVEK

(116)

Házunk előtt folyik el a Berettyó,
 abban úszik egy fekete koporsó.
 Koporsóból kilátszik a szemfödél,
 régi babám, de hiába szeretnél.

(117)

Kerek erdő közepében van egy tó,
 Abban úszik egy fekete koporsó,
 Rá van írva de aranyozott betűvel,
 Rózsa Sándor nem feledünk soha el!

Hasonlítsuk össze a két fenti népdalt!

A 116. dal első sora egy olyan „vízi” helyszínt jelöl, ami a „házunk előtt” van. Próbáljuk ezt valamilyen állatövi jegyhez rendelni! Említettük, hogy a horoszkópikus asztrológiában a IV. életház a szülők, az eredet, az otthon területe, ami a Rák vizes jegyének feltethető meg. Később is látunk erre példát (A nagy hegyi tolvaj című balladában), de itt is ez a helyzet. „Házunk” – ez a többes számú kifejezés – a családot rejti, és szimbolikusan ebbe a családba tartozik a második népdal záró sorában megjelenő Rózsa Sándor, a „mi Sándorunk” is. A következő vizes állatövi jegyet – a Skorpiót – a második népdalból érdemes beazonosítani. A

„család” nagy szülötte Rózsa Sándor, a legférfibb férfiak egyike. Méltán jelölhető a Mars jelével (♂). A Mars két állatövi jegyben uralkodik („van otthon”), a Kosban és a Skorpióban. De melyikről lehet szó a mi estünkben? Minthogy Rózsa Sándor végül is a vízben van – a koporsó közbeiktatásával – csakis a vizes jegy, a Skorpió jöhet számításba. A két dal összehasonlításával látható, hogy a „Mars a vizes jegyben” vagy „férfi a vízben” elv mentén a „Skorpió” minőséget az első népdalban a „régibabám”, a másodikban a „Rózsa Sándor” kifejezés rejti. Hátra van még a harmadik vizes jegy, a Halak felkutatása. Ezt nyilván a Halak legtipikusabb jelentése, a halál hozza, ami mindkét dalban értelmezhető, de itt is megáll egy – a horoszkópikus asztrológiából vehető – érdekes analógia. A Halak a XII. életház megfelelője, amit ott gyakran az „elzárttságok” házának neveznek. Nem kell sokáig töprengnünk azon, mi jelenheti itt a bezártságot. Maga a koporsó! Hogy az itt feltűnő képek mennyire szimbolikusak, arra példa egy harmadik változat ugyanebből a népdaltípusból, ahol a halastó is tud folyni. Itt ugyanis nem a folyás a lényeg, hanem a víz:

(118)

Házunk előtt folyik el egy halastó,
 Abban úszik egy fekete koporsó,
 Gyertek lányok húzzuk ki azt a koporsót,
 Nézzük meg, hogy ki babája nyugszik ott.

El is mentek, ki is húzták koporsót,
 Meglátták, hogy Basa Pesta nyugszik ott,
 A babája reá bújt koporsójára,
 Gyöngykönyveket hullajtott orcájára.

Tekintsünk két újabb népdalt ebből a körből:

(119)

Viszi a víz a piros bagi rétet,
 Közepébe a kivarrott kendőmet,

Édesanyám, kifogom a kendőmet,
 Kendőmmel együtt a kedves szeretőmet.

(120)

Házunk előtt folyik el az árok,
Oda járnak fürödni a lányok,

Én is elmék', kifogom a párom,
Kivel élem gyönyörű világom.

A 119. dal ugyanolyan szerkezetű, mint a megelőzők, azzal a tanulsággal, hogy a négyszögletes alakú koporsó helyett itt egy másik négyszögletes „tárgy” szerepel, a kendő. A szögletességet, négyzetességet mint lezárságot hangsúlyozzák az alábbi népdalrészletek is (ezt a továbbiakban néha a „■” jellel fogjuk jelölni):

(121)

Édesanyám mi van a kötőjében,
Három arany, adjon egyet belőle,
Mert legénynek csináltak koporsót,
Négy szögére rávertem a jajsztót.

■ ■ ■ ■

(122)

„Kihalásztam édesanyám kendőjét,
Négy sarkára rávarrattam a nevét,
Közepibe búbánatot rakattam,
Én Istenem, jaj, de árván maradtam.”

■ ■ ■ ■

A koporsó vagy a kendő – (116)-ben a szemfödél – a bezáró-lezáró elem, és mint látni fogjuk, ugyanezt a szerepet játszhatja még ebben a szituációban a zászló, a hadihajó, amely szintén szögletes mint „vízi kaszárnya”, és működésében hasonlít arra a nagy halra, ami a Bibliában Jónást zárta a gyomrába. Merthogy a Halak-beli bezártságnak ez az ősképe már ott is megvolt... De itt érdemes megállni egy pillanatra. A legtöbb eddig elemzett dal a főhős pusztulásával végződött, míg Jónás megmenekül. De megmenekül a főhős a 119. és 120. számú dalban is. Ebből az látszik, hogy a halál kifejezéssel szótanilag rokon Halakba nem muszáj „belehalni”. Néha tovább is lehet jutni onnan – állatövi értelemben a Kos, vagyis az újjászületés, újrakezdés irányában. Fejezetünk zárásaként elemeznék egy ilyen „szabadulási” példát (123), amit rögtön érdemes összevetni „bennragadásos” ellenpárjával, (124)-gyel is.

(123)

1. Széles a **Balaton** vize, keseny a híd rajta,
2. Ne menj arra kisangyalom, mert **leesel** róla, ■
3. Nem esek, nem esek én a Balaton vizébe,
4. Inkább esek kisangyalom véled szerelembe, ■-■

5. **Balatonnak** közepébe áll egy hadihajó, ■
6. Közepébe, négy sarkába nemzetiszín zászló, ■
7. Fújja a szél fújja, mindig csak a part felé fújja, ■
8. Integet a kisangyalom, hogy én menjek oda. ■-■

(124)

1. Széles a **Don** folyó vize, keskeny a híd rajta,
2. Ne menj arra barna babám, mert leesel róla, ■
3. Nem baj babám, hagy essek a Don folyó vizébe, ■
4. Úgy sem lesz a háborúnak talán többet sosem vége.

(123) első sorában a Balaton az első vizes jegynek, a Ráknak felel meg (itt az jelenti a vizet, a családot ettől elszakadva a párkapcsolat hozza). A második sorban a „vízbe esett férfi” képe hozza a Skorpiót. A negyedik sort mint a Halak-Kos átmenetre íródo szabadulási képletet értelmezhetjük. Ez a régi Rák-Skorpió-Halak trigon Halak jegyét írja felül a „Halak-Kos” mentőlépéssel, ami az új ciklusba lépést hozza, hisz a hős „új életet nyert”. (123) 5. sorában az imént tárgyalt bezáró elemek közül a hadihajó jelenik meg. A hajót övező víz itt a **Rákot** jeleníti meg. A hadihajóban persze katonák is vannak, és bár ezekről a szöveg nem szól, ők jelentik a **Mars** bolygót, minthogy Mars a legfőbb hadúr. Figyeljük meg a hatodik sor szövegét! Eszerint a hajónak nem csak közepe, de négy sarka is van(!), ami képzelenség, hisz a hajónak inkább hal- vagy más áramvonalas formája van. A szögletessége, négyzetessége hangsúlyozására itt azért van szükség, mert egy másik – az életképénél maga-

sabb – szinten pont ez kódolja a bezártságot, és így utal a Halakra. (123) azzal záródik, hogy a matrózt a parton integető kedvese várja, ami szabadulás a katonai kötelemekből.

A 124. számú dalban a Rák jegyét a Don folyó hozza. A „férfi a vízben” képet a második sorban látjuk, ami a Skorpiót hozza. A harmadik sor, ami a főhős pusztulását „lebegteti” a halál jelentésű Halaknak felel meg. Figyeljük meg, hogy a Balatonon, a Don folyón, egy másik dalban az Isonzón is híd van! Ez különösen a Balatonnál érdekes, hisz azon sohasem volt híd, és talán nem is lesz. A hídnak itt több forrása lehet. A 123. számú dal szerelmes dal (is) és ezért a híd ott a szerelmi téma sőt szimbolika része is lehet, amire más példákat is mutatnék:

(125)

Széles **vízen** keskeny *palló*, bel'esem,
Rólad rózsám minden gondom leveszem.
Úgy leveszem, hogy még eszembe sem jutsz,
Jóságodért fizessen meg a Jézus

(126)

Széles **vízen** keskeny *palló*,
Igazán szeretni nem jó.
Mer' aki igazán szeret,
azt megszólják az emberek.

A (125) dal első sora tartalmazza a Rák, a Skorpió és a Halak stációt is („víz”, „férfi a vízben”, halál). A (124-125) példa első sorát szerelmi szimbolikájúnak gondolom, és lehet, hogy a fentebbi katonadalokban is erről van szó, ugyanis azokban is párkapcsolat jelenik meg, a katonához a kedvese szól. A katonadaloknál gyakran látjuk, hogy az a férfi oldaláról katonadal, de a nő részéről szerelmes dal. A 123. számú dalban a két téma lényegében a két versszakra különül el, mindkét versszak trigonos képletű, szabadulással a végén, de az első szerelmes tematikájú, a másik katonai.

Mutatnék még néhány példát úgy a Halakkal („bennragadás”), mint a Halak-Kos átmenettel (szabadulás) záródó vizes trigonos dalokra!

(127)

A zentai kikötőben áll egy hadihajó,
Közepében, négy sarkában nemzetiszín zászló,
Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja,
Leszerelő öreg bakák jönnek szabadságra.

(128)

Konstancai kikötőben áll egy hadihajó,
Közepében a négy sarkában nemzeti lobogó,
Fújja a szél, fújja, mindig csak hazafelé fújja,
Imádkoznak a székvárosi lányok, legyen béke újra.

(127) zárlatában a katonák szabadságra mennek, azaz „szabadulnak”, (128) esetében a lányok békéért imádkoznak, ami szintúgy szabadulással kecsegtet.

Végül egy olyan dalt mutatnék, ami hasonló típus, de még összevontabb szimbolikájú. A gőzhajó nyilván vízen van, ami hozza a Rákot, de a szöveg nem jelzi, hogy az hadihajó lenne, így abban a Skorpió sem látszik. Ráadásul a zárata is kétféleképp értelmezhető, szó szerint véve az országból való „szabadulásként” (-), de az „örökre” inkább az elválás fájdalmára utal. Ez átvitt értelemben bukás, elveszettség ami inkább a Halakhoz köthető (a dalnál ezt a változatot jelöltem):

(129)

Budapestről kiindult egy gőzhajó
Tetejébe nemzetiszín lobogó,
Négy sarkába fekete jász (gyász) van kötve,
Isten veled, Magyarország, örökre! ()

Mint ahogy fejezetünk címében is jeleztem, a vizes trigonban mozgás nem csak a népdalokra jellemző. A balladák közül a Nagy hegyi tolvaj című is ilyen szerkezetre épül.

Számos változat közül (Vargyas Lajos egy 1976-os munkájában 86-ot sorol fel) egy olyat mutatnék, melynek a szimbolikai alrendszerei (vizes trigon, test-lélek-szellem rendszer, négy évszak-, Tejút- és Tejútláb-megjelenítés) teljesnek mondhatók:

(130)

1. Istenem, Istenem Áraszd meg a vizet, Hogy vigyen el ingem Apám kapujába. ☿	7. Egy pénzétt, kettőétt Nem szán vért ontani. Egy pénzétt, kettőétt Nem szán vért ontani.	13. Mé sírsz magad, mé sírsz, Te nagy híres kurva? Mé sírsz magad, mé sírsz, Te nagy híres kurva?	19. Hol fejemet veszik. Szívemet, májamat L Mos meg ürmös borba, Takard gyenge gyócsba.
2. Apám kapujából S anyám ajtajára, Hogy lássák meg űk es, Kinek adtak ingem.	8. Azt meghallá-hallá A nagyhegyi tolvaj. Megrugá az ajtót, Megrugá az ajtót.	14. Nem sírok, nem sírok, Csendes jámbor uram. Nem sírok, nem sírok, Csendes jámbor uram.	20. Tedd fel réztányérra, ♄ Vidd el Barassóba. Vidd el Barassóba, Tegyék várkapura. ♀
3. Nyóc ökrös gazdának, Cifra katanának, ♄-♂ Jobb lett vóna, adjon Disznyópásztorának. TU	9. Erejsz bé, erejsz bé, Te nagy híres kurva. Erejsz bé, erejsz bé, Te nagy híres kurva.	15. Cserefát égetek, TU Gyermekeket rengetek. Cserefának füstje SZ Húzta ki könyvem.	21. Minden apa s anya Vegyen példát róla, Hogy adja a lányát A hideg havasra. ♀
4. Mer én má meguntam Jó regvel felkelni, Jó regvel felkelni, S a patakra menni. ☿	10. Álljan meg, álljan meg, Csendes jámbor uram. Fődig fátyolomat Tegyem a fejemre. SZ	16. Kíszíjj asszan, kíszíjj A búzamezőbe, TUL A búzamezőbe, S a fejvevő székre.	22. Nyóc ökrös gazdának, Cifra katanának. ♄-♂ Inkább adja oda TU Disznyópásztorának.
5. Véres ruhát mosni, ♄ Jajszókval sujkolni, Jajszókval sujkolni, S könyvemvel áztatni.	11. Piros patkós csizmám Húzzam a lábomra, Piros patkós csizmám Húzzam a lábomra T	17. Jánaskám, Jánaskám, Nagyhajú szógacskám, Húzd elé a kocsit, Fogd bé hat lovamat. ♂	
6. Me most es oda van Keresztút állani, Keresztút állani, Örmény papot ölni. ♀	12. Második szovára Bérugá jaz ajtót. Második szovára Bérugá jaz ajtót.	18. Vigy el ingem magad A búzamezőbe, A búzamezőbe, TUL S a fejvevő székre,	

Az első és a második versszak „szürreális” képét már könnyen be tudjuk azonosítani. Az apa és az anya, azaz a régi család a négyes számú horoszkópháznak megfelelően a tavaszponttól számított negyedik jegyet a Rákot kódolja, ezt erősíti meg az árvíz (Áraszd meg a vizet) is, ami a jegy vizes minőségére utal. Más változatok is hasonlóan, „vízzel” indulnak, pl.: „Jöjj meg duna jöjj meg / Jöjj meg duna jöjj meg / Vigy el engem vigy el / 'z apám kapujára”.

A harmadik versszak a legutolsóval párban egyfajta „beszúrt” keretet alkot, amiben a Tejút Skorpió-Bika kódja van elrejtve, de erre majd az elemzés legvégén térnek ki. A Rák-ból (első és második versszak) a Tejútra lépés úgynevezett „araszoló zodiákus mozgásként értelmezhető. Ez a szomszédos jegyre való lépést jelenti, ami adott esetben folytatódhat is. A „Tejút-keret” ugyan a Tejút Bika-Skorpió kétpontos kódolását hozza, de az első és a második versszakban az „Istenem, Istenem” és az apa-anya párosság az Ikreket is hozza, a Tejút másik kétpontos kódjából (Ikrek-Nyilas). Az araszoló lépés a Rákról a szomszédos Ikrekbe jutást jelenti, ami már a „Tejút-keret” része.

A negyedik versszakban ismerős kép fogad: „Jó regvel felkelni, / S a patakra menni”.

Ezt a Hej páva, hej páva című dalban láttuk a reggel napszak kódolásaként, ott ez a Rák kódú reggelnek felelt meg (a beszúrás után a menet a Ráktól folytatódik). A most vizsgált balladában mind a négy kardinális jegy szerepel, a Rákon kívül a Mérleg, a Kos és a Bak is.

A vizes trigon az ötödik versszakban folytatódik, majd a hatodikban zárul. A patak és a mosás a víz révén vizes jegyet jelent. Azon belül a vér, a véres tett a vörös bolygót, a Marsot idézi. Mars vizes jegyben csak a Skorpióban van, tehát itt a vizes trigon második stációjánál vagyunk.

A hatodik versszakban az örmény pap megölése (halála) a Halak jegyét hozza a trigon utolsó stációjaként. Egyébként a Halakra utaló hal Jézus szimbóluma is, valamelyest rá utalhat a „keresztút” is, ami érdekes alaki egybeesés, ugyanis az szó szerint Jézus kálváriajárását jelenti. Ez azt jelenti, hogy ebben a versszakban egy Jézus-Halak utalás is értelmezhető. Az, hogy a gyilkosság áldozata éppen pap, vélhetően a rejtett keresztény tartalomra hívja fel a figyelmet.

A következő olyan szimbolikai alrendszer, ami jól láthatóan van kódolva, a test-lélek-szellem hármas. A 10. versszakban a fej mint a szellem megjelenítője tűnik fel („Fődig fátyolomat / Tegyem a fejemre”). A 11. versszak szövegében a láb van megnevezve („Piros patkós csizmám / Húzzam a lábomra”), ami mint övön aluli rész a testet kódolja. A lelket jelző testrész (szív) később, a 19. versszakban tűnik fel, valószínűleg azért, mert többek között azt küldi az asszony maradványaiból a városba, és a város mint mitikus helyszín a ballada végén, a négy évszakot kódoló részben tűnik fel.

A 15-18. versszakban elég jól kivethető a Tejút, és azon belül is a Tejútláb (a Nyilas és a Skorpió által közrezárt terület) megjelenítése. Először (a 15. versszakban) a cserfa a Nagy fát idézve utalhat a Tejútra. A 15. versszakban egyébként van egy érdekes részlet: „Cserefának füstje / Húzta ki könyvemet”. Ilyen képpel már találkoztunk a ruszin magzatgyilkos balladában („Kerüld a kéményeket, a füst marja a szememet”) és ott a test-lélek-szellem rendszeren belül ez a fejhez kötődően a szellemet hozta. Alighanem itt is ez a helyzet. A kérdés csak az, hogy miért tűnik fel másodszor is a szellem megjelenítése. Lehet, hogy ez csak egy közbülső figyelemfelhívás a távoli lélek-megjelenítésre, ugyanis pont „középen van” – a szellem-test megjelenítés a 10-11. versszakban látható, majd három köztes versszak (12-13-14.) után jön ez a többlet-szellemkód (15. versszak), és újabb három köztes versszak (16-17-18.) után a 19. versszak tartalmazza a lélek-megjelenítést. Folytatva a Tejút-megjelenítést, a 16. szakaszban „fővevő helyként” a búzamező tűnik fel. De miért éppen a búzamező? Vélhetően azért, mert itt a népmesei selyemrét analógiájára a mező hozza a Tejútlábat. Az előző versszakban már feltűnt a Tejút egészére való utalás, itt a Tejút alsó elágazása lehet kódolva, amit tovább valószínűsít, hogy a következő (17-ik) versszakban a lovak (Ló=Nyilas) a Tejút Nyilasra kifutó lábát kódolják, majd a 18. versszak ismétli a Tejútláb képét. Nem zárnám ki azt sem, hogy itt (a 17. és 18. vagy a 16. és 17-ik versszak) a zodiákusnak a Tejutat magába foglaló teljes „változó keresztje” (Szűz-Halak-Nyilas-Ikrek) van elrejtve. Először is a „hat lóból” a hat a Szűz tavaszponttól számított sorszáma, azaz a „hat” beszédes szám a Szűzet rejti, mint ahogy a „nagyhajú szógácskám” kifejezés is (a Szűzet festményeken nagyhajú fiatal lányként is szokták ábrázolni). A „ló” a hat lóból a Nyilast hozza. A Jánaskám, Jánaskám szópáros lehet az Ikrek kódja, míg a Halakat 16. vagy a 18. szomszédos versszakban szereplő fővesztés jeleníti meg.

A 20. és a 21. versszakban a négy évszakkezdő (kardinális) jegyből jelenik meg három. A Rák már az első és a második versszakban is feltűnt, de a negyedik versszak „Jó reggel felkelni, / S a patakra menni.” sorpárja napszak-kódolásként is hozza a Rákot. A további három évszak/napszak-kód Mérleg-Kos-Bak sorrendben a 20. és 21-ik versszakban van elrejtve. A 20. versszak első sora: „Tedd fel réztányérra”; ami dupla Mérleg-megjelení-

tés, ugyanis a kerek tányér (mint azt korábban a Londonvár Idorka című ballada napszak-kódolásánál láttuk), a Mérleg fekvő ívét hozza, és a réz sem véletlen, hisz a réz a Mérleget uraló bolygó, a Vénusz alkímiai fême. A 20. versszakban ezután Brassó városa és a várkapu tűnik fel. A lényeg a város és a vár, amiről tudjuk, hogy Kos-megjelenítő. Ezzel előállt a harmadik kardinális jegyünk is. Az utolsót, a Bakot a 21. versszak „hideg havas” kifejezése rejti. Itt a „hidegnek” (a Bak a tél kezdőjegye), a hóra utaló „havasnak”, és a havasnak mint hegységnek is lehet jelentése, minthogy a Bakot úgy vizuális mint szóbeli alkotásokon kódolhatja kopár, élettelen, sőt kimondottan havas hegy is.

27. ábra [24,25]

A 27. ábrán látható aleppoi Noé bárkája ábrázoláson és Csontváry Magányos cédrusnak is nevezett képén jobboldalon fehér pászmás rózsaszín hegy jeleníti meg a Bakot. Később a havasi gyopár legendájával kapcsolatban is tárgyaljuk a havasok Bak-megjelenítő szerepét.

Az utolsó olyan szimbolikai alrendszer, amit érdemes tárgyalni a balladából, a záróversszak, ami majdnem azonos a harmadik versszakkal. Ez egy Tejút megjelenítés, ami szinte keretezi a balladát. Tudjuk, hogy a Tejút életút-, sors-megjelenítés is lehet, és itt láthatóan erről van szó. A főhőst a rablóhoz adták feleségül, de – ahogy a szájából elhangzik – jobb lett volna, ha disznópásztorhoz adják, ami az itteni tragikus életútjával szemben talán még egy „Bikás” (evés-ivás, tánc, földi élvezetek, művészetek) életutat is rejtjelezhet. Vizsgáljuk meg ennek a Tejút-megjelenítésnek a részleteit! A disznópásztorának szó a disznó révén közvetlenül utal a Bikára (a Disznó a Bika keleti megfelelője). Vele szemben a zodiákus körön a Skorpió van (ez a Tejút másik vége), ami a tavaszponttól számított nyolcadik jegy, és aminek az uralkodó bolygója a gyilkos Mars. Szövegünkben a nyóc ökrös kifejezésben van elbújtatva a nyolc mint mitikus szám. A balladakutatók jelzik, hogy a „Nyóc ökrös gazdának” sor helyén máshol a „Nagyhegyi tolvajnak” áll. Ebben a változatban a rablógyilkos a Mars révén utal a Skorpióra, egyébként a következő sorban a „Cifra katanának” kifejezés is a legfőbb hadurat, a Marsot idézi.

Végül megjegyezném, hogy a ballada tartalmazhat még kevésbé szembeötlő szimbolikai alrendszereket is, melyek feltárása nagyobb gyakorlatot igényel. Példaként csak egyet említenék. A 14. versszakban ismétlődő „csendes jámbor uram” a rabló nem túl valóságos, meglepő megszólítása. Ez ilyen formában egy kiegyensúlyozott személyiségre utal, ami a Mérleget hozhatja, egyébként a jámborság mint keresztény tulajdonság is a Mérlegre utal, az ugyanis a kereszténység nemzetközileg is ismert „vallási kódja” (Csontváry képei is „tele vannak” vele). A következő versszakban a „Gyermekeket rengetek” szintén Mérleg kód, ugyanis a bölcső ismert Mérleg-megjelenítő. Ezek rejtettebb kódok, amik egy korábban említett „nő-házasság-férfi” (Szűz-Mérleg-Skorpió) mintázatba íródnak,

ugyanis a 13-ik versszak meglepően durva nyelvezettel a nőre, rejtett antagonizmussal a Szűzre, a 16-ik versszak az ölés révén a Marssal uralt Skorpióra utalhat.

Hogy a vizes trigon milyen régi szerkezeti elv lehet a szóbeli műfajokban, arra a leghíresebb ótürk eredetmondát hoznám példának. L. L. Potapov ezt igen kivonatossan a következő formában ismerteti (saját fordításomban):

(131)

A türkök (tukue-k) a Hunok egy külön törzsét alkották, amelyet Asina eredetnévvel illettek. Ez önálló hordaként létezett, melyet a szomszéd állam lerohant, és teljesen kiirtott egy tízéves kisfiú kivételével, akit életben hagytak. Kezét és lábát levágva egy füves mocsárba dobták. Ott egy nőstényfarkas kereste fel, hússal táplálta, megkönyékezte, és teherbe esett tőle. Az ellenség vezére értesülve arról, hogy a fiú életben van, parancsot adott a meggyilkolására. Emberei a fiút a farkassal együtt találták. Megölték, a farkas pedig a Turfántól északra eső hegyekbe menekült. Ott egy barlangban tíz fiút hozott a világra. Valamennyien felnőttek, helyi (turfáni) lányokat vettek el, és az általuk alapított nemzetségek élére álltak. Vezérük a legokosabb és legbátrabb lett. Kivezette onnan a türköket, és az Altájban telepítette le őket, ahol kitanulták a vas bányászatát és olvasztását, de hamarosan a jü-jük (zsuanzsuanok) uralma alá kerültek.

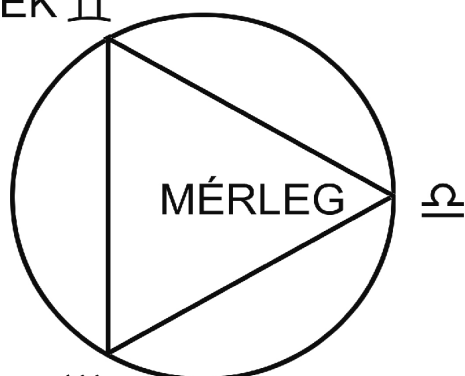
Potapov összefoglalója egy 1985-ös kínai publikáción alapul, egy kissé részletesebb kivonatot ad N. J. Bicsurin. Számunkra az elemzéshez a Potapov-változat is elegendő, azt csak egy helyen bővíteném a Bicsurin-változathoz:

„A katonák, látva fiatal korát sajnálták megölni: ezért, miután levágták a kezét és a lábát, egy füves tóba dobták”.

Az itt ismertetett történet elemzése még korai lenne számunkra, arról csak annyit mondanék, hogy az elején lényegében egy vizes trigon van, a végén egy tüzes trigon, és a kettőt egy Halak-Kos szabadítási lépés köti össze. Lássuk a vizes trigont! Igazából még ez előtt azonosítható egy „Ikrek”, ami a két szomszéd nép formájában jelentkezik, ezek konfliktusa a „testvérvízháború”. Innen lép a történet egy „araszoló lépéssel” a szomszédos Rákra, ami a szövegben feltűnő több nagyközösségnek felel meg egyfajta „nagycsalád” formájában. Ebből a történet szerint csak a fiú marad, vagyis ő képviseli az Asina dinasztiát, ekkor ő maga a dinasztia, és ez a kép még erősebben hozza a családot. A katonák a mocsárba dobják, és itt fontos a katonák jelenléte, amit a Bicsurin-változat emel ki, ugyanis a mocsár vizes közege a Marsot, a legfőbb hadurat szimbolizáló katonákkal együtt a „Mars a vizes jegyben” képletként a Skorpiót, a következő vizes jegyet adja. Egyébként maga a mocsárba (vizes közegbe) esett fiú is a „vízbe esett férfi” már ismert és a Skorpióhoz társítható képletet adja. A kéz és a láb levágása már a Halakra utal, ugyanis a zodiákus állatok közül csak a kígyónak (a Skorpió keleti megfelelőjének) és a hálnak (a Halak megjelenítőjének) nincs lába. Történetünk szerint a mocsár (Bicsurinnál a tó) füves, ami a természet tavaszi újjászületésére és így a tavaszponti Kosra utal, innen látszik, hogy itt a Halakról van szó, mert a szabványos zodiákusban afelett van a Kos (a Skorpiónál nincs ilyesmi). Az eredetmondának ebben a változatában a főhős (Asina) „bennragad” a ciklusban, mivel megölik, de a teherbe esett farkastól gyerekei születnek, azaz a farkas örökíti a dinasztiát. Más változat szerint a fiú is megmenekül, tehát a mondának van szabadulás nélküli és szabadulós változata is, pont úgy, ahogy az egyes népdaloknál látható.

11. LEVEGŐS TRIGONBAN MOZGÓ NÉPDALOK

IKREK ♊

VÍZÖNTŐ

(132)

Ikerablak nyílj kétfelé,
Régi babám nézz kifelé,
Nézz ki rajta keservesen,
Hogy ölelem a kedvesem.

♊

Az első szóból kiderül, hogy hol vagyunk. Az Ikrek uralkodó bolygója a Merkúr, és így arra a hagyomány által a Merkúrhoz rendelt tulajdonságok jellemzők. A Merkúr a legkisebb pályán mozgó, és ezért a legkisebb keringési idejű, azaz a leggyorsabb keringésű bolygó. Mint bolygó-

szereplő izgó-mozgó személyiség, nem szeret megállni, megállapodni. Jellegzetesen Janus-arcú, kétarcú, egyszerre kétfelé néz, határozatlan, nem tudja merre köteleződjön el. A szerelmes dalok közegében rosszabb esetben hűtlen, csapodár, szerencsésebb esetben a „Se veled, se nélküled” szituációt hozza. Itt a csapodárság esetét látjuk. Hasonló szituáció előfordul majd a harmadik levegős jegyben, a Vízöntőben is, de míg itt a „válófél” tapintatlanul – szinte az elhagyott orra alá dörgölve – közli annak elhagyását, ott a komoly, sors által rendelt elválásokról vagy a szenvedő fél szól, vagy azt gyászolja a dalban megszólaló.

Egyik legszebb és legismertebb népdalunk a „Tavaszi szél vizet áraszt”:

♊

(133) ♊ (♋)

Tavaszi szél vizet áraszt,	virágom, virágom, Zöld pántlika könnyű gúnya,	v.-v.
Minden madár társat választ,	v.-v. ♊ Mert azt a szél könnyen fújja,	v.-v.
Hát én immár kit válasszak,	v.-v. ♊ De a fátyol nehéz gúnya,	v.-v. ♎
Te engemet, én tégedet,	v.-v. ♊, ♎ Mert azt a bú földig húzza	v.-v. ♋

Az első sorban a tavasz szó miatt a tavaszi jegyekre gondolhatunk (Kos, Bika, Ikrek), de a „szél” szó ezek közül a levegős jegyre, az Ikrekre utal. Ráutaló lehet még azt ezt követő „vizet áraszt” is. Emlékszünk talán, hogy az „Istenem, Istenem, áraszd meg a vizet” Rák-kód volt, és itt az az Ikrekhez hozó szél után az a soronkövetkező Rák-ként az Ikrek egyfajta megerősítése lehet, másrészt „családi” viszonyokra is utalhat, aminek a horoszkopikus háttéréről már tudunk. Sokkal fontosabb számunkra azonban a dal minden sorának végén feltűnő „virágom, virágom” „ikerszó”, ami megint csak az Ikreket hangsúlyozza.

Számos szerelmes dal elemzéséből levonható az a következtetés, hogy a három levegős jegy – egyébként karakterüknek megfelelően – a szerelem három lehetséges fázisát kódolja: az Ikrek a szerelem kezdetét, az ismerkedést, a válogatást, a Mérleg a megállapodott, működő kapcsolatot (többek között két fél kiegyensúlyozott kapcsolataként a házasságot), a Vízöntő az elválást vagy az elrontott, tönkrement kapcsolatot.

A „Tavaszi szél” második és a harmadik sorában is – tehát hangsúlyosan – a párválasztásról van szó, ami az első stációt, az Ikrekhez hozza (az első sor számos Ikrek utalása ennek a „felvezetése” volt). A „Te engemet, én tégedet” (választottam) megint csak egy „Ikrek-kép”, de ezzel a sorral megtörtént a választás, így ezt már a kialakult párkapcsolatként is kezelhetjük, amihez a Mérleg jegye társítható. A második versszak lényegében áttekinti a szerelmi kapcsolat három fázisát. Az első két sor a lánykori állapot,

és ott a pántlika zöld színe rejtett utalás lehet a tavaszra, a „szél könnyen fújja” pedig a levegős jegyre, és így együtt az Ikrekre. A harmadik sorban a fátyol (egy hasonló magyarpalatkai versszakban „fűkötő”, ami szinte Mérleg-jelként keretezi az arcot) az asszonnyá lett nőt jelzi. Ezzel lényegében összevonva jelenek meg a harmadik lehetséges fázis, amit a „bú földig húzza” (más változatban „a bú nyomdogálja”) jelenít meg. Hétköznapi értelemben a szöveg talán nem is egészen helytálló, hiszen a házas nő életében természetesen legalább annyi az öröm mint a bánat, de itt inkább mitikus megjelenítésről van szó, ahol az egyes képeket nem feltétlenül kell ok-okozatilag összekapcsolni. Mitikus szinten az a lényeg, hogy megjelenik a főkötő, és a „bú földig húzza”, ami – mint kiderül – ugyanolyan stációt rejt mint a lányság vagy az újházasság.

Áttérve a második levegős jegy által kódolt megállapodott kapcsolatra, tekintsünk egy példát:

(134)

Válogatott *búzá*t eszik a **galamb**,
De szépen szól az öcsényi nagyharang,
Csak azt veri mind a két oldalára:
Szép a babám, a faluba' nincs párja.

(134)-ben a nagyharang alakja idézi a mérleg képjelét () . Ennek is van mértani szimmetriája, akárcsak az Ikreknek, de ez jelentésében a Mérleg kiegyensúlyozottságára, a párkapcsolat harmóniájára utal. Az egész versszak idilli. Már a „magevő madár” szerelmi képbe íródo galamb is válogatott búzában dúskál, a nász-metaforában talán még az is benne van, hogy már kiválogatott, kiválasztott partnerről van szó. A negyedik sor szerint a „pár” páratlan értékű (nincs párja), ezért szól szépen a harang (nem akárhogy) A harang mind a két oldalára szól, szinte jelezve a pár egyenértékű tökéletességét, összekötve a működő, kialakult kapcsolatot a Mérleg harmóniajelző jelentésével.

A harmadik stáció „kódolásának” megértéséhez érdemes mélyebbre menni a Vízöntő szerelmi szimbolikájában, amihez a téma összetettsége miatt számos példát hoznék.

(135)

Sej, haj, zavaros a Tiszának a két széle,
Fehér hattyú szállott a közepébe,
Két szárnyával veri széjjel a habot,
Sej, haj, mástól hallom, hogy a babám elhagyott.

(136)

Szépen szól a kalocsai nagyharang,
Búsan húzza három fekete galamb,
Azt veri ki mind a négy oldalára,
Sej szerettelek kisangyalom hiába.

(137)

Házunk előtt folyik el egy halas tó,
Abba' úszik három fekete holló,
Három fekete hollónak hat szárnya,
Ki vagyok a babám szívéből zárva..

Legelsőként a 137. számú dalt érdemes vizsgálni. Az abban szereplő holló eleve a Vízöntő egyik holdházára utal (Holló=Vízöntő). Ha megnézzük a Vízöntő képjelét (a dal alatt), látszik, hogy az két egymás feletti azonos fűlsorból áll, melyek mindegyikében három stilizált madár azonosítható, összesen hat szárnyal (a dal szövegében ez pont így szerepel).

A fekete szín megfelel a „gyászos” tartalomnak, a negyedik, „értelmező” sor ugyanis elmondja, hogy a megszólalót a kedvese elhagyta. A 136. számú dalban a harang nem szépen, hanem búsan szól. És itt is elválásról van szó, amit három madár kódol, ami ugyanúgy belefér a képjelbe. A madarak itt is gyász-színűek, a kódolás annyival gyengébb az előző eseténél, hogy a galamb a hollóval szemben nem a Vízöntőre utal. A 135. számú dalban a Tisza a Vízöntőnek a víz motívumát (összetevőjét) hozza. Itt már csak egy madarat látunk, de az kétoldalt hullámoztatja a vizet, ami megint csak megfelel a Vízöntő képjelének. Festményeken a Vízöntőt több (legtöbbször persze három) íves hullám hozza, de a hullám lehet törtvonalas is, tehát olyan, mint amit a Vízöntő képjelében látunk. A madár fehér színe a levegős jegyre utalhat, több hasonló példában is látunk fehér vagy sárga színt:

(138)
Duna vize, Tisza vize, mind a két szélye sárga.
Közepibe, közepibe egy szép madár leszáll.
Két szárnyával veri széllyel a vizet,
Most tudtam meg egész világosan,
hogy a babám nem szeret.

(139)
A faluba megszólalt már a harang,
Húzza aztat három fehér vadgalamb
Mind a három elmaradt a pájától,
Én is elmaradtam az én babámtól.

A (138) dal lényegében a (135) dallal azonos, a tiszai kép utal a Vízöntő szóban szereplő víz motívumra, a szárnyacsattogtatás hozza a hullámoztatás képét, az utolsó, értelmező sorpár az elválást köti a Vízöntőhöz. A különbség annyi, hogy a levegős jegy világos színekódját nem a madár fehér, hanem a part sárga színe (esetleg a „világosan” szó) adja. Hasonlóképp, a (139) dal a (136) dal változata, de utóbbiban a galambok fekete színe „gyász-szín”, míg (139)-ben a fehér szín a levegős jegyre utal.

A 135. számú dal további egyszerűsödésének tekinthetők a következő dalok:

(140)
1. Túl a Tiszan learatták az árpát,
(Kinn a réten lekaszálták az árpát)
2. Elvágta a kis pacsirta jobb szárnyát,

3. Kis pacsirta búsul a szárnya után,
4. Én is búsulok a szeretőm után

(141)
1. Kaszálják a bogojai rét alját,
Elvágta a kis fürjecske bal szárnyát,
Kis fürjecske búsul a szárnya után,
Én is búsulok a szeretőm után

2. Kaszálják a bogojai rét alját,
Kivágta a kis fürjecske jobb szárnyát,
Kis fürjecske jobb szárnyáért nem nagy kár,
Csak azt tudnám, hogy a babám kihez jár.

A (140) dalban a 135. számúhoz képest eltűnik a hullámoztatás motívuma, és a madárnak csak a jobb szárnya jelenik meg. Az első sornak olyan változata is lehet, ahol a Tiszát rét váltja fel, ott már a „víz” motívum sincs meg. A kétszárnyúságot szellemesen „állítja helyre” a (141) dal, ahol már csak a madár és a szárny motívuma marad.

Egy hasonló, jelentősen egyszerűsödött példa az alábbi is:

(142)
1. Sárga lábú kis pacsirta,
Szárnya hasíja az eget,

2. Szárnya hasíja ja magos eget,
Látod babám mást is szeretsz!

Itt a levegős jegyre a madár sárga lába és az ég is utalhat, a szárnyak motívuma is megmaradt. Mutatnék egy érdekes példát, ahol a Vízöntő képjelére nem madár utal:

(143)
1. Házam előtt a Tisza folydogál;
Közepében felnőtt három nádszál,

2. Hajtogatja a szélnek fujása.
Eszembe jut rózsám búcsúzása.

A vízre utaló motívum (a Tisza) látható, a szél utal a levegős jegyre, a három hajtogatott nádszál adja a hullámváz képét.

Ahhoz, hogy a „Tavaszi szél” dal „mert azt a bú földig húzza”, vagy „mert azt a bú nyomdogálja” sorát értelmezni tudjuk, újabb példákra lesz szükségünk:

(144)

1. Bú életem, bánat napom,
Bú életem, bánat napom,
Bánat csillag alatt lakom.
Bánat csillag alatt lakom.

2. Annyi bánat a szivemen,
Annyi bánat a szivemen,
Két rét hajlott meg az égen.
Két rét hajlott meg az égen.

A régiség embere igen jól ismerte a csillagos eget. Az idézett dal első versszakában nem véletlenül szerepel a bánatcsillag kifejezés. Persze csillagképről van szó, arról az állat-övi csillagképről, ami erős átfedésben van a két szomszédjával, mintegy ráhajolva azokra. Erről szól a kétrét hajlás képe. Ez a jegy a Vízöntő. Az idézett dal másik érdekessége, hogy abban testtáj-kódolás is van. Volt már szó róla, hogy a szív az Oroszlánnak felel meg. Mivel az Oroszlán a zodiákus körön pont szemben van a Vízöntővel, azaz egy tengelyre esnek, a dalban megjelenik egy tengely, amivel a szöveg összeköti az első versszak minden sorában megjelenő bút (bánatot). Így látható, hogy maga a Vízöntő vagy akár a Vízöntő-Oroszlán tengely egyfajta bánatjegynek, illetve bánattengelynek tekinthető. Ez az előzőekből is sejthető volt, de ott csak az elválási képeket láttuk, amik persze szomorúsággal, bánattal járnak, de itt azt is megtudtuk, hogy a Vízöntőnek van egy általánosabb, bánat-jelentése is.

(145)

Bánat, bánat, de nehéz vagy,
De rég, hogy a szivemen vagy.
Szállj le, bánat, a szivemről,
Keserűség, a lelkemről.

(146)

Bánat, bánat, csukros bánat,
Mér raktál szivemre várat?
Várat raktál s megnyugodtál,
Örökre megszomorítál.

(147)

Bánat, bánat, nehéz bánat,
Ne rakj szivemre kővárat,
Ha raksz is, csak tollúból rakd,
Melyt a szívem könnyen bírhat.

(148)

Sírok én magam is,
Sír az én galambom is,
Lehajlik értünk még az ág is.

(149)

Bánatos hajóra ültem,
A hajóval elmerültem,
Bánatos az én életem,
Hogy én fel nem cserélhetem.

(150)

Én az úton lefelé sem mehetek
Mind azt mondják, hogy szeretőt keresek
Kell a súlynak, kell a búnak szerető
Szeretőm lesz majd a gyászos temető

Itt érdemes visszatérni a „Tavaszi szélnek” arra a sorára, amikor a bánat földig húzza a gúnyát. Ezt azért tudja megtenni, mert súlya van, nehéz, a szomorúság lehúzza az ágot, a bánat lehúzza a hajót is, azaz a bánattal összerendelt Vízöntőnek van egy „gravitációs”, földre húzó, elmerítő ereje. A Ludasim pajtásim című népdalban van egy sor, amit csak innen lehet megérteni: „Mert ha búval merülsz, soha ki nem kerülsz”.

Egy másik talányos versszak, amit a kutatók eddig nem tudtak értelmezni:

(151)

1. Mikor a bút felosztották,
Háromfelé szakasztották.

2. Nekem a nagyobbját adták,
Hogy ne kelljen többet osszák.

A „háromfelé” itt alighanem a „hárommadaras”, „háromnadas” (máshol három muskátlis, stb.) Vízöntőre, mint bánatjegyre utal.

Vegyünk szemügyre egy olyan dalt, ami a „Tavaszi szélhez” hasonlóan tartalmazza a szerelmi viszony három lehetséges fázisát:

(152)

1. Száraz fából könnyű hidat csinálni,
2. Jaj, de bajos szép szeretőt találni.

3. Találtam én szeretőre, de jóra,
4. Ki elviszen a bánatról a búra.
(Ki elviszen a bánatos hajóra). (,)

Az első és a harmadik sorban a Mérleg értelmezhető, ugyanis a híd és a bárka (csónak, hajó) ismert Mérleg-megjelenítő. Számunkra a harmadik sor az érdekes, mert ott válik tartóssá a kapcsolat, és így „megérdemli” a Mérleg kódot. A második sor a válogatás, kiválasztás nehézségéről szól és így ahhoz az Ikrek rendelhető. A negyedik sor „bánatsor”, amihez a korábbiak értelmében a Vízöntő tartozik, és az rejtve az elválás lehetőségét fogalmazza meg. Ugyanez a sor a jelzett másik változatban a bánatot és a hajót, azaz a Vízöntőt és a Mérleget is tartalmazza, de ha a merülő hajóra gondolunk, az „gravitációsan” is megerősíti a Vízöntő értelmezést. Az első sorral kapcsolatban megjegyezném, hogy az nem könnyen értelmezhető, talán a „Kiszáradt a bodzafa, hol hálunk az éjszaka” dal „szerelemre kiéhezett, megszomjazott” jelentése állja itt meg a helyét, azaz ilyen felindulásból könnyű viszonyt létesíteni, de hogy az tartós is legyen (a másik hű legyen), már nehezebb feladat.

(149)-ben már idéztem egy versszakot egy Kallós Zoltán által énekelt szerelmes dalból, de érdemes szemügyre venni a teljes szöveget:

(153)

Engem anyám úgy szeretett,	Édes volt az anyám teje,	Bánatos hajóra ültem,	
Tejbe, vajba feresztgetett, 	Keserű a más kenyeze,	A hajóval elmerültem,	
Keszkenyőbe takargatott,	Keserű is savanyú is,	 Bánatos az én életem,	
Mégis idegennek adott. 	Jaj de sokszor panaszos is.	Hogy én fel nem cserélhetem.	

Ez egy menyasszonykísérő dal, ahol a házasság és annak „léket kapott” hajója idézi meg a Mérleg és a Vízöntő jegyét. Az Ikrek rejtettebben mutatkozik a páros kifejezésekben és képekben. Az Ikrekre utal a „tejbe, vajba” pár, a „keserű is, savanyú is” kettős, valamilyen az „Édes volt az anyám teje, Keserű a más kenyeze” ellentétpár is. A formális tartós kapcsolatot, a házasságot a „Mégis idegennek adott” sor rejt, ehhez tartozik a Mérleg. A harmadik versszak a bánat és a merülő hajó „gravitációs” bánatképe – a házasság (=Mérleg=bárka) hajóját lehúzó bánat a korábbiak értelmében persze a Vízöntőhöz társítható.

Az eddig tárgyalt csillagmitikus alapú szimbolika kiegyeszerősödése és zsáneresedése irányában haladva akár további eseteket is tárgyalhatnánk, de ezek értelmezése a köznapibb logikájú dalok nagyszámú variációja és esetlegessége miatt egyre bizonytalanabbá válik. Az ilyen zsáneresedő változatokban általában a folyó vagy a madár kombinálódik a Vízöntő képjeléből adódó hármas számmal, esetleg a kétrét hajlásból eredő kettes számmal, a szerelmi szimbolikával, a „gravitációs” bánatképpel, de akár a kisebb prioritású alkotók is alkothatnak kombinációkat. Sokszor csak a Vízöntő stáció azonosítható. Fejezetünk zárásaként mutatnék néhány ilyen példát:

(154)

A jászági templom tetejébe,	Látod babám, az is minket gyászol,
Száll egy holló tiszta feketébe,	<u>El akarnak tiltani egymástól.</u>

Itt csak egy holló emlékeztet a Vízöntőre. A színe már nem a levegős jegyre utal, hanem a hétköznapi gyászt érzékelteti. Víz motívum helyett a madár helye a templomtorony, ami valószínűleg a házasságkötés valós, hétköznapi helyére viszi át a „gyász”, a szomorúság gondolatát.

(155)

Tele van a temető árka vízzel,	Jó az Isten kiapasztja a vizet,
Tele van a szívem keserűséggel,	<u>Sej visszahozza a régi szeretőmet.</u>

Ebben a dalban a temető árkában lévő víz mint víz-motívum utal a Vízöntőre. A

„bánatjegy” rejtett jelenlétét megerősíti a második sorban szereplő keserűség (akárcsak az első sor temetői helyszíne), de a szív is ráutaló, ami a szemben lévő Oroszlánhoz köthető (egy jegy visszaigazolása a mitikus művekben elsődlegesen az uralkodó bolygóval, de másodlagosan az átellenes jeggyel vagy annak uralkodójával, harmadlagosan a trigont alkotó jegyekkel vagy azok uralkodóival, néha még a kvadrátot alkotó jegyekkel vagy uralkodóikkal is lehetséges). Az első két sor szokásosan az elválást kódolja. A harmadik sorban az énekes a víznek a Teremtő általi kiapasztásban reménykedik, ami persze a Vízöntő által kódolt elválási szituáció megszüntetését is jelenti. Ezt írja le a dal negyedik sora hétköznapi fogalmazásban. Indirekt logika: a Vízöntő „felszámolása”, az elválás megfordítását, a régi szerető visszatértét jelenti.

(156)

[Márványkőből van a Tisza feneke,]	[Gyöngeséged nem akarom rongálni,]
[Gyöngye vagy még babám a szerelemre:]	[Így hát babám nem fogok hozzád járni:]
[Szélesebb a szerelem a tengernél,]	
[Árvább vagyok a lehulló levélnél.:]	

Az első két sor szimbolikája már ismerős számunkra. A nő itt még lány (szűz), éretlen, ezért mondja a legény, hogy „gyöngeségét” (=szüzességét) nem akarja rongálni. Így nem is alakít ki vele viszonyt, „egyedül marad”. Ez a különlet az elválásnak megfelelő, tipikusan az elválást követő, de itt kivételesen még a kapcsolatot „megelőző” állapot, ami a Vízöntővel van kódolva. Az előző levegős stációknak nincs nyilvánvaló megjelenítése, bár a szűz lánnyal való kapcsolat latolgatása felfogható a válogatás (Ikrek) egyfajta halvány képének, és az „Így hát babám nem fogok hozzád járni” sor ha igen áttételesen (tagadó formában) is, de tekinthető a kialakult kapcsolat negatív (negált) megjelenítésének. A Vízöntő stáció már erősebben kódolt, arra egyrészt a tenger mint víz-motívum, másrészt a hulló levelek „gravitációs bánatképe”, harmadrészt az „árvaság” mint magányosság, a lánytól való „eleve” elválás utal.

(157)

Körösői nagy <u>hegy</u> alatt.	Körösői templom előtt,
<u>Forrás</u> folyik titok alatt.	<u>Három</u> ágú diófa nőtt.
Sej, haj, aki abból vizet iszik,	Sej, haj, <u>három</u> ága, <u>hat</u> levele,
<u>Babájától elbúcsúzik.</u>	<u>Tilos a szeretőm neve.</u>

Ez a dal eléggé változatos formában létezik, a zárósort még ellentétes értelmű is lehet (pl. „Tudom mi a babám neve”, „szeretőmnek szép a neve”, sőt a zárósort „szép a híre szép a neve, szép a magaviselete” formában is folytatódhat), de az itt közölt változat a logikus. A hegy alatti forrás alighanem a völgyben folyik és a „hegy/völgy” a Vízöntőt hozza, erre utalhat a „forrás” és a „vizet iszik” vízmotívuma is. A negyedik – értelmező – sor ennek megfelelően elválásképlet, akárcsak a második versszak zárósora, de abban a Vízöntő képjelének egyik sorában lévő hármasság, illetve a két sorban látható hatosság is utalhat a jegyre.

(158)

Pirosbaji templom tornya jaj de messzire ellátszik	Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra,
Közepébe', a négy sarkába négy szál rozsmaring	<u>Lehajtom a bús fejemet a rózsám ölelő karjába.</u>

virágzik.

Itt csak a harmadik sor „kétrét hajló” motívuma hozza a Vízöntőt, ami megfelel a zárósort bánatképének. A második sorban az Éden bibliai képe jelenik meg, közepében az élet fájával. Ez a kép az archaikus népi imádságokban is gyakori (ott négy angyal van a sarkokban, középen általában Jézus). Más szerelmes dalokban középen „összehozó” értelmű rozsmaring vagy rózsza van, (122)-ben bánat.

12. A PART ALATT. A 12 ZODIÁKUS JEGY, A TEJÚT ÉS A NÉGY ŐSELEM MEGJELENÍTÉSE EGY GYEREKDALBAN

(159)

1. A part alatt, a part alatt, Három varjú kaszál, három varjú kaszál.	11,12 ♐,♑	
2. Róka gyűjti, róka gyűjti, Szúnyog kévét köti, szúnyog kévét köti.	5♈ 6♏	
3. Bolha ugrik, bolha ugrik, Hányja a szekérre, hányja a szekérre.		Levegő Levegő
4. Mén a szekér, mén a szekér, Majd a malomba ér, majd a malomba ér.		
5. A malomba, a malomba, Három tarka macska, három tarka macska.	1,6 ♐,♏	
6. Egyik szítál, másik rostál, Harmadik követ vág, harmadik követ vág.	10♏	Föld
7. Szürke szamár vizet hoz már, Tekenőbe tölti, tekenőbe tölti.	9♏ TU 3♏	Víz
8. Tehén dagaszt, tehén dagaszt, Kemencébe rakja, kemencébe rakja.	4♏ 7♏	Tűz
9. Medve várja, medve várja, Kisült-e a cipő, kisült-e a cipő.	6♏ 7♏	Tűz
10. Tyúk a cipót csipegeti, Hangya morzsát szedi, hangya morzsát szedi.	8♏ 2♏	

Kezdjük a négy őselem meghatározásával! A nyolcadik versszakban a kemence mint a tűz helye a tűz elemet hozza. Ilyen szerepe lehet még a „kisült” szónak is a kilencedik versszakban. A hetedik versszakban a víz szó közvetlenül jeleníti meg a víz elemet. A hatodik versszakban a kő mint jellegzetes szilárd anyag és a Bak földes jegyének az egyik tipikus megjelenítője a föld elemet adja. Végül a harmadik versszakban a bolha ugrásával és a kéve hányásával (dobálásával) találkozunk, ami a levegőn keresztül történik, így ez a versszak a levegő elemet hozza.

Térjünk át a zodiákus jegyekre! Ezek pontos azonosításához ismételttem hoznám a hármas állatkört szemléltető táblázatot (27. ábra).

Az első versszakban a varjú mint hollóféle madár a Vízöntőt kódolja. A kaszálás a kaszás (=halál) alakján keresztül a Halak jegyét hozza, aminek az első számú analógiás jelentése a halál.

A második versszakban rókája Oroszlán-kód, mert a Róka az Oroszlán Hold-háza. A kéve Szűz-kód (bár ilyenből még erősebbek is lesznek), ugyanis a számos azonos elemből álló „soroló” alakzatok (létra, lépcső. fésű, kerítés, kalász, stb), mint ahogy az egyszerű fogások gépies ismétléséből álló tevékenységek (szövés, fonás, varrás) is a Szűzhez tartoznak.

A negyedik versszakban a malom a járó- vagy őrlőkerék kereksege miatt a Napot is hozhatja, míg az első versszakban a kaszálás eszközeként a sarló is számbajöhet, ami a holdsarló-alakjával a másik fővilágosítót, a Holdat is jelölheti. A Nap és a Hold a két legfontosabb asztrológiai bolygó, a nappal és éjszaka világító fő égitest, ezért őket fővilágosítónak is hívják.

Az ötödik versszakban a macska Szűz kód, de ennél fontosabb a tarka jelző, ami a sötétebb és a világosabb félév határán lévő (fekete-fehér=tarka) Kosra utal. Ennek megértéséhez példaként hoznám a Tejtenger köpülése című hindi mondát, ami a legfontosabb ottani teremtménysz. Ennek a mondának az elején a tavaszpontra álló csödör, Uccshaisravas tűnik fel, és más elbeszélésekből kiderül, hogy az egy fekete farkú fehér ló, vagy félig fehér, félig fekete farkú ló. Farkának színéről Vinata és Kadru vitatkozik, de ők is az alsó és a felső világ (a sötétebb és a világosabb félév) megjelenítői, minthogy ők a madaraknak (fényesebb félév képviselőinek) és a kígyóknak (sötétebb félév képviselőinek) a szülői. Így a tarka tavaszponti csödör a tavaszponti Kosnak felel meg, amit dalunkban a tarka szó kódol. Az Erős János című magyar népmesében hasonlóképpen a „tarka bárány” hozza a Kost a mese „araszoló” zodiákus rendszerében. Itt a bárány mint fiatal juh még inkább utal a Kosra. A rejtettebb kódolás felismerését itt a macskák hármas száma is segíti, ami utalhat a Kos háromholdházas voltára, vagy arra a széthajló (lehajló) ágú, hármas életfára (✚), ami olykor a Kos grafikus megjelenítése.

A hatodik versszakban a kő a Bak szokásos megjelenítője (tudjuk, hogy ilyen még a csont, a jég, az üveg, általában a megfagyott, megcsontosodott, megkövült anyagok és tárgyak, fogalmak – pl. koponya, szikla, üveghegy, stb).

A hetedik versszakban a szamár mint a ló megfelelője a Nyilast, a teknő annak párhuzamos szélei miatt az Ikreket, a kettő együtt a Tejutat is kódolja, a Tejút legjellegzetesebb kétpontos „Nyilas-Ikrek” kódját adva.

A nyolcadik versszakban a tehén a Rákot hozza (Tehén=Rák), de a kemence a fekvő félköríves alakjával a Mérleget is kódolja.

A kilencedik versszakban a medve Szűz-kód (Medve=Szűz). A (fekvő) cipő félköríves alakja miatt megint csak Mérleg-kód lehet.

A tizedik versszak mindkét sorában az elkészült cipő elfogyasztásáról van szó, akár a csirke, akár a hangya eszi azt. Az evés-ivás a Bikához tartozik, így ez a versszak a Bika is megjeleníti. Másrészt a csipegetés csőrrel történik, ami mint „szűrő-vágó eszköz” a Mars uralta Skorpiót hozza, a Mars fő attribútumait (kés, kard, tör) és a Skorpió faroktüskéjét idézve. Ezzel valamennyi jegy és a Tejút is előállt.

MAGYAR HÁRMAS ÁLLATÖVI RENDSZER												
	KOS TAVASZPONT	BIKA	IKREK	RÁK	OROSZ- LÁN	SZÜZ	MÉR- LEG	SKOR- PIÓ	NYILAS	BAK	VÍZ- ÖNTŐ	HALAK
ZOD. JEGY	♈	♉	♊	♋	♌	♍	♎	♏	♐	♑	♒	♓
NYUGATI KELETI	KOS KUTYA	BIKA DISZNÓ	IKREK PATKÁNY	RÁK ÖKÖR, TEHÉN	OROSZLÁN TIGRIS	SZÜZ MACSKA NYÚL, MACSKA	MÉRLEG SÁRKÁNY	SKORPIÓ KÍGYÓ	NYILAS LÓ	BAK KECSKE, BÁRÁNY	VÍZÖNTŐ MAJOM, IFJÚ	HALAK KAKAS, MADÁR
HOLDHÁZAK	KUTYA FARKAS (BÁRÁNY) KÉTFEJŰ MADÁR	DISZNÓ GALAMB	PATKÁNY/EGÉR BAGOLY, DENEVÉR	ÖKÖR, TEHÉN, BÖLÉNY GÓLYA, EGYSZARVÚ	PÁRDUC TIGRIS RÓKA	NYÚL, MACSKA MEDVE	SÁRKÁNY SZARVASKÍGYÓ GILISZTA	KÍGYÓ GÍMSZARVAS	LÓ DÁMSZARVAS	KECSKE, BÁRÁNY SZAKÁLL, SAKÁL	IFJÚ MAJOM HOLLÓ	KAKAS PÁVA
uralk. bolyg.	♂	♀	♂♀	♂	♂	♀	♀	♂	♂	♂	♂	♂

27. ábra

13. FELSZÁLLOTT A PÁVA, RÉVÉSZ BALLADÁK, HEGYET HÁGÉK, LŐTÖT LÉPÉK... SZABADULÁS A FÉRFI ERŐ, A NŐI ÖNFELÁLDOZÁS ÉS A HIT EREJE RÉVÉN

Korábban A természet újjászületésének analógiái és zodiákus megjelenítése című fejezetben részletesen tárgyaltuk a Kos-Halak átmenetre íródó „szabadulási”, „mentési” mechanizmust, amire ott számos szóbeli és vizuális példát is láttunk. A „Felszállott a páva” dal okán a jelenlegi (inkább akadémikus) népdalkutatás le is vonta azt a következtetést, hogy „A páva »szabadító madár« népdalainkban”, de az eddigiek alapján látható, hogy az annál jóval több, a pávának eddig is több ettől eltérő jelentését tárgyaltuk, és lesz még további is... Ebből a fejezetből az is kiderül, hogy a népdalvilágnak van egy különlegessége, amennyiben az nem csak a Halak-Kos típusú szabadítási mechanizmust ismeri – azt inkább a férfiak számára tartja fenn –, hanem a Vízöntőből való szabadítást is, amit alapvetően a nők szán. A zodiákus történetépítés tapasztalatom szerint akár 5-8 évszázaddal is megelőzi a kereszténységet, így nem csoda, hogy több ilyen szabadítási mechanizmus is kialakult. A természet egy része a ciklusváltásnál, a tél végére elpusztul, a természet más része meg tavasszal újjászületik. Az újjászületéshez kell egyfajta tartalék. Ez a természettel analóg mitikus történetekben is így van, és a szabadulásnak van egyfajta asztrológiai háttére is. A Halakból való férfi-szabadulás arra épülhet, hogy a férfit szimbolizáló Mars a Halakban a Skorpióból kap trigonos támogatást (ez egyfajta horoszkopikus hatás), ráadásul a Kosba lépve a legfelsőbb kozmikus rangra emelkedik (domicil), azaz „erőre kap”, cselekvőképessé, tehetőssé válik. A nőt megjelenítő Vénusz viszont a Vízöntőben kap trigonos támogatást a Mérlegből. Így a régebbi esetekben a férfi szabadulása a népdalokban a marsikus tulajdonságokra, tipikusan a „férfierőre” épül, míg a nő szabadulása a Vénuszra jellemző anyai önfeláldozásra, áldozathozatalra. A keresztény tematikájú vagy áthallású történetekben a szabadulás a hit erején vagy az isteni kegyelemen is alapulhat. Ez utóbbira példa – mondjuk – a Fehérlófia mese. Ott egyébként nem páva, hanem egy griffmadár (=Kos) viszi át a hőst az alsó világból a felső világba, és a szabadító erőt az eukarisztia szolgáltatja, mert Fehérlófia ahhoz csak a kenyeret (Jézus teste) tudja adni, amikor levágott jobbkézzel és bal lábbal mozdulatlanul fekszik a Halakban (a halnak nincs se keze se lába), de a griff borral, azaz az eukarisztia másik szubsztanciájával (Jézus vérével) itatja, és így, isteni kegyelem révén szabadul.

A férfi-szabadulás esetét a „Felszállott a páva” három változatán mutatnám be:

(160)

1. Fölszállott a páva Vármegye házára, 	2. – Rab vagyok, rab vagyok, Szabadulást várok. A jó Isten tudja, Mikor szabadulok!	3.– Rab vagy rózsám, rab vagy, Én meg beteg vagyok. Ha te kiszabadulsz, Én is meggyógyulok.
Sok szegény legénynek Szabadulására.		

(161)

Felszállott a páva Vármegye házára, Sok szegény legénynek Szabadulására.	Várj meg, páva, várj meg, Hadd izenjek tőled, Apámnak, anyámnak, Szívbeli mátkámnak.	Ha kérdik: hogy vagyok, Mondjad hogy rab vagyok, A jó isten tudja, Mikor szabadulok.	Rab vagy rózsám, rab vagy, Én meg beteg vagyok; Ha el nem jössz hozzám, Talán meg is halok.
---	---	---	--

(162)

Röpülj, páva, röpdülj Vármegye házára, A szegény raboknak Szabadulására.	 Leszállott a páva Vármegye házára, De nem ám a rabok Szabadulására. 	Felszállott a páva Vármegye házára, A szegény raboknak Szabadulására.
---	--	--

Az egyes dalok értelmezéséhez mindenképp azt kell tudni, hogy a Páva a Halak

Hold-háza és így a helyettesítője is. Régebben említettük, hogy a Halak az elzártságok háza is, ami a „gyakorlatban” lehet kaszárnya, kórház, börtön*, és azt sokszor valamilyen négyzetes alakzat jeleníti meg. Esetünkben ez a vármegyeháza négyzetes tömbje, ennek pincéjében található a börtön a rabokkal. Így a Halak a pávával és a „vármegyeházzal” is, azaz kétszeresen is kódolva van. Ez a történet kiindulási pontja. A Halak kétesélyes jegy, a természet-hez hasonlóan ott vagy „bennragadni” lehet, vagy továbblépni az új ciklusba (zodiákus értelemben a tavaszpontra álló Kosba, ami a természet újjászületésének a helye), ami a szabadulást jelenti. A szabadulást (új ciklusba lépést) itt a legtagabb értelemben kell venni. Korábban említettük, hogy ide tartozik a születés, újjászületés, helyreállítás, gyógyulás, gyógyítás, feltámadás, üdvözülés, a mennyországba kerülés, a család-, nemzetség- és országalapítás, a Teremtés mint „Világalapítás”, új élet kezdése esetleg új helyen, stb.

Mindhárom dalváltozat ugyanúgy kezdődik, de az első a kiszabadulást és a meggyógyulást hangsúlyozza (vagyis a szabadulást), a második a bennragadást, a harmadik pedig mind a két lehetőséget megjeleníti. A harmadik dal második versszaka a „bennragadásról” szól, amit a páva „leszállásához” köt, a harmadik versszak pedig a szabadulást hozza, itt a páva felszáll – ami a szabványos zodiákusban szinte így is látszik, a Halakból a Kosba tartó mozgásként. A dal nem részletezi, hogy a szabadulás a „kereszténység előtti” módon, saját erőből történik-e, amikor a hős küzdelem árán szabadul. Az első két dalban az „Isten tudja” kifejezés halványan utalhat a keresztény változatra is.

29. ábra [26]

A férfierő révén való szabadítás Halak-Kos kódú esetét egy dunántúli fafaragással is visszaigazolnám (29. ábra), amely egy tükrös (tükörtartó). Készítőjének, Hodó Józsefnek az első datált munkáit a kiegyezés utánról ismerjük, és valószínűleg 1890 körül hal meg. Az ábra baloldalán a tükrös előlapja látható EMLÉK felirattal, amiről a '48-as lobogókra jellemző farkasfog hatású, zászlórojt jellegű dísz lóg le. Ez persze nem valamiféle „szuvenír”. Lehetne „börtönemlék” akár 1848-ból is, ugyanis Hodó kanász, fafaragó és betyár volt, aki Madarassy László néprajzkutató szerint „többet ült börtönben mint otthon”, és tudjuk, hogy '48-ban is börtönben van. A mű értelmezése azonban mást valószínűsít. A tükrös előlapján baloldalt alul egy bárány látható, ami általában a Bakot, de magyar alkotásokon néha a Kost kódolja. Itt a Kosra gyanakodhatunk, ugyanis a jobboldali állat oroszlán, ami egy másik tüzes jegyet hoz, és a tükrös hátlapján a baloldali állat szintén a Kost, a jobboldali pedig az oroszlánt kódolja, amire még visszatérnék. Az előlapnál maradva, a két állat közötti nagy rojtban a Nyilas képjele ismerhető fel (íj és nyílvessző), ami azt jelenti, hogy alul a zodiákus

három tüzes jegye van megjelenítve. Később látni fogjuk, hogy ez a katona-témákra jellemző, és ezt látszik erősíteni a tükrös hátlapján feltűnő két huszár is. Az EMLÉK felirat felett egy úgynevezett virágtő, hétköznapi értelemben cserepes virág látható, aminek az az érdekessége, hogy abban megjelenik mind a 12 zodiákus jegy. Nem mennék bele a zodiákus jegyek képi kódolásának kérdéseibe, számunkra itt az a fontos, hogy az előlap középvonalában felül a széthajló levélpár adja a Kost, ezzel egy pontból indul a Rákot hozó ollópár, és vagy a közös kiindulási területet (a rák fejét), vagy az alatta lévő cserepet tekinthetjük a Skorpiót kódoló szarvas (Hold-ház) fejének, ami felett a növényi motívumok rajzolják ki az agancsot. A lényeg az, hogy az itt szorosan összefüggő három jegy-megjelenítéshez a tavaszponttól számított sorszám alapján rendre az 1-es, a 4-es és a 8-as szám rendelhető, és ezek az 1848 számait adják, azaz feltételezhető, hogy itt egyfajta „rejtvényként” – ami a zodiákusan kódolt képeken meglehetősen gyakori – az 1848-as szám van elrejtve. Térjünk át a tükrös hátlapjára! Igen érdekes maga a címer, ez ugyanis lényegében az 1849 áprilisáig, majd 1867-től használt koronás kiscímer (a Habsburgok trónfosztásával a koronát eltávolították), de a felső részén látható befelé hajló és az alsó részén látható kifelé hajló ív kimondottan a korona nélküli Kossuth címerek jellemzője. A „makrokompozíció”, márminthogy a címerpajzsot két huszár fogja közre, viszont a Magyar királyság 1874-től 1915-ig használtos középcímerére hajaz (azon a két huszár helyett két angyal látható). Ha Hodó (és sok más faragó) tudatosan alakította ki ezt a „nemlétező” kompozíciót, az azt jelenti, hogy számára nem a köztársaság kontra királyság kérdés volt lényeges, hanem a magyar függetlenség, melynek védelmezőit a nőarcú angyalok helyett a huszárokban látta. Vizsgáljuk meg a huszárok első nézésre szürreálisnak tűnő alakját! Mindkettő alteste (a „48-as mintájú” farkasfogas csík alatt) állatból van, és a kardjaik hüvelyeként adódik a farkuk, amely a két huszár esetében nem azonos nagyságú. A baloldalinak kisebb farka van, amiből az kutyának (=Kos) tételezhető, és így megfelel a túloldalon (az előlapon) szintén baloldalt látható Kosnak. A jobboldalinak nagyobb farka van, így az mint róka (Oroszlán Hold-ház) az Oroszlánt hozza, és megfelel az előlap jobb oldalán látható Oroszlánnak. Érdekes megfigyelni, hogy mindkét állat farka a tükrös két szélére felkanyarodva szinte folytatódik két olyan növényi motívumban, ahol a méretkülönbség még nyilvánvalóbb. Láttuk, hogy az előlap alján a Kos-Nyilas-Oroszlán jegysor van megjelenítve, ami a tüzes trigon. Ezzel pontosan azonos lehet a hátlap alján leolvasható sorozat, amennyiben ott középen a Nyilas van kódolva. Ott középen – meglepetésünkre – egy bekeretezett bárány egyfajta posztamensként, támaszként tartja a címerpajzsot, és alighanem Isten bárányaként (Jézusként) értelmezhető, Magyarország patrónaságát, támaszát itt is férfiellvűnek láttatva, akárcsak a két angyal katonákkal való kiváltásánál. Megerősíti ezt a feltételezést, hogy a zászlós keresztet tartó Isten báránya ábrázolásoknál igen gyakran a jobb mellső láb tartja a keresztet, és ezért térdnél vissza van hajlítva, ami a mi ábrázolásunkon is feltűnő. Bár alul így bárány van, a Nyilas sem hiányzik középről, ugyanis a tükrös közepén, feljebb több Nyilas-megjelenítés is értelmezhető. Először is maga a magyar címer is hozhatja a jegyet, minthogy a magyarság mundán asztrológiai kódja a Nyilas. Másodsorban a címerpajzs alján megfigyelhető növényi motívumok és a címer alja is egy olyan agancsnak tűnnek, ami a Nyilas (Dám-)Szarvas holdházát adja a hozzá csatlakozó és a fejet adó jellegzetes gömbölyített háromszögszerű (esetünkben három körre íródó) alakzattal. Harmadsorban a korona felső íve is tekinthető egy Nyilast kódoló íj-alakzatnak. Ekkor a „nyílvessző” szerepét a kereszt is játszhatja, ami ugyan nem szabályos szögű, de annak a feltűnő 45 fokos ferdesége (ami kétszerese a kereszt mai és Hodó korabeli ferdeségének) pont a Nyilas képjelében és más megjelenítéseiben is felismerhető szög. A hátlap középmagasságában megfigyelhető képírási sajátosság, hogy a huszárok kézzel tartják a címerpajzsot. Egyrészt a kéz általában a cselekvés képírási jelölője, vagyis a huszárok tetteik-

kel a hazájukat szolgálják, de ami ennél is fontosabb, a kar a test-lélek-szellem megjelenítésben a nyak és az öv közötti részként a lelkiséget idézi meg, azaz a katonák lelkükben kötődnek a hazához. A hátlap és az egész mű legfontosabb ábrázolása azonban a huszárok felett megjelenő két páva, melyek csőre egy háromágú alakzatot tart. Ezekből a két szélső ívesen kifelé hajlik, vagyis azok a Kos képjelét rejtik. A Páva Halak-holdház, és így a Kossal egybeíródva a Halak-Kos átmenetet jeleníti meg. Az egész mű összefüggéseinek figyelembevételével a lehetséges jelentések közül itt nem a huszárok, hanem a haza „szabadulása”, azaz felszabadítása, függetlenségének visszanyerése jöhet számításba. Erre utalhat az „1848” rejtjeles megjelenítése, a huszárok és a pajzs kapcsolata, a pajzs Kossuth-címerre jellemző oldalsó kialakítása. A szabadítási mechanizmus itt jól láthatóan épül a férfierőre, talán még a korona 45 fokos keresztje is erre utal, ugyanis ez a ferdeség a zodiákus jegyek képjelei közül a Nyilaséra (♐), de a bolygók képjelei közül a Marséra (♂) utal. Ez a Mars-megjelenítő a pávakkal és a Kos-motívummal egy szinten, a kép legtetején található és így az ábrázolásnak ez a zónája a Mars (a huszárok) mozgatta Halak-Kos átmenet megjelenítésének tekinthető.

Ugyanennek a mozgássémának van egy olyan női-férfi szereplős változata, amikor a Halak-Kos átmenet számos analógiás jelentése közül a születés van megjelenítve, és mozgatórugóként a marsikus férfi szerepel:

(163)

A fonyódi híd alatt

Lányok sütik a halat,

Főzfanyárson, piros nyelvű

kusztóróval pucolják,

A fonyódi híd alatt

ha megsütik a halat,

Tiszta fehér keszkenőbe takarják,

A legénynek úgy adják.

Az első versszakban bejelöltem a szóba jöhető szerelmi vonatkozásokat. A hal nemcsak női szerelmi jelkép, de alighanem a Halak jegyét is hozza, a piros utalhat a Kos tüzes jegyére. A „teremtő aktus” a vörös bolygóhoz, a férfit szimbolizáló Marshoz köthető. A második versszakban a megszületett és pólyába takart csecsemő feltételezhető, így az egész történet a születésre fut ki.

Tükrösökön is látható ez a változat, de a földi szerelem kendőzetlen megjelenítése miatt itt nem közölnék képet, csak rövid szóbeli leírást adnék. A Néprajzi Múzeum tükrös katalógusában 16522 szám alatt szerepel egy „tükörfá”. Ezen egy félreérthetetlen helyzetben lévő pár látható vízszintes helyzetben, a férfi felett pávával, a nő alatt egy kalással vagy arra hasonlító levélmotívummal. A páva persze a Halakat hozza, és a csőrében a Kos jelképét idéző, széthajló motívumos virágot tart, de a páva farka is olyan széthajló ívekkel van megrajzolva, melyek végén körök találhatók, és így azok nem csak hogy a Kos, de a Mars képjelét is hozzák (többszörösen). Így a fogantatás mögött mozgatórugóként a férfi, illetve a Mars van megjelenítve. A két szereplő láb- és kézrendszere a Szűz sematikus képjelét is megjeleníti, ami a nőre utal. A nő hasára a faragó egy kis lekerekített háromszög alakú jelet vágott, amit én (befogadott) magnak értelmeznék. A nő ágyaként megrajzolt, sok magból álló nagy kalász mint soroló motívum Szűz kód, és közvetlenül is utal a sokszorozásra, szaporodásra.

Hasonló jelenet látható a katalógus 103770 számú tükörfáján. Itt a Halakat nem a páva hozza. A nő „ágya” egy asztal, ami egy négyzetes alakzatként van megrajzolva, benne egy „X”-szel, ami a Halak képjelére utal. Ezt megerősíti, hogy a tükrös túloldalán látható „virágtő” nem trapéz oldalnézetű cserépben áll, hanem szintén egy X-et tartalmazó négyzetes edényben. A Kosra az ábrázolás bal felső részén széthajló levélmotívumok utalnak, a nő kéz- és lábrendszere a Szűz stilizált képjelét adja, a Mars képjelének nyele és köre a férfi

egy félreérthetetlen részeként van megjelenítve igen nagy méretben. A szimbolika ugyanaz, a fogamzást mint a tavaszponttal analóg új életkezdetet a Halak-Kos átmenettel és a Marssal kódolja.

Van a magyar balladakincsnek egy igen érdekes vonulata, amit az úgynevezett révész balladák képviselnek. Ezekben nyilvánvaló szabadítási mechanizmus figyelhető meg, de annak főszereplője és kezdeményezője nem férfi, hanem nő. Ezeknek a történeteknek a zodiákus háttere halványabb, és felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán van-e ilyen. Mint korábban jeleztük, „horoszkopikus” megfontolások azt valószínűsítik, hogy itt egy Vénusz a Vízöntőben típusú, a Mars a Halakban esettől eltérő szabadítási képletről van szó, ahol a Vénusz az egyik uralmi helyéből, a Mérlegből kap „trigonos támogatást”, ugyanúgy, ahogy a Halakban lévő Mars a Skorpióból. A balladatípus főszereplője a családos nő, az anya, aki a bolygók közül elsősorban a Vénusszal a nőiség alanyi megjelenítőjével azonosítható. A balladában feltűnő zajló víz a vízmotívum és a téli kép okán a télhez tartozó Vízöntőt keveri gyanúba. Hogy a történet egyfajta zodiákus gerincre íródik, azt megerősíti, hogy az itt elemzett egyik változatban, pontosabban annak az adatközlő által hozott kerettörténetében kimondottan zodiákus szimbolika van.

Tekintsünk egy egyszerűbb változatot, ebben mint az ilyen balladák mindegyikében a női szeretet és önfeláldozás vénuszi elve viszi át a hőst a Vízöntőn, a túlsó partra:

(164)

– Révészök, révészök, jószívű révészök,

Vigyetek által a Tiszán, túl a Tiszán, túl a Tiszán, ☿, ♀

– Nem lehet angyalom, nem lehet galambom,

Alacsony a csajkám orra, gyün a nagy hal, becsap rajta. ♄

– Van egy zsák aranyom, meg egy szép leányom, ☉, ♀

Azt is néked adom, vigyetek által a Tiszán, túl a Tiszán, túl a Dunán. ☿, ♀, ☉

– Nem lehet galambom, nem lehet angyalom,

Alacsony a csajkám orra, gyün a nagy hal, becsap rajta. ♄

Figyeljük meg, hogy az első sorban a „révészek” szó háromszor szerepel. Ugyancsak hármas ismétlődést látunk a második sorban, ahol a Tisza szó fordul elő többször, és a hatodik sorban, ahol két Tisza és egy Duna szó szerepel. A vízre utaló motívumok és a hármaság miatt jó okunk van feltételezni, hogy ez Vízöntő megjelenítés. Még akár a test, a lélek és a szellem átkelése is belelátható a három sorba. A Tisza népdalainkban Hold (nő) értelmű, a Duna Nap karakterű. De lényegesebb ennél, hogy az asszony ugyanilyen értelmű, Nap- és Hold karakterű ajándékot, ellentételezést ajánl fel az átkelésért: aranyat, ami a Nap alkímiai fême és a lányát, ami ebben a kettősben a Holdat jeleníti meg. A népmesék és népdalok nevezetes Nap-Hold-Vénusz rendszeréből itt kettő fel van ajánlva, csak a Vénusz hiányzik, amit az asszony hozhat. A ballada tipikus változatában az asszony végül magát, a saját szerelmét ajánlja fel, amire a révészek átvisszik őt és a család javait. Itt ez a „tartalék” hiányzik, és a révészek nem is viszik át a nőt. A negyedik sorban megjelenő nagy hal nyilvánvalóan mitikus lény, és maga a Halak, jelzi azt a jegyet, ahová a hős már nem jut át, de érthetjük ezt a „bennragadás” kódolásának is.

A tipikusnak tekinthető és szabadulást hozó történet a hosszabb változatokból hámozható ki. Kálmány Lajos Magyarszentmártonban, az erdélyi Torontál megyében gyűjtött fel egy szerkezetileg tökéletesnek mondható variánst, melynek prózai kerete a feleség Vénusz-elvű szabadító tettét a hazamentő **Rákóczi**ra is rávetíti.

(165)

Mikor **Rákóczi** kiszökött, **Rákócziné** mög mönt vóna utána **nyájával** (Υ), mindönivel, nagyon könyörgött a révészlegényöknek, hogy vigyék át a Dunán:

1. - Révészök, révészök, Jószívű legényök, Vigytök át az Dunán, Az Dunán! 	2. Uramtul maradott Három falka göboly , Azt is nektök adom, Odaadom! 	3. - Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom, Mer nagy zaj mén az Dunán, az Dunán!	4. - Révészök, révészök, Jószívű legényök, Vigytök át az Dunán, Az Dunán!
--	---	---	--

5. Uramtul maradott Három falka ménös , Azt is nektök adom, Odaadom! 	6. - Nem viszünk, asszonyom, Asszonyom, galambom, Mer nagy zaj mén az Dunán, Az Dunán!	7. - Révészök, révészök, Jószívű legényök, Vigytök át az Dunán, Az Dunán!	8. Uramtul maradott Egy nagy zsák aranyom , Azt is nektök adom, Odaadom!
--	---	--	--

9. - Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom, Mer nagy zaj mén az Dunán, az Dunán!	10. - Révészök, révészök, Jószívű legényök, Vigytök át az Dunán, Az Dunán!	11. Uramtul maradott Kökény szömű lányom, Azt is nektök adom, Odaadom! 	12. - Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom, Mer nagy zaj mén az Dunán, az Dunán!
--	---	--	---

13. - Révészök, révészök, Jószívű legényök, Vigytök át az Dunán, Az Dunán! 	14. Magam is odadom, Magam is odadom, Odaadom!	15. - Átviszünk, asszonyom, Asszonyom, galambom! Nem mén mán zaj az Dunán, Az Dunán!
---	---	---

Mikor áthajtották a **ménöst** (✂), **göbolyöket** (Ω) mög a **nyáját** (Υ), azt mondta Rákócziné, hogy fejjék mög a ménöst, göbolyöket mög a nyáját, oszt fürödjenek mög a tejbe. A révészök mögfejték, mikor beleültek, töpörtűje sülték benne (✂, Ω, Υ). Így mönekült mög Rákócziné.

A szabadítási történetben van egyfajta belső szimmetria: Rákócziné a **tüzes jegyek** által rejtetten kódolt **katona** fejedelemért, Rákócziért hoz áldozatot, de őt magát is a **tüzes jegyek** mentik meg, melyekben a rá áhítozó révészek „megsülnek”.

Itt már a tipikus történethez közelít látunk. Az asszony, hogy átvigye ingóságait és a lányát, végül a szerelmét kínálja fel. Előtte hiába próbálkozik háromféle falkával, a Napot megjelenítő arannyal és a Holdat hozó kökényszemű lánnyal. Csak maga, vagyis a Vénusz tud „szabadítani”. A tüzes jegyeket a három falka kódolja, de ezek a tipikus történetben nem szoktak szerepelni, szerepük láthatóan abban áll, hogy előjelzik Rákócziné „tűz révén” való szabadulását. Három falkáról van szó, ami valamiféle hármasságra figyelmeztet. A bevezető szövegben megjelenik a nyáj, ami juhnyájként a **Kost** hozza. A második versszakban megjelenik a göboly. Ez megtévesztő, mert mint marha a Rákot hozná. Itt arról lehet szó, hogy az Oroszlán tüzes jegyére nem akadt „tájbarát” zodiákus állat. Az **Oroszlán** megjelenítésének a háttérében az húzódhat meg, hogy ezt a jegyet az uralkodó bolygójaival, a Nappal lehet másodlagosan kódolni, és a Nap kerekességét, amit a képjele is jelez, a göboly szó kerekseget sugalló „ö” hangjai hozhatják. A **göboly** hízómarha, leggyakrabban **ökör**, az etimológiai szótár szerint eredetileg igenévszó lehetett, rokonai között van a göb, gömbölyű, gömb – valamennyi a kerekességgel kapcsolatos. A legkerekébb hangunk nem is az „o”, hanem az „ö”, ami szerepel a kör szóban, számos kereksegre utaló analógiás kapcsolattal (kerek, kerék, kerít, karol, kerül...), de ilyen az ölel, és az ahhoz köthető öl ige, a kerek öv, a kerekded benyúlást jelentő öböl is. Az ötödik versszakban tűnik fel a harmadik tüzes jegyet, a **Nyilast** hozó ménes (Ló=Nyilas). A Nap-Hold-Vénusz rendszer ugyanúgy jelenik meg, mint az előző népdalban, és amikor az anya a Vénusz szerepében magát ajánlja fel, „megtörik a jég”, nem mén zaj a Dunán. Hozzátenném, hogy a tipikus történet szerint az anya „önfeláldozó”, magát odaadó tetteivel áldozatot hoz a családjáért, de ebben a változatban kivételesen „megmenekül”, a szökésben lévő Rákóczi érdekében felajánlott

áldozataért cserébe. A „gonosz” révészek elnyerik méltó büntetésüket.

Folytatnám egy olyan népdal elemzésével, ami a Vízöntőből a szeretet (szerelem) útján szabadít, s valószínűleg örzi a Madarak voltunk című gyerekdalnál látott bűvárállatos teremtésmonda lenyomatát is.

(166)

1. Felmegyek a hegyre,	2. Tiszta feketébe,	3. S inkább elönteném,	4. Annak fenekéből,
Lenézek a völgybe,	Pohár a kezébe,	Mintsem rád	Igaz gyöngyöt szednék,
Ott látom a babám,	Köszönsd reám babám,	köszöntném,	Abból a babámnak,
Tiszta feketébe.	Hadd igyak belőle.	Tengernek a habját,	Gyöngykoszorút kötnék.
Ott látom a babám,	Köszönsd reám babám,	Kalánnal kimerném.	Abból a babámnak,
Tiszta feketébe.	Hadd igyak belőle.	Tengernek a habját,	Gyöngykoszorút kötnék.
		Kalánnal kimerném.	

Az első versszakban megjelenő „Felmegyek a hegyre, / Lenézek a völgybe” sorpár értelmezéséhez emlékeztetnék rá, hogy a kopár hegy sokszor a Bak megjelenítője, aminek a túloldalán lévő lejtő értelemszerűen a relatív mélyedésben – völgyben – meghúzódó Vízöntőhöz vezet. Ha a hegy és a völgy így jelenik meg, a hegy kopár jellegének a megjelenítésére talán nincs is szükség, gyanakodhatunk a Bak-Vízöntő jegypárosra. Figyeljük meg ezt a szituációt a „Magányos cédrusnak” elnevezett Csontváry-festményen (30. ábra)!

30. ábra [25]

Itt csak a festmény alját hozom, ahol a számunkra érdekes jegyek láthatók, jobbról balra haladva. A jobb felső sarokban a piros, fehér, zöld, azaz a magyar trikolór szinei szerepelnek, ami a magyarság mundán-asztrológiai jegyét, a Nyilast kódolja. Ettől balra látjuk a kopár hegyet, ami a Baknak felel meg. Ennek a lejtőjén leereszkedve egy „völgyhöz” érünk, ami a Vízöntőt jeleníti meg. Az égen „kétrét hajló” Vízöntő ráfed az előtte álló Bakra és az utána álló Halakra is, így annak a közepét valahol a fánál (vagy attól kissé balra) feltételezhetjük. Balról majdnem a fáig nyúlik egy hal alak (=Halak), aminek a „farkuszonyára” egy fejjel lefelé álló Kos jel írható.

A 109. számú dal első versszakában tehát a Bakból a Vízöntőbe érkezünk (völgy) ahol a harmadik sorban a fekete gyászruha jelzi a szerelmesek kényszerű elválását. Ez meg is felel a Vízöntő már tárgyalt, elválást hozó szerelmi jelentésének. Egy korábbi példát hozva:

(167)

Felmentem egy *hegyre*,

Lenéztem a **völgybe**.

Ott látám édesem,

Más ölébe üle.

Itt természetesen férfi- és női szerelmi jelkép is azonosítható, de nem összehozó, pontosabban nem a dalban megszólalóval összehozó értelemben. A más ölében ülő szerető elvált a beszélőtől, és ez a völgy által kódolt Vízöntőnek felel meg.

31. ábra [13,7,29]

A második versszak a gyászruhát a kedves kezében tartott pohárral egészíti ki. Ez sem jelent mást. A sztyeppe népek ismert síremlékei azok a kőbabák (31. ábra jobb panel), melyek kezükben serleget tartanak. Ez a Vízöntő „pohara”. A 31. ábra középső paneljén egy Fekete-tenger melléki szarmata bronztükrő nyelét látjuk. Ezen az ivókürt hozza a Vízöntőt, az utána következő Halakat a keresztbe tett lábak, a Kost az orr- és szemöldökvonal. Kurgánból származó műtárgyról, tehát temetkezési mellékletéről van szó. A 31. ábra bal paneljén a korábban tárgyalt Kobjakovói nyakék központi figuráját látjuk. Ez is sírmelléklet, amin a pohár a Vízöntőt, a lábak a Halakat, a felső ruházat széthajló kivágása a túlvilágra lépésnek megfelelő Kost hozza. Figyeljük meg, hogy a „szabadítási képlet” a Halakkal együtt a Vízöntőt is tartalmazza! Visszatérve a népdalhoz, a „Köszönts reám babám, hadd igyak belőle” sorban ezzel a halál-pohárral való felköszöntést kéri a dalban megszólaló. „S inkább előnteném, mintsem rád köszönném” – hangzik a válasz, ahol az „előnteném” a völgy, a gyászruha és a pohár után megint csak a Vízöntőt idézi. Nincs kizárva, hogy itt egy halványabb test-lélek szellem megjelenítéséről van szó, de ezek kódolása (talán a koccintás kivételével) meglehetősen gyengének tűnik ahhoz, hogy azt egy ilyen didaktikus munkában érdemes lenne részletezni. Inkább a harmadik és a negyedik versszakban megbúvó szabadítási sémára és az ugyanitt felsejlő teremtménysz-motívumra összpontosítanék. A „szabadítás” fikatív, hisz a megszólaló feltételes módon fejt ki nem is annyira a szándékait, mint inkább az eltökéltségének a komolyságát (Tengernek a hajját kalánnal kimerném), de maga a mentési képlet szabályos, minthogy a Vízöntőből való Vénusz-elvű, vagyis a szeretetre és a szerelemre építő szabadításról van szó. Bernáth Béla még a kanalizáshoz is társít szerelmi jelentést, de inkább a negyedik versszakban szereplő gyöngykoszorú kötésre utalnék, aminek a nász-jelentését már vizsgáltuk egy menyasszonykísérőben:

(168)

[Ne sirasd **gyöngykoszorúdat**,:]

[Mer én néked **kötök** újat.:]

[Éjjel-nappal **kössed** rózsám,:]

[**Úgy sem lesz**ek többet leány.:]

„Szélesebb a szerelem a tengernél” – halljuk egy szerelmes dalban, ami akár a Vízöntőből való szerelmi (Vénusz-elvű) mentés tömör és képszerű összefoglalása is lehetne.

Igen érdekes, hogy a Madarak voltunk mondókához hasonlóan itt is összeíródik a nász mint teremtmény aktus és a Világteremtés képe, ahol – mint tudjuk – mind a kettő a szabadítási történetek szélesebb analógiarendszeréhez tartozik. Az „Annak (a tengernek) fenekéről gyöngyszemeket szednék” sor megfelel a gyerekdal „A tengerbe szállanék, / Gyöngyszemet szedegetnék” sorpárjának, ami a föld tenger fenekéről való felhozatalát ötvözi a szerelmi szállal.

Eddig az új ciklusba lépés két tipikus vonalát tárgyaltuk, az egyikben a férfierő, a másikban a női önfeláldozás adta az átlépéshez szükséges „tartalékot”, továbbleadó erőt. Ebben a mitika a természetet, a természeti évet másolja, a télből a tavaszba való átlépéshez (Vízöntő-Halak-Kos átmenet) ott is fizikai, például lebontható energiatartalékra van szükség. A mitikus történetekben ez persze más szinten jelenik meg. A keresztény szimbolika kialakulásával az eddig tárgyalt férfierő és női önzetlenség mellé felsorakozik a hit útján való szabadítás, ami erősen hajaz a női szeretet-elvű szabadításra, de azt már férfi is gyakorolhatja. E harmadik esetre említettük már példaként a Fehérlófia mesét, ahol az eukarisztia – pontosabban annak az egyik princípiuma, a griffmadár által felkínált bor – teszi lehetővé, hogy a főhős az alsó világból a felső világba lépjen. Ehhez persze Fehérlófiának is (keresztényi) szeretetet kell gyakorolnia, megmenti a griff fiókáit, aminek áthallása van a Jézus-jelkép pelikánmadár legendájára, aki még az idegen fiókat is saját vérével táplálja. Fejezetünk zárórészében a sokszor népdalként is fennmaradt (énekelt) archaikus népi imák köréből mutatnék egy példát a hit általi szabadulásra. Középkori fogalmazással úgy is mondhatnám, hogy a siralomvölgyből való szabadulásról van szó, vagy ami ugyanaz, a mennyországba való átlépést, a menny kapuján való belépést látjuk. Az Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék. lőtöt lépék című munkájában közölt 97. számú ima a következőképp szól:

(169)

1. Hegyet hágék,	Ÿ
2. Lőtöt lépék,	≈
3. Kőkáplonicskát láték, (variáció: kápolnecsát)	Tél
4. Bellől arannyas, (variáció: aranyos)	Szentély – (Atya)/O. Sz?
5. Küel irgalmas,	Hajó – Szt. lélek/O. Sz?
6. Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala.	Fiú/ Oltári szentség?
7. Aran(y)hajával leeresztvel,	≈ 2. téli jegy
8. Arankönyveivel kicsordulval,	⌘ 3. téli jegy
9. És aranszekállával kitépvel.	Ÿ 1. téli jegy
10. Eljőve Szent Világ Úristen és megkérdeztén:	Atya
11. Mié't ülsz itt, Szent Világ Úrjézus Krisztus,	Fiú
12. Aranhajadval leeresztvel,	≈ 2. téli jegy
13. Arankönyveidvel kicsordulval,	⌘ 3. téli jegy
14. És aranszekálladval kitépvel?	Ÿ 1. téli jegy
15. Azé(r) ülök itt, Szent Világ Úristen,	Atya, (Fiú)
16. Várom a harangokat, megkonduljanak,	(Lélek v. Egyházi rend szentsége?)
17. A bűnösök ide folyamoggyanak,	Bűnbocsánat szentsége
18. Bűnbánatot tarcsanak,	Bűnbocsánat szentsége
19. Szent asztalomról táplálkoggyanak,	Eukarisztia
20. Hogy örök életet éljenek.	Öröklét
21. Aki esztet elmongya eszte lefektibe,	Napszak-3
22. Reggel felkeltibe,	Napszak-1
23. Testye beteg,	⌘ Test (Betegek kenete szentség?)
24. Lelke készül,	⌘ Lélek (Betegek kenete szentség?)
25. Boldog mennyország ajtaja nyitul', áment.	Ÿ

Az első két sor megfelel az utoljára elemzett népdal „Felmegyek a hegyre, / Lenézek a völgybe” sorpárjának. Valószínűleg érthető, hogy a „Hegyet hágék” jelentése: felhágтам, felmentem a hegyre; a „Lőtöt lépék” pedig „lejtöt lépék”, lejtőre léptem, lementem a lejtőn jelentésű. Korábban tudjuk, hogy ez megfelel a Bak-Vízöntő jegypárnak, azaz a bevezető már jelöli a tél időszakát, ahonnan a szabadítási történetek tágabb, négyévszakos értelmezésben indulnak. A harmadik sorban szereplő „Kőkáplonicskát” szóban a kő előtag szimbolikailag igen fontos, ugyanis a kő (mint tudjuk a jéggel, csonttal, üveggel együtt) a mitikus szövegekben a Bak, négyévszakos értelmezésben pedig a tél megjelenítése lehet, és ezt hamarosan kibontva is látjuk, a tél három jegyének formájában. Egy másik archaikus ima is megerősíteni látszik az itt láttatott kápolna télre (Bakra) „kódolását”, de ennek az értelmezéséhez kitérnék az archaikus imák Tejútszimbolikájára is:

(170)

Tenger mellett van egy mostor,
Kívül aranyos, bellü' kegyelmes,
Abban van egy héccer fölszenteltetett szent oltár,
Az előtt mondja Szent Péter és Szent Pál az új misét,...

Az első sorban szereplő mostor (monostor, kolostortemplom) a tenger mellett van. A tenger – Fekete tengerként és tengersizet formájában, sokszor a Tejutat adó „aranyfával” együtt is – feltűnik az archaikus imádságokban, és a szövegösszefüggésből beazonosítható, hogy ott vagy a túlvilágra lépés helyeként értelmezett Tejútlábról, vagy a leszületést hozó Tejútról van szó. Tudjuk, hogy a Tejútra az Emese álmában látott „dinasztialis leszületés” is íródhat. Erre példa:

(171)

Tengerbe lévő pámfa szülte ágát,
Ága szülte levelit,
Levele szülte gyümölcsit,
Gyümölcse szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Szent Fiát.

A tenger (lásd Fekete tó, a tenger 77-ik azaz 7x11-ik lunáris osztószervezetű, az alsó világot hozó szigete a népmesében) itt hagyományosan a Tejútlábat kódolja, ebből „nő ki” a pálmafával szimbolizált Tejút, amire a dinasztialis leszületés íródik.

Tisztán a Tejútlábra kódolt elszólíttatást hoz a következő példa:

(172)

A tenger fényébe' van egy aranytemplom,
Abba van egy aranyasztal,
Kire Krisztus Urunk szent fejét lehajtotta,
Szent lábát kinyújtotta,
Szent kezét összetette,
Szent szemét béknyta,
Szent vérét kiontotta,
Öt sebét kinyitotta.

Itt a „fényébe” vélhetően fővenyébe értelmű, ami hasonlít a Tejútláb ismert „sivatag, pusztá, mező, legelő” metaforáihoz, de a Tejútlábat fényes szemnek, körnek is szokták nézni, amit itt az archaikus imákban sokszor kereknek tételezett kápolna vagy asztal is megjelenít. Egy másik példában mind a leszületés, mind az elszólíttatás megjelenik:

(173)

...Jézus Krisztus azt parancsolta:

Vigyétek, vigyétek el az én kegyes véremet

Tengernek szigetébe, műhelyébe,

Ott ül asszonyám, Boldogságos Szűz Máriám,

Oh fiam, fiam, de szánom, bánom a te kínszenvedésedet.

Jézus vére a Tengerszigetben azaz a Tejútlásban, az elszóliítás, a túlvilágra lépés helyén jelenik meg, erre utal a kínszenvedés is, Mária feltűnése viszont a leszármazás révén hozza a Tejutat.

A Tejútláb megjelenítéséhez a Halak-Kos értelmű megtisztulás (megújulás) csatlakozik a következő példában:

(174)

A tenger közepén van egy kis aranyasztal,

Azon térgyepel az Atyaisten,

Odamegyen Szen' Pál, Szen' Péter, mondvár néki:

Mennyetek el a fekete föld szélére

Hirdessétek ezt az imácsságot,

Aki elmongya pénteken reggel,

Szombaton este, vacsoratájba'

Hét halálos bűne vóna, mé'js megbocsájtónna.

Említettük, hogy a Tejútlábat fényes (olykor vörös) körnek is nézik (pl az óriás izzó vassal kiszúrt szeme görög vagy kaukázusi példákban), ezt hozza a tengerben megjelenő aranyasztal. A fekete föld széle az év sötétebb felének a széle, kis éves irányban a Kos, de gondolhatunk a népmesék Feketeországnak (téli jegyek) való átkelésre is, ami ugyanazt jelenti, vagyis szabadítási képletet látunk, aminek a végpontján – a Kosnál – bűnbocsánattal járó megtisztulás áll. Megjegyzem, hasonló imákban a történet végén álló Kost piros hajnal (egy egyszerű analógiarendszer szerint a Nap a Kosnál születik, az a napfelkelte, a Ráknál delel, és a Mérlegnél nyugszik, bukik le az alsó világba), Mária kapuja (a mennybe lépés helye) és más alkalmas képek hozzák:

(175)

Napkeletre tekintek,

Ott látok egy aranyágot,

Aranyágon zöldességet,

Ott van Krisztus

Térdig vérbe, könyékig könnybe,

(176)

∩ Ingovánnak három ága, ✠-∩

∩ Nyiss kaput, angyal,

∩ Nyújcs kezét, Mária,

Hogy mük es mehessünk boldog

✠ mennyországba, ament. ∩

A (175) példa értelmezése: a napkelet a hagyomány szerint a Kos irányában van, az aranyág halványan utal a Kos képjelére, de azt a zöldesség pontosítja (ez a Kosra mint a tavaszpont, a tavaszi zöldülésre utal, de innen indul a mesék Zöldországa is). A vér és a könny nedves közege és Krisztus véráldozata is a Halakra utal, a teljes Halak-Kos megjelenítés a megváltást hozza.

A (176) példában az ingovány mint nedves közeg a Halakat hozza (lásd az Asina monda mocsarát, vagy azt a mocsarat, amiben Hunor és Magor öt évig ül a Csodaszarvas-mondában, mielőtt a hatodik évben „kicsapnának” a hatodik jeggyel megjelenített szüzekre). A Kos „három ágas” megjelenítésével is találkoztunk már. Az így jelzett Halak-Kos átmenetre a mennyországba lépés íródik, „Mária kapuján” keresztül.

Visszatérve a 170. példára, ami megerősíti, hogy a „Hegyet hágék, lőtöt lépék” imában a kápolna a Bakra (télre) van kódolva – a szöveg szerint a monostor a tenger mellett van. Mivel a tenger a most elemzett példák szerint is a Tejútlábat (Skorpió-Nyilas) hozza, amellé a Bak esik (az idő előrehaladásának irányában). Ez azt jelenti, hogy a 170. példa „Kívül aranyos, bellü' kegyelmes” monostora a tél kezdőjegyéhez, a Bakhoz (vagy tovább haladva, a téli jegyekhez) van rendelve. Ugyanezt látjuk a „Hegyet hágék, lőtöt lépék” ima „Bellől arannyas, küel irgalmas” kőkápolnájának esetében is.

A (169) ima 4., 5. és 6. sora valószínűleg egy hármasság egységet alkot. Egyértelmű magyarázatára nem vállalkoznék (úgy látom, mások sem), inkább csak feltételezésekkel élnék, amit kérdőjellel jelöltem. Ennek a három soros egységnek a változatai igen nagy számban fordulnak elő az archaikus imákban. A kápolna helyett ritkábban templom, szentegyház (ezt régen szintén templom értelemben használták), torony, (Mária feltűnése esetén) rózsás bástya, rózsás bárka, paradicsom, karastrom, kerek kápolna fordul elő, és az utóbbi előtt a szövegben kétszer fordul elő a „kerepegyik” ige, ami hármasságra figyelmeztet. A mi szövegünkben a kápolna „Bellől arannyas, / Küel irgalmas”, de megnehezíti és kétirányúvá teszi az értelmezést, hogy ez más imákban szinte mindig fordítva látható, például „Kívü aranyos, bellő irgalmas”. Ez utóbbi a tipikus, és mivel az adatközlők származási helyén a szóhajóhető kápolnák kívülről egyáltalán nem aranyosak vagy kincsesek (ez utóbbi jelző is előfordul), ennek a kifejezésnek közvetlen jelentése aligha lehet.

32. ábra [32]

Átvitt értelmű jelentésként gondolhatunk például az oltáriszentségre – egy kehely, a cibórium vagy a monstrancia (Úrmutató) olyan „lak”, ami kívül legtöbbször aranyos. A teológiai értelmezés szerint az oltáriszentség kegyelmet közvetít, ami az irgalmon is túlmutat, az magába foglalja Krisztust és közvetlenül egyesíti vele a lelket. Ez pontosan megfelel a sorhármasság tipikus esetének (kívül aranyos, belül irgalmas, és benne lakik Jézus). Különösen jól láttatják ezt az elvet azok a régi monstranciák, melyek felső része kápolna vagy torony alakú (32. ábra), kívül aranyosak (ritkábban ezüstből vannak), „bennük lakik Jézus” és a kenyér amely megtörettetik, és ez utóbbi rejtje az irgalmat – szigorúan véve a kegyelmet – amit Jézus a bűnök eltörlésére irányuló önfeláldozásával gyakorol:

„»Vegyétek, egyétek, ez az én testem!« Azután vette a poharat és hálát adott, nekik adta, és ezt mondta: »Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az

én vérem, a szövetség vére, amely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára«” . A következő imában nem is lehet eldönteni, hogy az „aranyos” és a „kegyelmes” a kápolnára vagy az oltáriszentséget sejtető oltárra vonatkozik-e.

(177)

Amott vagyon egy kápolna,
Amellett van egy ótár,
Kívül aranyos, bellü kegyelmes,
Ott mond Szent Pál apostol új misét,...

Mutatnék egy olyan imát is, ahol nem csak az oltár, de konkrétan az ostya is feltűnik:

(178)

...Úristen, eleven ostyácska,
Amott látok egy rózsás bástyát,
Azon látok egy aranyos oltárt,
Azon mondja Szent Péter és Szent Pál az ő új miséjít.
Oh Asszonyunk, Mária,...

Itt együtt látjuk a máshol a kápolnát helyettesítő tornyot („bástya”), az oltárt, az oltárt, a misét, aminek a legfontosabb mozzanata a felsorolt elemekhez köthető átváltoztatás (a kenyér és a bor átváltoztatása Jézus testévé és vérévé). A rózsás jelző itt alighanem Máriára utal, aki igen gyakran mint „Fehér rózsza, Mária” jelenik meg az archaikus imádságokban. Az új mise kifejezés, amit az archaikus imákban Szent Péter és Pál (együtt) vagy Jézus maga celebrál, talán a korai keresztény istentiszteleti formára vonatkozik, de semmiképpen sem a II. Vatikáni zsinat „új miséjére”, ugyanis az adatközlők az imákat jóval 1966 előtt tanulták. Csíkmadaras községben egyébként a XVI. század elején (1500?) építettek egy kápolnát, amit lebontottak és helyén a XVIII. század végén a Szent Péter és Pál templom épült meg. Még az is megfordult a fejemben, hogy a szövegnek ehhez, vagy egy hasonló, elfelejtett kápolnához lehet köze.

Térjünk át a 4-6. sorok másik lehetséges értelmezésére, ami nem a tipikus „kívül aranyos, belül irgalmas (kegyelmes)” látomáshoz, hanem a fordítottjához, az itt vizsgált ima „kívül irgalmas, belül aranyos” szituációjához köthető. Ennek a formának a kivételessége miatt akár szövegromlásra is gondolhatunk, de egy elvontabb jelentést is közvetíthet. Esetünkben egy olyan egyszerű templomról – kápolnáról van szó – ami feltűnően két részre oszlik, a hajóra és a szentélyre. Az ilyen templomnak nincs lerekesztett nartexe (ami a testi-lelki előzetes megtisztulás helye volt) és más leválasztásai, tipikusan „egylégterű” és abban igen élesen és jól láthatóan különül el a két rész, a hajó és a szentély. A szentély a templom legbelsőbb, megszentelt, „istenközeli” része, és a transzcendencia szempontjából ez van belül, míg a szentélyrekesztőn (szentélyrácson) kívüli hajóban ülnek a hívek. A hajóról hallottam olyan megközelítést is, hogy az a hívő lelkek „bárkában való utazásának” a helye, ami a „révülés” új formájaként révben, transzcendens átmenetben, mintegy a földi valóság és az égi világ között félúton, átkelésben hordozza a lelkeket, akikre belülről, a szentélyből terjed ki a kegyelem a Szentlélek közvetítésével. Ilyen megközelítésben a szentély van belül, ami a katolikus templomokban egy díszítettebb, külsőségesebb hely. Ez utóbbira is utalhat az aranyos és kincses jelző (az ortodox templomok szentélyzáró ikonosztázai még ennél is díszítettebbnek látszanak). A „Hegyet hágék, lőtöt lépék ima” „Bellől arannyas, / Küel irgalmas” sorpárja ennek a képnek felel meg. A szentélyhez hozzárendelhető a szellem, a kegyelmet közvetítő szentlélekhez a lélek, a hajóban ülő hívekhez a (passzív, befogadó) test, vagyis a templom szakrális működése mögött egy test-lélek-szellem hármas is látható, amit tovább lehet vinni az Atya-Fiú-Szentlélek hármasra, azaz a Szentháromságra is. A 4-6. háromsoros egység 6. sorában megjelenik a Fiú („Szent Világ Úrjézus Krisztus”), az 5. – „Küel irgalmas” – sor ekkor a kívül ülők felé az irgalmat közvetítő Szentlélekhez köthető, míg az Atya princípiuma a „Bellől arannyas” (negyedik) sorban láttatott szentélyhez rendelhető.

A 7., 8. és 9. sorban szintén egy hármas rendszer ismerhető fel, ez alighanem a szabadulás helyszínét adó tél három jegyét hozza. A legnyilvánvalóbb az „aranszekálladval kitépvel” kifejezés, minthogy a szakáll a mitikus történetekben a Bakot kódolja, a Pap-Kustár körben a Szakáll egyenesen a Bak Hold-házaként van megadva. Az „Arankönyveivel kicsordulval” sort a könnyek nedvessége miatt a Halak vizes jegyéhez rendelhetjük. Itt persze a vízmotívum okán a Vízöntőre is gondolhatnánk, de arra inkább utal az „Aran(y)hajával leeresztvel,” sor, ami a „(az egeken) kétrét hajló” jegyet, a Vízöntőt idézi az arcot kétoldalról keretező, „kétrét aláhajló” haj láttatásával. A három téli jegy (a mentés-szabadítás kiindulási helye) megismétlődik a 12-14. sorokban. A „Szent Világ Úristen” a 10. sorban az Atyát, a „Szent Világ Úrjézus Krisztus” a 11. sorban a Fiút hozza, azaz a Szentháromság két princípiumát a hároból. A 15. sorban ismét feltűnik az Atya, de itt Jézus a megszólaló, tehát rejtve a Fiú is jelen van, és a következő sorokban a Szentlélekre is gyanakodhatunk, minthogy a 16. sorban megszólaló harangokat – már csak a harangszó hirdető, közvetítő

jellege folytán is – szokták a Szentlélek szavának (egyébként arra jellemzően személynek is) tekinteni, sőt talán a 17. és a 18. sorban feltűnő gyónás mint lelki tevékenység is ide köthető, minthogy az Atya-Fiú-Szentlélek hármast a műalkotások rendszeresen feleltetik meg a szellem-test-lélek rendszernek (ilyen sorrendben), amire még zodiákus és tarotközeli kódolás is kialakult. Megjegyzem, a „modernebb” (hosszúasztalos) Utolsó vacsora freskóknak van egy olyan evolúciója, amikor az asztalnál ülő apostolok segítségével az örökkévalóságot az úgynevezett fix kereszttel (erre van kódolva a négy evangélista is), az eukarisztiát a Bikával és a Vízöntővel, a Szentháromságot a tüzes, a levegős és a földes jegyekkel (trigonokkal) jelenítik meg. Ghirlandaio például három Utolsó vacsora freskót fest, és mindegyikben pontosan egyet hoz az említett három rendszerből. Ugyanez a három szakrális fogalom ebben az imában is feltűnik – a 18. sorig bezárólag már többször gyaníthattuk a Szentháromságot, de a 19. sorban megjelenik az eukarisztia, a 20. sorban pedig az öröklét is. A 21. és a 22. sorban imaidőpontként a hagyományosan a napfordulós pontokhoz rendelt két napszak van megadva, a 23. sorban szó szerint jelenik meg a hamarosan túlvilágra lépő test, a 24. sorban a lélek. Felvethető, hogy az ima a hét szentség egy részét is tartalmazza, ekkor a 16. sor az egyházi rend szentségével, a 23. és a 24. sor a betegek kenetének szentségével hozható kapcsolatba. A Halak-Kos átmenetből a leggyakrabban a halált jelentő Halakra a „Testye beteg, / Lelke készül” sorpár utal. A zárósorban a „mennyország ajtaja nyitul” kifejezésbe akár a Kos szétnyíló képjelét is beleláthatjuk. Itt a mennyországba jutás az új ciklusba lépés, a „földi siralomvölgyből” való szabadulás helyeként jelenik meg. Az átlépés közvetlen mozgatórugója, „erőtartaléka” itt és más archaikus imákban is maga az ima, az ima erejébe vetett hit, ez a 21. sorból, illetve onnan folyamatosan olvasva derül ki: „Aki esztet elmongya eszte lefektibe... Boldog mennyország ajtaja nyitul', áment”.

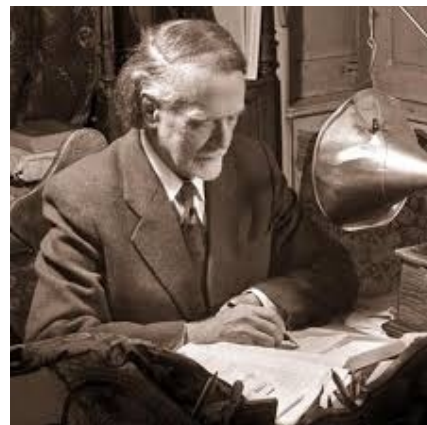
*Az elzártságok házából való szabadulás eseteinek szemléletes összegzését adja az ősegyház imáit fenntartó görögkeleti szertartás könyörgése:

„A hajózókért, utazókért, betegekért, fáradozókért, foglyokért s ezek szabadulásáért könyörögjünk az Úrhoz!”

Itt megjelenik a betegségből való szabadulás, aminek a kórház a színhelye, a hajózók szerencsés túlélésének képe, ami a katonadalok hadihajóit tartalmazó szabadulási motívummal rokon, a foglyok szabadulása a börtönből, amit a szegénylegények szabadulásaként látunk viszont a népdalokban.

14. MADARAK VOLTUNK. EGY ŐSI TEREMTÉSMONDA-TÍPUS MEGJELENÍTÉSE EGY GYEREKMONDÓKA VÁLTOZATAIBAN

Kodály Zoltán Hat tréfás kánon című füzetében szerepel a Madarak voltunk című gyerekdal. Az ebben megbúvó szerelmi szimbolikára Bernáth Béla is felfigyelt, aki a számos híres tudósunk által jegyzett „Erősz a folklórban” gyűjteményes munkának A szerelem képes nyelvéről című fejezetében tárgyalja a dal szerelmi vonatkozásait. Ez önmagában nem indokolná, hogy külön fejezetben foglalkozzunk a mondókával, de van ennek a dalnak egy érdekes rejtett rétege, ami a Föld teremtésének egy régi mítoszáat örökíti meg, miközben az ember „leszületésének” személyes történetét is hozza. Ez a kettős tartalom azért is fontos számunkra, mert kulcsot ad más nehezen értelmezhető dalok rejtett tartalmának a megértéséhez is. A népi-mitikus szemléletben ugyanis – és erről már a Halak-Kos átmenet jelentéseinek említésekor szóltunk – az ember leszületése a Teremtéssel is analóg (mint ahogy sok más „nagy Kezdettel” is), lévén hogy a fogamzás is „teremtő aktus”.

33. ábra [28]

A mondóka számos változatát ismerjük, itt egy olyan áttekintő mondókaváltozatot adnánk közre, melyet Borsai Ilona szerepeltet A magyar dal könyve című – Dobszay László által Kodály születésének 100. évfordulójára megjelentetett – munka első fejezetében:

(179)

„V. HA ÉN (KIS) MADÁRKA VOLNÉK (mikor én kis madárka voltam; madarak valánk; madarak voltunk; verebek valánk)

VI. A TENGERBE SZÁLLANÉK (földről-földre szállodogáltam; földre szállánk; földre szálltunk)

VII. GYÖNGYSZEMET (köles szemet; búzaszemet; köles-kását; zöld füvecskét) SZEDEGETNÉK (szedegettem; szedegeténk; szedegetünk)

VIII. TÖKBE TESZEM (tettem; tettük; töltők) TÖK NEM ÁLLJA (tartá)

IX. VASBA TESZEM (tettem; tettük; töltők) VAS MEGÁLLJA (nem állja, megtartá; – Kasba hánynám, kas nem telnék)

X. CSIRIP-CSERÉP (vö. csir-csár stb. 60. pl.)”

Igazság szerint ez a 63. számú kiszámoló (mondóka) „változattáblázata”, annak is csak a második fele, de ez tartalmazza a számunkra lényeges vonatkozásokat. A nagybetűs részeket össze is olvashatjuk, így egy „tipikus” változathoz jutunk:

„Ha én (kis) **madárka** volnék, (Felső erő. kezdet-vég, **Levegő**)
A **tengerbe** **szállanék**, (Víz vagy **Föld**, változat szerint, **Levegő**)
Gyöngyszemet **szedegetnék**, (A föld vagy test/lélekmag felhozatala a tenger fenekéről)
Tökbe teszem, *tök* nem állja, (Férfi)
Vasba teszem, **vas** megállja, (Nő)
Csirip-cserép.” (Tűz – a Kos okán is, vissza a **madárhoz**)

Úgy mondanám, hogy ez a mondóka szinte körforgásszerűen ábrázolja a „test- és lélekmag” útját az ember ciklikus leszületésekor és elszóllítatásakor, összeírva azt a Föld teremtésével. A körforgásos leszületés stációrendszerében a sztyeppi kultúrák „Első őse”, a madár egyben a személyes élet Kezdet-ét és a Vég-ét jelöli, összeíródva az úgynevezett

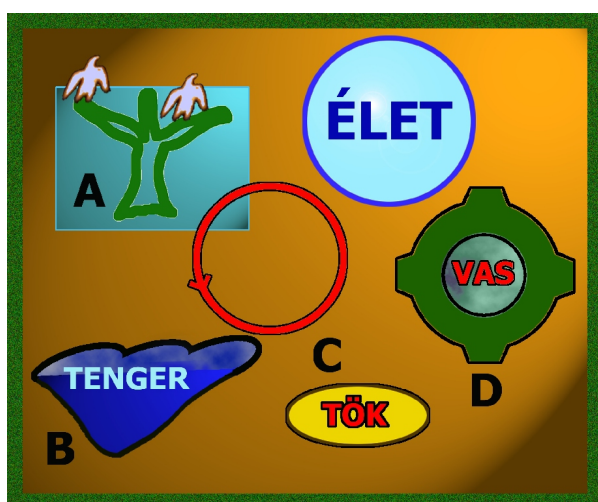
búvármadaras teremtmésmítossszal, aminek a tipikus főszereplője szintén a madár. A mondókában a szerelmi jelképekről jól azonosítható a férfi és a nő, de mellett a teremtet világot alkotó négy őselem (föld, víz, levegő, tűz) is.

A mondóka szerelmi vonatkozásait Bernáth Béla több változat figyelembevételével tárgyalja, és elmondja, hogy ez a mondókatípus „őségi ázsiai hiedelmeket tartott fenn a fákon tartózkodó lélekmadarokról, akik földre szállnak és a nők méhébe behatolva újjászületnek”.

34. ábra [29, 30]

Kiszely István A magyar nép őstörténete című munkájában említi, hogy „A burjátok mondavilágában az első táltos olyan nőtől születik, akit a sas ejt teherbe. A goldok szerint az égből alászálló madarak a legtisztességesebb asszony méhébe szállnak és ott emberré válnak.” Ugyanezt a képet látjuk az Emese álma című mondánkban is. Megjegyzem, nanaj menyasszonyi ruhákon (az úgynevezett szikéken – lásd a 34. ábrát) a madarak a „nemzetségfa” tetejéről szállnak alá, és azt tartják, hogy azok a menyasszony jövőben születendő gyermekeinek lelkei, akik a földre szállnak, hogy a menyasszony testébe költözve megszülethessenek (a menyasszonyi ruhán az anya mitikus megjelenítője a szarvas, legalul a halak, békák, kígyók világa, azaz az alsó világ látható).

35. ábra

a tengerbe (!), vagy a földre száll (VI. egység). A mondókában itt bújhat meg egy rejtett utalás a Föld és az ember teremtesére (sárból való kigyúrására). Ennek módja a homok felhozatala a tenger fenekéről (a tengerhez fűzött „be” rag alighanem erre utal), ami az egész világon ismert az indiánoktól Ázsiáig. Az ezt megörökítő mondák legrégebbi változatairól

Mondókánkban a körforgás hiányos, bár a madár alászállásától (a lélek leszületésétől) a nemzésig jól követhető. De ha ehhez hozzátesszük az ember földi életét és azt a mitikus képzetet, hogy a halál után a lélek madárként távozik, a madár „visszaül a fára”, a körforgás teljessé válik. A korábban elmondottak figyelembevételével, mondjuk a nanaj példát véve úgy képzelhetjük, hogy a lélekmadár a nemzetségfa tetején ül, ott várja a leszületést. A kezdőképnek – a fán ülő madárnak – a mondóka V. egysége felel meg (madarak valánk, stb...) – ábránkon ez az „A” stáció. Innen a kiolvasó szövegváltozatai szerint a madár vagy

például V. V. Napolszkihnál lehet olvasni. Kutatásai szerint a bűvármadár-mítosz eredetileg Közép-Szibéria déli részéről terjedhetett el úgy az Ural, mint Észak-Amerika irányában. Az amerikai változatoknál a mítosz hősei a vízimadarakon kívül más víziállatok is lehetnek: vidra, pézsmapocok, stb... A mítosz valamennyi típusa a földnek az Ős-óceán fenekéről való felhozataláról szól, szereplői állatok, később az Isten és az Ördög. Így például, a Hatalmas Nyúl (egy amerikai változatban) leküldi a vidrát és más állatokat, de azok elpusztulnak vagy nem járnak sikerrel, és a földet csak a legkisebb, a pézsmatudja felhozni. Egy másik típusban, két bűvármadár közül a kisebbik hozza fel a földet, önállóan vagy esetleg a Teremtő parancsára. Itt még nincs ördög, ördög-Isten szembenállás (vagy kettős), és az Isten formájú Teremtő is csak az esetek egy részében jelenik meg. Kialakul az a változat, ahol a Teremtő parancsára az egyik madár, gyakran az ördög vagy ritkábban maga a madár alakot öltött Isten hozza fel a földet, általában több alámerüléssel. A régi állat-alapú bűvármitoszra ráépül az „ördög-Isten” ellentét (vagy dualitás), ami ahhoz vezet, hogy a bűvármitoszkok elterjedési területének szélén – Európában és Dél-Szibériában – egy gonosz vagy egy jó Teremtő úszik le a földért. Végül, ezekben a Napolszki által marginálisnak tartott változatokban a madár alakja teljesen eltűnik a történetből, és kialakulnak a Kelet-Európában széles körben ismert teo- és antropomorf (isten- vagy ember alakú) bűvárszereplők.

Létezik egyébként ótörk bűvármitosz is. Ebben Umaj mint fehér hattyú földet hoz fel a tenger fenekéről, hogy legyen mire rakni a fészket. Ehhez még Tengri (Főisten) siet a segítségére, aki három vashallal (Halak-Kos?!) támasztja alá a kialakuló szárazföldet.

Nálunk bukovinai székely mondák hozzák a bűvárállatos teremtmismítosz modernkori változatát.

Visszatérve a mondókára, abban ott ötvöződik az ember teremtésének és személyes leszületésének képe, amikor a madár a tenger fenekéről gyöngyöt („lélek- vagy testmagot”) szed fel. Ezt látjuk a VII. egységben – ábránkon „B”-vel jelölve. Innen a történet bájos naivitással a földi élettan törvényei szerint folytatódik, a mag átmenetileg a férfit hozó tökébe (C) majd „megtartásra” a nőt megjelenítő „vasba” (D) kerül. A „vas” mint nő-megjelenítő, a IX. stáció változatai között mint kas (t. k. kosár, stb.) is előfordul. Bernáth Béla az említett fejezetben többek között a vas női szerelmi jelképként való értelmezését járja körül, amiről sokat lehetne írni, de én itt csak egy példát említenék saját kútforrásból. Egy ismert balatoni bordal („Ó, mely sok hal terem...”) egyik versszaka szerelmi allegória is, és szintén összeköti a nőt a vassal: „Addig kell a vasat ütni (kovácsolás és verekedés, mint nász metafora) amíg tüze-heherehehehes, semmit sem ér az a hordó (női szerelmi jelkép), amely üreherehehehes, kell hát bele tenni, ki kell osztán venni (közvetlen nász-kép)...”. Így már látható, mit jelent, hogy a mag a „vasba” kerül (megerősítőleg lásd még a 197. dalt). C és D együtt a nemzést adja ki, az egész mondóka meg a teljes „emberi körforgást”. Másodlagosan a vas mint a Kost uraló Mars fême a „Kezdet jegyére” is utalhat.

A mondóka X. számú, zárósorában a „csiripelés” ismét megjeleníti a madarat, és így a kezdősört idézve – mintegy oda ugorva – előlről kezdi, ciklikussá, „generációssá” alakítja a történetet. X. változata a „csír-csár”, ami a „csűr ide, csűr oda” vagy a „csőr-csőr” képre hajaz a „Badacsonyi szőlőhegyen” című mondókából, és az ott leírtak szerint a cikluskezdő Kost idézi meg (akárcsak a vörös színű „CSERÉP” a Madarak voltunk mondóka idézett alapváltozatban, a Kos tüzes minőségére színkóddal utalva).

Végül megjegyezném, hogy a gyerekdalnak számos tárgyalt és további áthallása van a fénymag-evő madártól és az „Emese álmától” kezdve, a szerelmi szimbolikán át, a gabona éves történetét (természeti körforgását) követő népszokásokig (rituális vetés, betakarítás, a búzához kötődő karácsonyi szokások, uralás vagy hejgetés...).

15. A KATONADALOK KÉT KÉPI ÁLLÍTMÁNYA

A KATONADALOK KÉT KÉPI ÁLLÍTMÁNYA	
SZÉL LENGETTE NÉPMESÉI KETTŐSFA ELVÁLASZTÓ ESETE	SÉRÜLT ÉLETFA (HALÁLFA)
SZÉTHAJLÓ. ELVÁLASZTÓ FA 	

36. ábra

(180)

Horthy Miklós udvarában van egy rezgő
nyárfa,

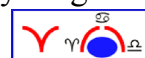
Földre **hajlik** annak minden **ága**,
Ágyúgolyó **töredezi** le az **ágát**,
De sok szőke, barna kislány várja haza a
babáját.

(181)

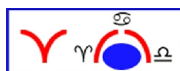
„Horthy Miklós udvarában áll egy öreg
nyárfa.

Fújja a szél, lebeg minden **ága**,
Géppuskatűz **töredezi** le az **ágát**,
De sok szőke, barna kislány várja haza a
babáját.”

(182)

Nem messze van ide babám tanyája,
Ide látszik sudár **jegenyefája**,
Fújja a szél lengeti, katonának kell menni,
Szép vagy babám, mért köll téged itt hagyni?

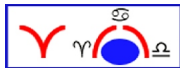
(183)

Le-, le-, **letörött a diófa** teteje,
Kötényembe hullott a levele.
Hallod-e babám, mit füttyöl a rigó?
Gyászos leveletem most írja a bíró.

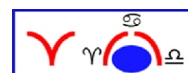
(184)

Gyöngye violának **letörött az ága**
Az én bánatomnak nincs vigasztalása!
Suhog a **szél** Ungvár felett,
Édes rózsám, Isten veled!(98)

(185)

Házunk előtt folyik a Hernád,
Közepibe nőtt három szál **nád**,
Hajtogatja a szél a gyenge tetejét,
Várom a szeretőm levelét.

Ennyi példa talán elég lesz ahhoz hogy lássuk: a kuruc daloktól kezdve a Kossuth- vagy Horthy nótáig a népdal kétféleképp fejezi ki, ha a katonaság a férfit elválasztja a kedvesétől – vagy egy „támadott”, sérült, vagy egy szél által „lengetett” fával. A fára támadhat géppuskatűz vagy ágyúgolyó, de leggyakrabban a szél tépi, töri, hajtogatja, lengeti – akár a fát, akár az ágát. A felsorolt példák katonadalok – (184) a „Nagybercsényi Miklós búskodik magába” kuruc dalnak az egyik versszaka, és alighanem (185)-ben is a katonakedvestől várják a levelet. A tépázott fa mintha magát a viszontagságoknak kitett férfit jelképezné, de hosszútávon sérül az élet természetes körforgása is, a nő a férfi távollétében nem tudja betölteni hivatását. Magyarázatra szorul, hogy a szél által „hajtogatott” fa miért tölthet be azonos funkciót a sérülttel. A hajtogatott fa, akárcsak a fejét hol jobbra, hol balra tekerő griff a Fehérlófia mesében vagy a hajdogált fa a Badacsonyi szőlőhegyen című gyerekdalban a Kos képjelére hasonlít. Már ott is említettem egy mesét (A pelikánmadár), ami ezt a zodiákus hozzárendelést „évszakilag” is kódolja:

(186)

A tenger partján van innen is, túl is egy fa. Ez a két fa minden esztendőben kétszer összehajlik, tavasz elején s nyár végén: akkor átsétálhatsz rajta az Óperenciás-tenger túlsó partjára.

A tavaszi időpont a Kos (tavaszi napéjegyenlőség), a nyár végi a Mérleg (őszi napéjegyenlőség). A Kos képjelében a két „fa” széthajlik – és látszik, hogy ez a katonadalokban elválasztja a férfit és a nőt, mintha két úton indulnának el, a Mérleg jegyében a fák összehajlanak („összehozó értelműek”), s ezen a hídon a szerelmesek mintegy egymásra találhatnak. A katonatéma alapesetben a marsikus Kost, s így az elválasztó kettősfát jeleníti meg. A katonadalokban a fa hajtogatásának a „motorja” általában a szél, ami mögött alighanem az elválasztó értelmű levegős jegy – a Vízöntő – áll. Bolygóként a legfőbb hadúr, a Mars mint a Kos uralkodója húzódhat meg a Kos képjelét leíró lengetett fa mögött, de a fa ágait ágyúval vagy más módon letörő esetben is (a Mars alaptulajdonsága, az erőszakosság folytán).

Azokat a helyeket, ahol a szövegben sérült, támadott fáról van szó, Csontváry töredezett ágú „Magányos cédrusával” jelöltem, ahol a szél lengeti a fát, a Pelikánmadár című meséből vett idézet széthajló-összehajló fáit hozó ábrát helyeztem el.

Fejezetünk dalaiban úgy vehetjük, hogy az alaphelyzet a dalon kívül, az előtt van, amikor a férfi és a nő még együtt volt. A dal végén a másik állapot észlelhető, amikor is a szerelmeseket elválasztva látjuk. A történetet a véghelyzet felé lendítő egyik lehetséges erő a sérült, beteg „élet”-fa. A 180. sz. katonadalban a fának minden ága földre hajlik (ezt a „gravitációs” pusztulás- és bánatképet már ismerjük a szerelmes dalok világából). Ugyanebben a dalban a másik „elválasztó” motívum az ágyúgolyó által támadott fa. A 181. dalban mind a két „képi állítmány” megjelenik, a fát a szél is lengeti, és géppuskatűz is támadja. A 182. dalban a fa tisztán „lengetett”. A 183. dalban a fa „sérült”, de a második sorban a hulló levelek a „gravitációs” bánat- és elválásképet is hozzák. A lehulló levél mellett a zárósorban egy másik „válóok” – a behívó – is megjelenik. A 184. dalban (kuruc katonadal részlete) a sérült növény mellett a („hajtogató”) szél is feltűnik. Végül mutatnék egy erősen rejtjelezett, nehezebben értelmezhető dalt (185). Itt a „háromvesszős” Kos-megjelenítéssel találkozunk. Felmerül persze a kérdés, hogy itt nem a „háromhullámú”, levegős Vízöntőről van-e szó, annál is inkább, mert a dal elvált, pontosabban különálló állapotot jelenít meg. A dilemmát az első sor tisztázhatja, ami a Hernád révén a Halak vizes jegyére utalhat, abból „nő ki” a következő Kost adó három szál nád. Ez a Halak-Kos átmenetet hozó kép a katonasággal új életciklusba lépő férfi megjelenítése lehet, amivel összecseng a nádak hajtogatása. Ezzel a férfi és a nő különvált, ezért várja az egyik a másik levelét.

16. TÜZES KERETBE ÍRÓDÓ DALOK TRIGONOS ÉS ÖSSZETETT MOZGÁSKÉPLETŰ VÁLTOZATAI

A tüzes trigon három jegye a Kos, az Oroszlán és a Nyilas. A Kossal és a Nyilassal eddig is gyakran találkoztunk különféleképp kódolt formában, de az Oroszlánt inkább csak ábrázolóművészeti munkákon láttuk. A népdalokban az oroszlánként ritkán fordul elő, így inkább csak biblikus témájú alkotásokban látható. A tüzes trigonos népdalokban – amik általában katonadalok – viszont gyakran van kódolva valamilyen „kovács-képpel”, ami időnként az „első” tüzes jegyhez, a Koshoz is kapcsolódik, ezért kiindulásként ezt a témát járnam körül.

Kovácsolással már szerelmes daloknál is találkoztunk, és itt mutatnék egy újabb példát:

(187)

A csököli híd alatt,	(⋈)
Kovács veri a vasat.	(♂-♈)
Ne verd kovács a vasat,	(♂-♈)
<u>Babám szíve meghasad.</u>	(⋈-♈)

Ez a dal részint érthető a szerelmi szimbolika alapján, a híd gyakran szerelmi jelkép (A szegedi híd alatt, lányok sütik a halat...), a vasverést is láttuk már ilyen szerepben (Addig kell a vasat ütni...). Kevésbé érthető viszont, hogy az értelmező (negyedik) sor a „jól működő” szerelmi allegória után miért hoz szomorúságot. Arról lehet szó, hogy van a szövegnek egy másik olvasata is, ami nem annyira a szerelmi szimbolikára épül. A csököli híd alatt pataknak vagy folyónak kell lennie, ami mint vizes közeg a Halak vizes jegyét is hozhatja. A vas a Mars alkímiai fême, de a Mars meg a Kos uralkodó bolygója, így kétszeres megfeleltetés után a második és a harmadik sorban a Kos jegyét is láthatjuk. Ezzel előállt a Halak-Kos kód, ami új helyzetet jelöl, és nemrég láttuk, hogy a katonadalokban a Kos által kódolt kettősfa elválasztó értelmű, ami már összhangban lehet a negyedik sor jelentésével. A kovácsműhely alapesetben az Oroszlánt kódolja, de ha az a Halakból nyílik (a Halak után áll, és esetünkben ez a helyzet), akkor Kos-jelölő is lehet.

A kovácsműhely a mitikus „Nap-kohó” megjelenítője. Itt dolgoznak a mitológia fegyverkovácsai, Héphaisztosz, Vulcanus, vagy Szvarog, az ósláv Napisten, a nappali égbolt, a világosság és a tűz istene. A „legtüzesebb” bolygó a Nap, és az uralja az Oroszlán jegyét.

Tekintsünk egy tisztán tüzes keretben mozgó katonadalt!

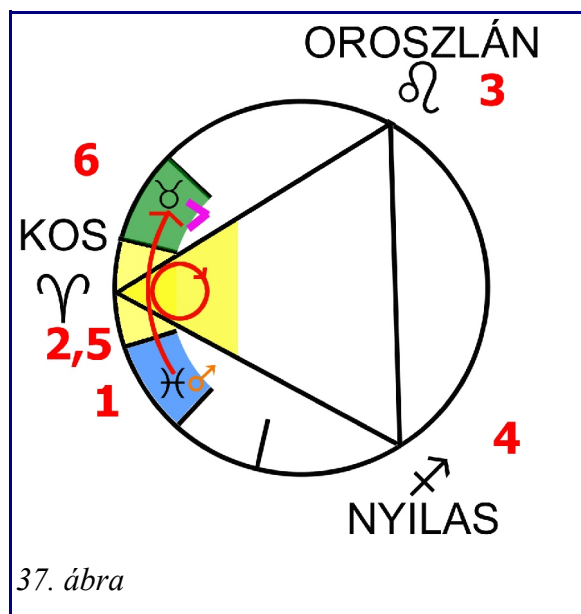
(188)

Ezernyolcszáznegyvennyolcadik évben,	Magyarország környes-körül füstölög, ⚡ (♈)
Még az Úristen is letekintett a Földre, ⚡	Kossuth Lajos szent ágyúja dübörög, ⚡ (♈) ⚡
Onnan nézte egész Magyarországot, ⚡	Maga fújja az angyali trombitát, ⚡ (♈, ♈)
Hogy harcolnak benne a szép huszárok, ⚡	Harcba hívja Magyarország sok fiát. ⚡ (♈)

A történet Magyarországról szól, mely mundán asztrológiaileg (állatövi besorolását tekintve) Nyilas jegyű, és az első versszak harmadik sorában, a második versszak első sorában, és birtokos szerkezetben a második versszak negyedik sorában tűnik fel. Ezek a Nyilas megjelenítésének a helyei. Az Oroszlán azonosításához tudnunk kell, hogy azt népmesékben leggyakrabban a király vagy rokonsága és a királyi udvar, a hatalom, az uralom képviselte hozza. Itt az uralkodó, az uralom színében az Úr szót is tartalmazó Úristen lép fel (első versszak második sora), de rejtve a „szent” és az „angyali” is az Úristen képletes udvartartásának a része, így a Kossuth Lajoshoz kapcsolt szent ágyú, vagy az általa jelölt képletes had-

vezér is Oroszlán-gyanús, mint ahogy „udvari” értelmű a trombitát fúvó angyal is. E három eset jöhet számításba az Oroszlán megjelenítéseként. A Kost uralkodójának – a Marsnak, azaz a legfőbb hadúrnak – a megszemélyesítői vagy másodlagosan a harci tevékenységgel összefüggő történések hozhatják. Ilyen értelemben közvetlen megjelenítők a huszárok az első versszak negyedik sorában és Magyarország harcba hívott fiai a második versszak záró-sorában. Másodlagos Kos-kódnak tekinthetjük a dübörgő ágyút és a füstölő tájat vagy a harci trombita hangját a második versszak első, második és harmadik sorában.

A továbbiakban néhány olyan katonadalt elemeznék, ahol a tüzes trigonban való mozgáshoz más zodiákus mozgásformák csatlakozhatnak. Egy későbbi fejezetben részletesebben is megvizsgáljuk azt az általános esetet, amikor egy dal különböző mozgásformák-

ból („araszolás”, átlós vagy trigonon belüli ugrás) tevődik össze. Bár ezek a szerkezetek néha elég bonyolultak, olykor több szálon is futhatnak (több értelmezés is lehetséges), és romlott, „szabálytalan” formák is előfordulnak, megfigyelhetők bennük tipikus tendenciák. Gyakran indulnak például a tavaszpont környékéről, vagy térnek vissza oda. Az indulás sokszor a Halak-Kos (HK) átmenetre íródik, de a Vízöntőről induló szabadítási mechanizmus (VHK) sem ritka.

A következő dal egy Halak-Kos-Bika képlettű szerkezetre íródik, amit tekinthetünk a Halak-Kos átmenetből (szabadító vagy mentőlépésből) és egy további „araszoló” lépésből (Kos-Bika) összeírt szerkezetnek, de ebbe a rendszerbe a Kosnál egy tüzes trigon további két eleme zárt

hurokként illeszthető bele, így egy viszonylag szabályos „egyvonalas gráfot” kapunk a Halak-Kos-Oroszlán-Nyilas-(Kos)-Bika képlettel (37. ábra).

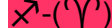

(189)

Most jövök a kolozsvári fegyházból, leesett a vas a lovam lábáról, $\text{♄}, (\text{♄})$
 Nyisd ki kovács azt a füstös műhelyajtódat, vasald meg a kesely lábú lovamat. $\text{♈}, \text{♌}, \text{♄}$
 Míg a kovács vasalja a lovamat, te meg babám cukrozd meg a borodat, $\text{♋}, (\text{♄})$
Igyál vélem a legszebbik fényes pohárból, adj egy csókot, ne szégyelld az anyádtól. ♋

Talán emlékszünk rá, hogy az első sorban szereplő „fegyház” az elzártságok házába (XII. horoszkópház) tartozik, ami a Halaknak felel meg (37. ábra, piros 1-gyel jelölt stáció). Ugyanide sorolandó a kórház, a zártosztály, más vonatkozásban a kaszárnya, stb. Történetünk csillagmitikai háttere, hogy a Halak jegyében a Mars, amelyik a férfias férfiszereplőket testesíti meg, „szabadító” erőben van, és előrehaladva a Kosban visszakapja erejét, felszabadul (feltámad, újjászületik). Az első sor második felében szereplő „leesett a vas” (a vas a Mars féme) a fegyháznak megfelelő Halakon belül pontosan az egyelőre „leesett”, még erőtlen, rejtező, de hamarosan erőre kapó Marsot, férfierőt jeleníti meg. A második sorban a „füstös” – egy más változatban „zöldre festett” – műhelyajtó kínálja a belépést a Kosba (37. ábra 2. stáció); ha füstös a Kos tüzesége, ha zöld, a Kos „tavasszága” okán (ilyet többet láttunk, de egy újabb példa: „Zöldre van a, zöldre van a rácsos kapu festve...” – $\text{♄}-\text{♈}$, a rács=Halak /bezártság/, a kapu a világosabb, felső félév kapuja, azaz a Kos, a „riglizni” nász metafora, ami a fogamzás jelentése okán még egyszer hozza a Halak-Kos átmenetet). A második sorban látjuk együtt a kovácsműhelyt és a lovat is, ami az

Oroszlánt és a Nyilast jelenti. És itt tűnik fel a vasalás (patkolás) is, mint a történet rejtett szerelmi mozgatórugója. Jelen esetben összekovácsol, összehozza a szabadult férfit a szerelmével. Emellett a patkó- vagy szegkovácsolás, a „ráverés” zenéje, a fémek pengése hanggal teremtsésként a földi szerelmet is idézi, de itt ez csak háttérszín a szerelmesek későbbi koccintásához. Ez a háttérzene a második és a harmadik sorban is „szól”. Ha szigorúbb, „egyvonalas” szerkezetet akarunk leírni, úgy vehetjük, hogy a Kosba lépés után, a második sor második felében feltűnő vasalással – ami a kovácsműhelynek felel meg – a történet az Oroszlánba lép (37. ábra 3. stáció). Így már a tüzes trigon második jegyére léptünk rá. A harmadik sor első felében szereplő ló a Nyilast adja (37. ábra 4. stáció), amivel továbbléptünk a trigon harmadik jegyére. A beillesztett tüzes trigon kezdőjegyét – a Kost – a dal nem kódolja még egyszer, úgy vehetjük, hogy a beillesztés helyéről lépünk tovább a zodiákus körön, a soronkövetkező Bika irányába. Ez többszörösen is kódolva van, minthogy a harmadik-negyedik sorban szereplő ivás és a csók – mint evés-ivás, földi élvezet – a Bika felségterülete.

(190)

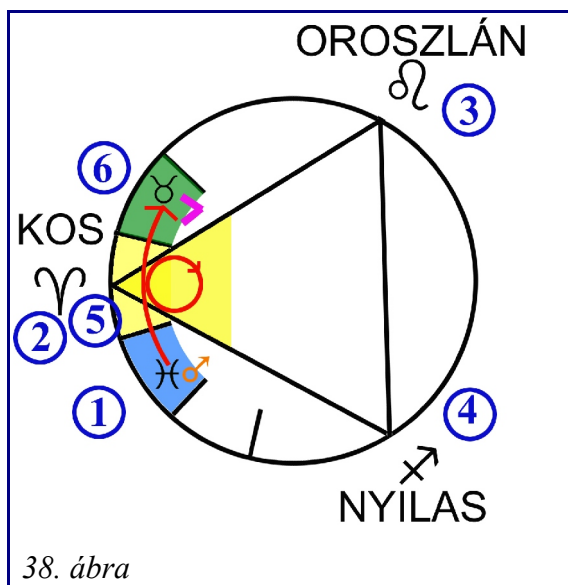
1. Ha fölmék' a hegyre, ha fölmék' a hegyre,		4. Szép Magyarországért, szép magyar Hazáért,	
lenézek a völgybe,		a vérét kiontani.	
2. Ott látom a babám, ott látom a babám,		5. Lovát vasaltatja, harcba fog indulni,	
egy kovácsműhelybe,		6. Mégse jön el hozzám, mégse jön el hozzám,	
3. Lovát vasaltatja, harcba fog indulni,		búcsúcsókot kérni.	

Az első sor már többszörösen ismerős számunkra, tudjuk, hogy az a Bak-Vízöntő jegypárost rejti (a Bakot a hegy, a Vízöntőt a völgy jeleníti meg). Innen a történet egy diagonális (tengelyes) ugrással, ami a zodiákuson belüli gyakori mozgásforma, a Vízöntővel szembeni jegyre, az Oroszlánra ugrik (ez utóbbit a kovácsműhely hozza). A patkolás, ami szerelmi jelkép (nász metafora) itt is egy szerelmi történetet indít, de az előző daltól eltérően itt nem összekovácsolásról van szó, a főhősnek (elmesélőnek) – amely itt a nő – más sorsot kalapálnak ki. A harmadik sor a további két tüzes jegyet szerepelteti – a ló a Nyilast, a harc a katonák jegyét – a Kost – adja, ami beilleszt a történetünkbe egy tüzes trigont. A negyedik sorban az állatövi besorolás szerint Nyilas jegyű Magyarország ugyancsak a Nyilast adja, ugyanitt a véráldozat, tehát a Halak is szerepel, de azt harcban hozták, ami a Kost is megjelenítheti. Ha a harmadik sor „főlöleges Kosát nem vesszük figyelembe, szabályos „egyvonalas történetet kapunk, ami a Bak-Vízöntő egylépéses araszoló mozgásból, a Vízöntő-Oroszlán átlós ugrásból, az innen tüzes trigonként folytatódó Nyilas-Kos ugrásból és az ahhoz csatlakozó Kos-Halak „fordított” mentőlépésből (másképpen egyszerű reverzív araszolólépésből) tehető össze. A reverzív (fordított) mozgás szinte jelzi is, hogy nem szabadulásról, hanem a hős elestéről van szó. Igen érdekes, hogy az 5-6. sor a 3-4. sor módosított ismétlése, tökéletes rejtett szimbolikával. A 3-4 sor a férfi története, és annak a végén fordított szabadulásképlet értelmezhető. Az 5-6. sor viszont a nő nézőpontjából láttatja a történetet, számára ez örök elválás, ami a Vízöntőre lépésnek felel meg, és itt a Kos-Halak „férfi bukásképlet” párjaként a Kos-Vízöntő „női bukásképlet” értelmezhető, mindkettő reverzív formulaként.

Végül egy olyan népdalt vizsgálnék, ami – ahogy a legtöbb katonadal – egyben szerelmes dal is: a férfi számára az egyik, a nagyközösségi tematika a lényeges, a nő számára a másik, a kisközösségi vonatkozású olvasat lehet fontos.

(191)

1. Most jövök Gyuláról, Gyulafehérvárról,
2. Leesett a lovamról a patkó, a három lábáról.
3. Csak egy maradt rajta, az is kotyog rajta,
4. Kovácslegény lelki jó pajtásom, igazítsál rajta!
5. Kovács kalapácsa, mind azt veri rája,
6. Hogy ennek a keselylábú lónak magyar a gazdája.
7. Magyar a gazdája, iszik a kocsmába,
8. Lova, lova, keselylábú lova, térdig jár a sárba.
9. Semmi, babám, semmi, így kell annak lenni,
10. Mindenféle sűrű szerelemnek vége szokott lenni
11. Látod babám, látod, azt a gyufaszálat,
12. Amikor az fehéret virágzik akkor leszek nálad.

38. ábra

Az első sortól „Halak-Kos” nyitóképlet szerint, egészen pontosan a Halakból indulunk (1). Ez külön jelezve nincs, de egyrészt analógiásan látható a hasonló dalokból, vagy kikövetkeztethető a „leesett a lovamról a patkó” kifejezésből – ami mint láttuk – a Halakban „szabadító” erőben lévő Marsra utal. A Halak mint a pusztulás, a halál jegye tulajdonképpen rejtve értelmezhető még az első sorban, ami Gyulafehérvárt szerepelteti. A Gyulafehérvári román nagygyűlés ugyanis kimondta Erdély (26 történelmi vármegye) elszakadását és csatlakozását a Román Királysághoz, ami a magyarokra nézve nemzeti válsághelyzet, sorsromlás. Ennek mélységét húzza alá a metaforikus-allegorikus harmadik sor is. De ugyanebben a sor-

ban a negyedik patkó kotyogása, szerelmi vonatkozásban a férfiero feltámadását jelenti a Halakban való bezártsága után, azaz az átmenetet a Kosba (2). Ugyanezt jelenti az „igazítás” is mint javítás, megújítás: megújulást a Kosban. A megoldó-továbbblendítő szerepet a kovácsműhely (3) viszi, ami az Oroszlánt hozza. A dal zodiákus mozgásképlete idáig a Halak-Kos átmenethez csatlakozó Oroszlánként értelmezhető. A negyedik sorban, az Oroszlánban, a Nap teljhatalmú, királyi, uralmi jegyében vagyunk, ami a csillagmitikai erőt adja, és ahol a kovácsműhely kikalapálja a „csakazértis” választ a gyulafehérvári helyzetre. Az, hogy ennek a keselylábú lónak (6. sor, 4. stáció) magyar a gazdája, nyilván áthallik arra, hogy ki az elcsatolt földek reménybeli ura. Itt a szövegben húztam egy vonalat, jelezve, hogy ezen a ponton – pontosan a dal felénél – a nagyközösségi történet óhajtott zárlatánál vagyunk. Innen egy másik rész indul, és az az érdekes, hogy abban nem fedezhető fel semmilyen szabályos zodiákus menet. Ez azonban ne keserítsen el minket. Eddig ugyan főleg zodiákus alapon „fejtettünk meg” sokszor értelmetlennek tűnő szövegeket, de láttuk, hogy olykor a szerelmi szimbolika is önálló életet él, és nagyszámú népdalt elemezve kiderül, hogy más szimbolikai alrendszereknek is lehet jelentőségük. A 39. ábrán megpróbáltam összefoglalni, hogy is néz ki szerkezetileg általában egy népdal. A népdal általában egyfajta időbeli folyamként halad a kezdő stációtól a befejezésig, sokszor közbülső állomásokat megjárva. Egy állomás sokszor egy versszakot jelent. Az egyes állomások között a történetet valamilyen továbbblendítő erő, mozgatórugó, „motor” mozgatja. A „Megkötöm lovamat” első versszakában például a leszületés, vagy a visszaszóllítatás mögött maga a Teremtő áll. A stációk közötti átmenet jellegét itt természetfelettinek lehet nevezni. A népdalok mozgását vezérelheti továbbá valamilyen állatövi séma, az lehet például előrelépegetés (araszolás) vagy hátrálás. De az egyszerűbb hármas (pl. test-lélek-szellem), négyes (elemi minőségek), hetes (bolygóminőségek) rendszer teljes vagy részleges

39. ábra

bejárása is lehet alapelv, „mozgatórugó”. A természeti képek szereplői (virágok, madarak, fák, azokkal társuló színek) is mozgathatják a történetet – rendszerint két állomás között. De az életképi szál, a legközérthetőbb földi szint is szöheti az elbeszélés fonalát. Sokszor látjuk azt, hogy az „átlendülés” egyszerre több szálon fut. Ilyenek az egyszerű „értelmező” szerkezetek is, amikor a történés jelentéspárhuzamként látható, van egy természeti kép, majd a vers ugyanazt kortárs, köznapi nyelven mondja el. Ez az általános képlet, amitől azért lehetnek eltérések. A valós népdal nem mindig igazodik tetszetős elveinkhez. Van, hogy nem írható le egyvonalas szerkezetként, vagy például nem a „kedvelt” tavaszpontról indul, nem oda tér vissza. Végül még egy szerkezeti kérdés: a zárlatolás. Az újstílusú megoldások az elbeszélést gyakran futtatják ki egy örök boldogságot sugárzó, a problémákat egyszer s mindenkorra megoldó földi végpontra („Happy end”). A veretesebb szerkezetek körforgáselvűek, az újjászületést mindig az előző ciklus végén feltűnő enyészethez kötik a magasabb kozmikus rendhez igazodva. Az ilyen történetnek tulajdonképpen nincs vége. Látunk még olyan példát, ahol a gyász képein is átsejlik a nász, a Vég magában hordja a Kezdetet...

Érdeemes tehát a most elemzett dal második felét ilyen nézőpontból is megvizsgálni. Készítettem egy kis táblázatot, ami feltűnteti az abban meghúzódó „szimbolikai alrendszereket”:

7. Magyar a gazdája, iszik a kocsmába,
8. Lova, lova, keselylábú lova, térdig jár a sárba.
9. Semmi, babám, semmi, így kell annak lenni,
10. Mindenféle sűrű szerelemnek vége szokott lenni.
11. Látod babám, látod, azt a gyufaszálat,
12. Amikor az fehéret virágzik akkor leszek nálad.

A sor száma	Zodiákus jegy	Uralkodó bolygó	Nász metafora vagy szerelmi szimbólum	Szerelmi epizód előjele	Szín-kód	Virág-nyelv
7.	♊, ♋	♃, ♀				
8.	♊	♃	+	+		
9.				–		
10.	♊	♃		–		
11.	♊	♃	+	Kétértelmű		
12.	(♊)	(♃)	+	Kétértelmű	Fehér	virágzik

Ebben a részben a kocsmajalenettel egy kisközösségi, női, vagyis párkapcsolati színezetű történet indul. Zodiákusan a Halak-Kos átmenet után betoldott tüzes trigon a betoldási helytől, a Kostól itt a Bika irányában folytatódik. Az összesen hat sor három mondatot tartalmaz, ezért az egyes szimbolikai alrendszereket érdemes egy mondaton belül is vizsgálni (az első mondatot a táblázatban piros-narancsszínnel, a másodikat fehérrel, a harmadikat sárgával jelöltem). A „Magyar a gazdája” sor a Nyilast hozza, ennek az uralkodó bolygója a Jupiter, a Fortuna Major (a nagyobbik szerencsebolygó), ezért annak lehet egy csatolt pozitív kisugárzása is. Minthogy a kocsma, az ivás helye a Bika, ugyanehhez a sorhoz a Bika is hozzárendelhető, ennek az ura a Vénusz, ami a „kisebb szerencsebolygó”. A második (8. számú) sorban a ló ismét a Nyilast hozza a jóságos Jupiter bolygóval. Ebben a sorban a sárbanjárás nász metafora, ami pozitív szerelmi mozzanat. A 9. és a 10. számú sor vígasztaló értelmű, de negatív szerelmi helyzetet ír le. Mivel a 10. számú sor szerelmi elválást hoz, ehhez a Vízöntő rendelhető, urával, a Szaturnusszal. A 11. sorban a „fehérrel virágzó gyufaszál” kétértelmű motívum. Az egyrészt rejtett férfi szerelmi jelkép, és ilyen értelemben az „Akkor leszek nálad” sor azt jelenti, hogy a „nász idején leszek nálad” ami pozitív szerelmi mozzanat. Másrészt lehet egy „lehetetlenséget” sugalló köznapi jelentése, hisz a gyufaszál nem szokott virágozni. Ez úgy értelmezhető, hogy a szerelmi légyottra nem kerül sor, ami éppen fordítva – negatív szerelmi jelentésű. Ezt a zárlatot nem lehetne egyértelműen pozitív vagy negatív kicsengésűnek tekinteni, de azért az elmondható, hogy a rejtettebb (fontosabb) réteg a nász metafora, és az pozitív. Az összegzéshez még egy vonatkozásra kell kitérnünk. Ha eltekintünk a gyufaszál szerelmi jelentésétől, az meglehetősen váratlan kép ebben a szövegben, nem is nagyon illik bele, ami gyanúra ad okot. Keresni is kezdtem, hogy nem jelölhet-e bolygót vagy jegyet, vagy nem köthető-e más szimbolikai alrendszerhez. Két jelentés vált gyanússá. Mint hosszú alakzat, amire a „fehéret” szónak is áthallása lehet, hozhatja a Tejutat. Másrészt a Nyilasnak van olyan képjele, ami egy hosszúkás nyíl, rajta egy kisebb áthúzással. A fehér ezt is visszaigazolhatja, minthogy a Nyilas őszi jegy, és a „Szomorú fűzfának harminchárom ága” népdalnál láttuk – és annak népmesei alátámasztása is van –, hogy az a „négy évszak színeként” az őszt hozza: ott a tavasz zöld; a nyár a kék (vizes) jeggyel indul, ezért ahhoz van rendelve; az őszt a levegős évszakindító, a Mérleg okán fehér; a tél a sötétség okán fekete. Így feltételezhető, hogy a zárómondatban a Nyilas is megjelenik (szervesebben illik a jelentéskörnyezetbe mint a Tejút), urával, a jót hozó Jupiterrel együtt.

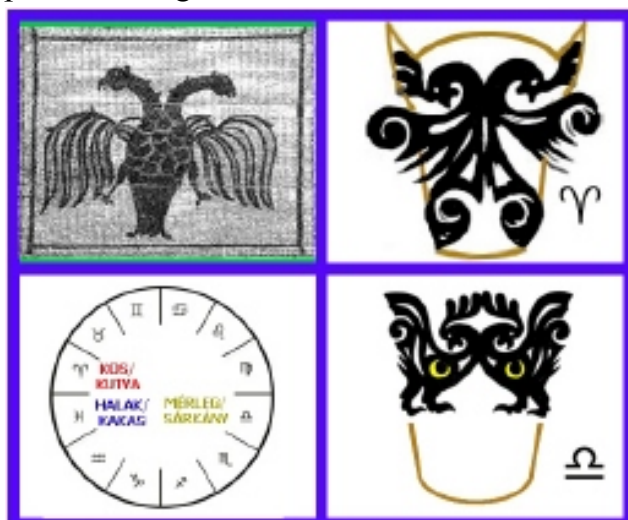
Ezek figyelembevételével érdemes a dal mások felét értelmezni. Ha felszínesen, hétköznapi értelemben vesszük, ez egy negatív kicsengésű szerelmi történet, és ráadásul nem is íródik szabályos zodiákus vázra. Ha a rejtett rétegét vesszük, először is igen erős fölényben van a jót jelentő Jupiter (és az annak megfelelő Nyilas) a rosszat hozó Szaturnusszal szemben. Nem mellékes az sem, hogy a Nyilas a zárómondatban is megjelenhet, és hogy az mundán-asztrológiailag Magyarországot képviseli, ugyanúgy, mint a háromszor ismételt „lova” a 8. sorban, de arra utalhat a „Magyar a gazdája” is a 7. sorban. Így a rejtettebb rétegben Magyarország, alapvetően a jóval (optimizmussal) és a rejtett rétegben pozitív (csak a hétköznapi, felszínes olvasatban negatív) szerelmi képpel íródik össze, amit még a „virágzik” – pozitív értelmű – „virágnyelvi” utalás is támogat. Tudjuk, hogy az itt elrejtett szerelmi metafora új ciklusba lépés értelmű, és ez a zárósortban alighanem (a Nyilassal kódolt) Magyarországra is áthallik, a megújulás, megszabadulás, felszabadulás („újra nagy és boldog lesz”) felhangjával.

17. HORTHY MIKLÓS UDVARÁBAN VAN EGY TERBÉLYES DIÓFA. NÉGYÉVSZAKOS ÉLETÚT-MEGJELENÍTÉS EGY „KATONADALBAN”

(192)

Horthy Miklós udvarába' van egy terebélyes diófa,
Keselylábú kis pejlovam fölnyergelve (j)áll alatta,
Fényes annak a zablája, cukros a babám pici szája,
Lehajtom a bús fejemet rózsám ölelő két karjába.”

A dalt Kámaházi József muravidéki (ma Szlovénia) énekes katonadalos kazettáján hallottam, de korábbi változatban is éneklik „Kossuth Lajos”-sal. Szövegében kisebb módosulások lehetségesek, a harmadik sorban legtöbbször „kényes annak a zablája” szerepel, de előfordul „arany a zabolája” is. Horthy Miklós vagy Kossuth Lajos és a ló alapján a dalt első ránézésre katonadalnak gondolhatnánk. A furcsa az, hogy ilyen értelemben meglehetősen eklektikus, és a hétköznapi, „életképi” rétegében se nagyon van elrejtve a katonasághoz köthető cselekmény vagy kép, ráadásul az azokra jellemző sérült vagy „lengetett” életfa sem jelenik meg a dalban. Persze láttuk, hogy ami az egyik oldalról nézve katonadal, az a másik oldalról szemlélve szerelmes dal is lehet, de itt kerek szerelmi narratíva sem értelmezhető, a zárósor „bús” szava által hozott bánatképlet indokolatlan ellentétben áll a harmadik sor optimista hangvételével.

40. ábra [12,8]

Elgondolkodva a dal jelentésén arra lettem figyelmes, hogy az abban egymást követő képek lényegében felismerhetők a „Megkötöm lovamat” dal elemzéséhez használt I. Péter féle övcsaton. Talán emlékszünk rá, hogy azon látható a születés és a halál, ahol az utóbbit (vagy mindkettőt) a nő ölében fekvő férfi jeleníti meg. Tulajdonképpen ugyanez látható a mi dalunk első és negyedik sorában, vagy a korábban elemzett azeri szönyegen is. A népdal első sora nász metafora, ami a fogantatáson keresztül a születésre mutat, és ez is megvan az övcsaton, a halállal együtt. Mindkét műalkotás rendszerében jelen van tehát az élet két végpontja, de

látni közbülső állapotot (állapotokat) is, a népdalban egy-egy ilyen a második és a harmadik sorban is feltűnik, de az aranycsaton is látni „életközépi” szereplőket. Gyanússá vált, hogy itt úgynevezett életút-megjelenítésről („kódolásról”) lehet szó, annál is inkább, mivel ilyen számos műalkotásban láttam. Amikor sztyeppi szimbolikával foglalkoztam, az egyik paziriki szarkofágon kétfajta motívumot pillantottam meg (40. ábra jobb fele). Mind a kettő két kakasból tevődött össze, ami a keleti zodiákusban a Halaknak felel meg, de az egyik esetben azok függőlegesen álltak, egymásnak háttal, és egy kutyafejet jelenítettek meg, ami a Kezdet jegyét, a Kost adja, a másikon a kakasok vízszintesen egymás felé fordultak, hátrahajtott fejjel, és egy sárkányfej felső részét rajzolták ki, az őszponti Sárkány jegyet hozva. A szarkofág síremlék része, és nem volt nehéz rájönni, hogy ezek a jelek a földi élet kezdetét és végét jelölik, ahogy az nálunk is szokás a sírkereszteken, csak nálunk a „született” és „meghalt” után az évszámot is kiírják. Az i. e. V. századi szarkofág szimbolikája annyiban érdekes, hogy az élet kezdetét a Koshoz (Kutyához), a végét a Sárkányhoz (Mérleghez) rendeli – és ilyen más sztyeppi műtárgyon is láttam – míg a legtöbb, igaz későbbi – esetben a

műtárgyak az emberi életet a Kos-Halak intervallumra, azaz a teljes természeti ciklusra terítik szét. Nem részleteznék további grafikai példákat, csak példaként említeném, hogy Csontváry Zarándoklás a cédrusoknál Libanonban című képén legalább két, egyenként 12 stációs rendszer hozza az emberi életutat, így a fa lombjában is van egy „körbefutó” zodiákus, amiben nem csak a zodiákus jegyek, de az azokhoz rendelt 12 „arckép” is felismerhető, helyenként magára a festőre hajazva, és ez nem az egyedüli ilyen képe. Számtalan nyugati festményen látható az úgynevezett Hekaté-szimbolika, ahol a szüzet a növekvő holdsarló, az asszonyt a Telihold, a vénasszonyt a fogyó Hold jeleníti meg („hárompontos életút kódolás”). 12-es életút megjelenítés van a kazakok híres előkelői temetkezési fejdíszén, a Kargalinkai diadémon. Raffaello Az athéni iskola című vatikáni óriásfreskóján igen sok – főleg számokhoz rendelt – szimbolikai rendszer található, 12-es, 5-ös, 6-os 7-es, 14-es rendszer, a három dimenzió, Hekaté szimbolika, Pitagorasz sakkfigurákra kiosztott csoportja, stb., de van egy csoport, melyben az ember négy életkora van megjelenítve. A példákat lehetne sorolni, de a lényeg, hogy az életút szakaszainak, vagyis az életkoroknak a megjelenítése és annak – többek között – a természeti évhez rendelése egy régóta kialakult „műfaj”.

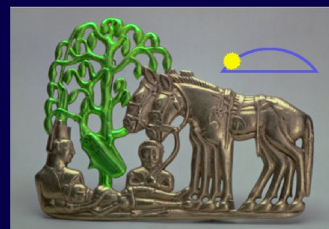
Lássuk hát a népdalt, melynek sorai grafikus ábrázolásban az aranykincsen is felfedezhetők.

Az első sorhoz érdemes szemügyre venni a 41. ábrát. Zölddel az aranycsaton látható „életfát” emeltem ki. Annak idején láttuk, hogy erről, mint a Lelkek útjáról (Nagy Fáról) veszi az ikerlő ló (Tejút-megjelenítés!) egyik fele azt a lelket, amivel „életre leheli” a férfit. A férfi születését testi értelemben a nő ölében fekvő férfi jeleníti meg. A dalszövegben is megjelenik a fa, de itt az mint nász-metaphora elővételezi az élet kezdetét, a születést. Nyilvánvalóbb ez a „Kinek van, kinek nincs kút az udvarában” népdal alapján, ahol ezt a kezdősort az alábbi sorok követik: „Terebély diófa **pitvarajtajában**, / Terebély diófa, csipkés a levele, / Mért nincs minden lánynak igaz szeretője”.

Gondolom a szerelmi szimbolikát már nem kell részletezni. Négysoros „katonadalunk” első sorában tehát az élet legelejét látjuk, ezt a 41. ábra jobb felső sarkában a „felkelő nappal” jelöltem.

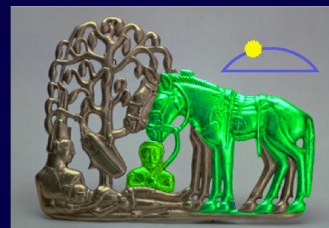
Tovább lépve a dal második sorára, ott egy felnyergelt ló jelenik meg (42. ábra). Ez egyébként az aranycsaton is így látható, ott a ló nemcsak felnyergelt, de felkantározott is. Ennek a sornak is lehet szerelmi jelentése, de az értelmezés szempontjából az itt másodlagos. Sokkal fontosabb az az állapot – ami a dalból látható – hogy a ló ugyan fel van nyergelve, de a férfi még nem ül rajta. A ló elő van készítve ahhoz, hogy egy felnőtt és valóban beavatott férfi ráüljön, és kezébe vegye a dolgok irányítását, de itt mintegy hiányzik a tapasztalat, az a tudás, ami a ló irányításához kell. Az övcsaton ez a stáció szerintem nincs külön megjelenítve, az nekem inkább egy „hárompontos” életút-megjelenítésnek tűnik, ahol életközépi nő és férfi látható, és a középkorú szereplők a népdal négy sorából a második és a harmadik együttesének felelnek

**HORTHY MIKLÓS UDVARÁBAN
ÁLL EGY TEREBÉLYES DIÓFA,**

41. ábra [17]

**KESELYLÁBÚ KIS PEJLOVAM
FELNYERGELVE ÁLL ALATTA,**

42. ábra [17]

meg. Az életútnak ezt az állomását a delelés előtt álló Nappal jelenítettem meg, inkább a dal négyes, mintsem az aranycsat hármas rendszeréhez igazodva.

Térjünk át a népdal harmadik sorára (43. ábra):

„Fényes annak a zablája, cukros a babám pici szája,”

Ez az a stáció, ahol a Nap-arcú férfi az övcsaton igen szemléletesen látható. Látszik, hogy ereje teljében van, kantárszáron tartja a lovat (nagyközösség), de a dalban az is látszik, hogy párkapcsolata van. A ló zablája fényes, ami megfelel a saját fényű Napnak, és a férfi Nap-szerepének is, és ha a fényt valahol, akkor itt lehet emlegetni, mert ebben a stációban delel a férfi Napja, itt süt a legfényesebben. Az aranycsaton a nő Hold alakú és Hold szerepű, a dalban őt a cukrosság, tehát nem a fény, hanem egy rejtettebb érzék, az ízlelés jeleníti meg az ízek „felső fokát”, az édességet láttatva, ami megfelel annak hogy ő is élete zenitjén van.

Mintha a férfinak erről az állapotáról szólna egy ismert huszárdal is (a nő ott még fiatalabb, vagy a férfi akarja kidomborítani az ügyességét és az érettségét):

(193)

„Gyöngé vagy még kisangyalom a lóra,
Táncol a ló, te meg leesel róla,
De ha egyszer én ülök sejt, haj, a nyeregbe,
Táncolhatsz velem a csillagos égbe”

A harmadik stációt szívesebben szemléltettem volna az övcsat logikájához igazodva a középhelyzetű, delelő Nappal, de a következetesség kedvéért, a népdalnak megfelelően a zenit utánra toltam (valójában a népdal idővonalában mutatkozik némi nemlinearitás, „négy-pontos” rendszerben ott zenit előtti állapot után arra szimmetrikusan, zenit utáni állapotnak kellene lennie).

A záró sorban a lehajlás, a bús jelző, azaz a „gravitációs bánatkép” az élet „telét”, annak is a végét hozza. Ez az övcsaton a nő ölében fekvő – az azeri szőnyegen csontvázszerűnek is nézhető – férfinak felel meg, akinek az ikerlő (Tejút!) másik fele ér a talpához, visszalehelve a lelkét a Nagy Fára. A dal ezt úgy hozza, hogy „Lehajtom a bús fejem a rózsám ölelő két karjába”, és ez elég jól azonosítható a csat képi ábrázolásával. Ezt a stációt a lenyugvó Nappal jelölhetjük.

43. ábra [17]

44. ábra [17]

18. LUDASIM, PAJTÁSIM. EGY HOLDNAPTÁRT REJTŐ MOLDVAI NÉPDAL

(194)

1. Ludasim, pajtásim, hol az én ludaim,
Ludasim, pajtásim, hol az én ludaim,
Tizenketten vó'tak, mind fehérék vó'tak,
Tizenketten vó'tak, mind fehérék vó'tak.

2. Csak kettő vó't barna, harmadik az anyja,
Csak kettő vó't barna, harmadik az anyja,
Kerülj ludam, kerülj, kertem alján kerülj,
Kerülj ludam, kerülj, kertem alján kerülj.

3. Csak ott es úgy kerülj, búval meg ne merülj,
Csak ott es úgy kerülj, búval meg ne merülj,
Mert ha belé merülsz soha ki nem kerülsz,
Mert ha belé merülsz soha ki nem kerülsz.

4. Jöjjön haza ludam, vejszen oda uram,
Jöjjön haza ludam, vejszen oda uram,
Ő se vejszen szegény, mert jó pipás legény,
Ő se vejszen szegény, mert jó pipás legény.

Egy hagyományos rendszerre, az úgynevezett szinodikus Hold-naptárra épül a régies moldvai dal. Ezzel a rendszerrel már találkoztunk a nyolcéves luniszoláris ciklus tárgyalásakor. Láttuk azt a naptártükröst, amin fenn van úgy a kínai, illetve az indiai holdházrendszer alapját képező sziderikus holdciklus (ez kb. 27,32 napos, és a Holdnak az állócsillagokhoz viszonyított, az ekliptika közeli keringését írja le), mint a kb. 29,53 napos szinodikus ciklus (ez a Föld-Nap tengelyhez viszonyított Hold-ciklus, ami a két újhold vagy két telihold közötti időbeli távolság). Megjegyzem, ez a naptártükrös még egy Nap-naptárt is tartalmaz. Ezzel a pásztor vagy a betyár, a pusztai ember a civilizációtól távol is meg tudta határozni, hogy melyik hónap melyik napja van. A most vizsgált dalban ugyanarról a 29,53 napos szinodikus ciklusról van szó, amiből a tükrösön körbepülő 17 pár madár „felépítette” a $3 \times 33 = 99$ holdhónapos, 8 napéves luniszoláris ciklust.

Dalunk első versszakában 12 fehér ludat említ, ehhez a másodikban még hozzátesz hármat, amiből kettő barna, egy pedig a ludak anyja. Ez összesen 15 lúd, ami nagyjából a fél holdciklus, pontosabban pedig annak a felfelé kerekített ideje napokban mérve. Ősi szibériai és más ábrázolásokon ez a „kerekítés” például úgy jelenik meg, hogy a teljes holdciklust (29,53 nap) két sor jellel ábrázolják, soronként 15 jellel, amit kissé összetolnak. A szemléletesség kedvéért meg is mutatnám, hogy néz ki a Holdnak a fél szinodikus ciklusa (45. ábra):

45. ábra

A régiek ismerték a holdjárást, és tudták, hogy egy holdciklusban 24 napig látszik a Hold (ekkor „fehér”), és szűk hat nap az az idő, amikor egyáltalán nem látszik (ekkor „barna” a népdal szerint, és a lúdanyó is ide számít). A Hold fogyása és növekedése teljesen szimmetrikus, ezért a félciklusra 12 „fehér” stáció és közel három sötét (népdalunkban „barna”) jut, de a harmadik valójában csak egy töredéknep – kb. 0,7 nap félciklusonként. Ezt a rövidebb napot hozza a dalban az anyalúd. Figyeljük meg, hogy jelenik meg mindez az említett naptártükrös hátoldalán (a Néprajzi Múzeum tükröskatalógusában a 15418. sz. tárgy)!

Libasorra hátranéző anyalúd

46. ábra [6]

A tükrös kerületéhez közel, az egyik övben két 15-ös sorban „feltekerve” látunk összesen 30 „ludat”. Van köztök egy kisebb, a félciklus töredéknapjának megfelelő anyalúd is. A „holdút” állomásainak leírása a dal refrénes régies szerkezetében másfél versszakot tesz ki. Ezután egy olyan kettőssor jön, amiben háromszor fordul elő a „kerülj” szó: „Kerülj ludam, kerülj, kertem alján kerülj”. Itt többféle képzet is egymásra íródhat, így például, maga a Hold keringése is „kerülés”, ezt a tükrös is így láttatja, de szibériai képzet szerint a lelkeknek van egy leszületési-elszólíttatási keringése is a Tejúton, amit ott Madarak útjának vagy Ludak útjának is neveznek. Mind a tükrösön, mind a dalszövegben madarakat (ludakat) látunk. A szövegösszefüggésben számunkra viszont az a legfontosabb, hogy a keringésre utaló „kerülj” szó háromszor jelenik meg. Ez ugyanis a szerelmes dalok Vízöntős elválásképletére utalhat, azt előjelezheti. Erre annál is inkább gyanakodhatunk, mert a „kertem alján” nyilvánvaló női szerelmi jelkép, de még a kerülés is lehet az, amire hoznék két példát, egy harmadik, segédszerepű dallal:

(195)

Erdő, erdő, erdő de szép kerek erdő
sárgarigó madár benne a kerülő
én is voltam a **sűrű erdő kerülője**
egy szép barna kislány igaz szívű
szeretője

(196)

Nyisd ki rózsám kapudat, kapudat,
Hadd **kerüljem** váradat, váradat,

(197)

Nána, nána, Tiszanána
Köbül raktam **túróvárat(!)**
Várat, várat, túróvárat,
Legényeknek lakóházat.

A szerelmi jelképeket és a nász-metaforát a szokásosan jelöltem. A (196) dalban feltűnő várral mint női jelképpel már foglalkoztunk, de itt még egy példával igazolnám vissza ezt a jelentést. A (197) dal Borsi Ferenc *Mi vagyunk a rózsák* című munkájából származik, ahol utal rá, hogy a túróvárban a túr (nász-jelentésű) ige húzódik meg (v. ö. *Túr a disznó, túr a mocsárszélen, vagy például „Híres decsi túrósrétes”*).

Visszatérve, gyanítottuk, hogy a háromszor előforduló „kerülj” szó a Vízöntőt elővételezi. És valóban, a következő sorpárban fel is tűnik a már ismert „gravitációs bánatképlet”, ami az elválassi jelenetekben szokásos:

Csak ott es úgy kerülj, búval meg ne merülj,
Csak ott es úgy kerülj, búval meg ne merülj,
Mert ha belé merülsz soha ki nem kerülsz,
Mert ha belé merülsz soha ki nem kerülsz.

Megjelenik itt a bú a bánatképlet képviselőjeként, a merülés, mint „gravitációs elválásképlet” (emlékezzünk a szerelem hajójának elmerülését megfogalmazó esetre), és a „soha ki nem kerülsz” pusztulásképlet is, ami a régi ciklusban való bennragadásnak felel meg.

A negyedik versszakban a dal játékos fordulatot vesz, a kozmikus (naptári) és a személyes, szerelmi szálon kombinálva a cselekményt. Az előző három versszakból pontosan másfelet tett ki a naptári rész, amit ugyanilyen hosszú szerelmi rész követett. A záróversszakban ez a két tematika ötvöződik. A „Jöjjön haza ludam, vejszen oda uram” sor életképi, köznapi jelentésű tréfás kiszólásnak tűnik, de a mélyebb rétegében a naptári körforgás állandóságát („jöjjön haza”), miközben az emberi világban a régi ciklusban való bennragadás („vejszen oda”) lehetőségét fogalmazza meg. A naptári ciklussal a dalnak nincs több dolga, hisz annak nincs alternatívája, az állandó és körforgáselvű, de az emberi világban a pusztulás vagy a szerelmi elválás mellett létezik a másik alternatíva, az új ciklusba lépés is. Ezt a második, „szabadulási” lehetőséget – mint sok más, már vizsgált esetben is – nász metafora, illetve egy arra utaló férfi szerelmi jelkép, a pipa hozza:

„S ő se vejszen szegény, mert jó pipás legény”

A pipa szerelmi jelentésére hoznám az alábbi példát:

(198)

Erre a *pipa szurkáló* es felugrott,
Hát én édes jó gazdám, mire jutok?
Rákötlek a *zacskómnak* a recés szélére,
Eléveszlek, belétesztlek s kiveszlek.

Vaskos szóhasználata miatt nem idézném a „Vékony hosszi a pipaszár” vagy a „Végig csont a pipám szára” kezdetű dalokat, ezeket általában legénybúcsún, férfitársaságban éneklik, ahova – méltányolható tapintat okán – 80 éves kornál fiatalabb nő nem is teheti be a lábát. A pipa vagy modern változata – a szivar – számos szóbeli alkotásban jelenik meg szerelmi jelképként a „Bonchidai menyecskéktől” kezdve „A pipakupak gyerek” népmesén át a Szivaroztam, elégettem a számat című népszerű táncmuzika dalig.

A téma bájos, üde feldolgozásban tűnik fel Pap Emil (?) *Pipás legény, libás lány* című festményén, ami annak idején a Vasárnapi újságban is látható volt.

ÖSSZETETT ZODIÁKUS MOZGÁSKÉPLETŰ DALOK

Nagyobb terjedelmű szóbeli alkotások talán legtipikusabb zodiákus mozgássémája az úgynevezett araszoló vagy lépkedő szerkezet. Ezt legelőször Jankovics Marcell publikálta 1980-ban mint a népmesékre jellemző modellt. Eszerint a népmesék tipikusan az Oroszlántól járó végig a zodiákus jegyeit naptári sorrendben, egészen a Rákig. Magam is elemeztem ilyen történetet (Remete Szent Pál legendája). A népdalok rövidsége miatt ez a régi elv azokban nem így szokott megjelenni, de gyakran találkozunk egy vagy több lépéses „araszolással” akár az idő haladásának „kis éves” irányában (Kos-Bika-Ikrek stb.) akár az ellenkező, úgynevezett precessziós irányban (pl. Kos-Halak-Vízöntő stb.). A szabadabb mozgásképletű dalokban ezek az araszoló szakaszok kombinálódhatnak a ciklusvég-cikluskezdet Halak-Kos mentőszakaszával, átlós (többek között a Tejútira íródó) és trigonos, olykor kvadrátikus (90 fokos) ugrásokkal, vagy akár nem zodiákus elvű mozgásokkal is. Az araszoló mozgás szemléltetésére egy moldvai katonadal ötversszakos változatát mutatnám (a dal 4 és több versszakos változatban is ismert, de ez tűnik „kerekebb” szerkezetűnek. A „Rég hogy várom...” sor nem mindig kivehető vagy lejegyzett, ott az egyszerűség kedvéért egy érthető változatot tüntettem fel.

(199)

1. Kapum előtt folyik el a Tisza,
Kapum előtt folyik el a Tisza,
S abban úszik egy szomorú fűzfa,
S abban úszik egy szomorú fűzfa.

♊

2. Hajtogatja a szél a tetejét,
Hajtogatja a szél a tetejét,
Rég hogy várom a rózsám levelét,
Rég hogy várom a rózsám levelét.

♊

3. Kapum előtt van egy rossz korcsoma,
Kapum előtt van egy rossz korcsoma,
S, abban iszik két huszárkatona,
S, abban iszik két huszárkatona.

♊

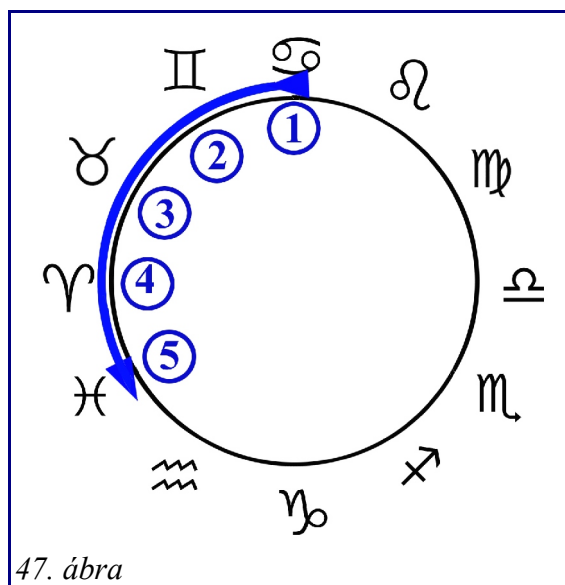
TU, ♊

4. Igyál huszár, igyál utoljára,
Igyál huszár, igyál utoljára,
Holnap visznek nagy Magyarországra,
Holnap visznek nagy Magyarországra.

♊

5. Ha nem hiszed, hogy katona vagyok,
Ha nem hiszed, hogy katona vagyok,
Majd meghiszed, hogyha megsíratol,
Majd meghiszed, hogyha megsíratol.

♊

47. ábra

Az első sor ismerős a vizes jegyek mentén mozgó dalok tárgyalásából (Házunk előtt folyik el kezdetű dalok, Nagy hegyi tolvaj ballada), ott láttuk, hogy ez a Rák jegyének felel meg (1. stáció). Az első versszak „szomorú fűzfája” a dal végén életét áldozó katonára is utalhat. Ennek a fűzfának szél hajtogatja a tetejét, amiről már tudjuk, hogy az a katonadalokban elválasztja a férfit a nőtől, és ez is fog történni. A szél részint utalhat a

(hátráló) haladási irányban következő Ikrekre, de erős kódot jelent a levél is, ugyanis annak az uralkodó bolygójához, a Merkúrhoz tartozik a hírvívés (2. stáció). A kocsma mint az evés-ivás, mulatozás helye hagyományosan a Bikához tartozik (3. stáció), azaz történetünk szabályosan, jegyről jegyre araszol a zodiákusban. A harmadik versszak második felében feltűnő két huszárkatona már hozhatja a katonák jegyét, a Kost is, de ez a kép a Tejutat is adhatja, hisz ők még a „Bikában” isznak, ahonnan a Bika-Skorpió tengelyre írt Tejút indítható (ráadásul a Skorpió ura is a Mars, a katonák megjelenítője). A két huszárból a kettő mint párosság az Ikreket is adhatja, és a huszárból mint lovaskatonából rejtve benne van a ló (=Nyilas) is, azaz ez a kép egyben a Nyilas-Ikrek kódolású Tejutat is megjeleníti. A negyedik versszak elején (most már egyes számban) megjelenő huszár megint csak hozza a soronkövetkező Kost (4. stáció) – ha eddig inkább a Tejútra gondolva nem azonosítottuk volna azt –, és az „utoljára” szó rossz előérzetet is kelthet. A dal legtöbb előfordulása a negyedik versszakkal és a Magyarországra indulással végződik, amit mundán asztrológiai okból leginkább a Nyilasra ugrásnak kell tekinteni, de ez mint egy hiányos tüzes trigon (Kos-Nyilas) nem túl elegáns befejezése egy araszoló sorozatnak. Ennél egyöntetűbb szerkezetű az itt szereplő ötversszakos változat, ahol a negyedik versszakban értelmezhető Nyilast nem kell figyelembe venni. Az ötödik versszak második felében a „megsiratol” alighanem a katona elestére utal, ami az araszoló sort záró Halaknak felel meg (5. stáció).

Folytassuk a sort az egyik legizgalmasabb szerkezetű balladánkkal, a „Megöltek egy legénnyel”. Legtöbb felgyűjtött változata igen hiányos, így sokáig kellett kutatnom, amíg olyat találtam, amiből kiderül, hogy tulajdonképpen milyen rendező elv, szerkezet húzódik meg a fennmaradt számos töredékes változat mögött. Kálmány Lajos a délvidéki Szajánban egy olyan csodálatos variánsra bukkant, amihez csak egy-két helyen kellett „hozzaolvasnom” más gyűjtésekből (a dal szimbolikai „mozgásdiagrammját” a 48. ábra szemlélteti).

(200)

1. Mögöltek egy legényt***

Hatvan forintjáért,

♂

A Tiszába bevetötték

Pej paripájáért.

♂

2. Tisza be nem vötte,***

Partjára vetötte,

Arra mönt egy hajóslegény,

Hajójába tötte.

♂

3. Hajójába tötte,***

Városra fővötte:

♀

Kié ez a szögény legény

Hajómba mögölve?

4. Odamén az apja,*

L

Költje, de nem hallja,

Ezüstgombos kis mándlija

Mellyire van fagyva.

♀

7. Odamén babája,**

Költje, azt möghallja:

Kelj föl, kelj föl kedves babám,

Borulj a nyakamba.

5. Odamén az anyja,*

SZ

Költje, de nem hallja,

Szép fekete göndör haja

Vállára van fagyva.

8. Borulj a nyakamra,*** L

Hagy vigyelek haza.

Harmannapig, negyennapig

Nyugodj az ágyamba !****

6. Odamén a bátyja,*

T

Költje, de nem hallja,

Sárga sarkantyús csizmája

Lábára van fagyva.

9. Csináltatsz-é babám***

Diófa koporsót? T

Csináltatok kedves babám

Márványkú koporsót !****

10. Betakarsz-é babám,***

Viaszkos vászonnyal? SZ

Betakarlak kedves babám

Arany paszománttal.****

***A lélek, a szellem és a test halála**

11. Möghúzatod-é hát *****

Mind a hat harangot? (☼)

Möghúzatom kedves babám

Mind a tizenhatot ! (☼)

****Csodás feltámadás**

*****A lélek-test-szellem gyázképek**

******lélek-test-szellem nászképek**

*******Zodiákus rendszer**

*******Zárlat**

Az első versszak a Bikából indul, ugyanis a legénynek pénze van, nem is kevés, esetünkben 60 forint, ami egykor nagyobb összeg volt. Az anyagi javak a horoszkopiában a második, úgynevezett pénzházhoz tartoznak, aminek analógiásan a tavaszponttól számított második jegy, a Bika felel meg. Visszaigazolás lehet erre maga a 60-as szám is. Más válto-

zatokban is ez a leggyakoribb érték, bár előfordul 120, 600, 50 és 30 forint is. Feltűnő, hogy legtöbbször 30 többszöröséről van szó, amit Babilon óta egy hónapot vagy jegyet jelölő „fokszámnak” tartottak. A 60 mint 2×30 alighanem a tavaszponttól számított második jegyre, a Bikára utal. Az első versszak második felében („Beledobták a Tiszába pejparipájáért”) a vízbe esett férfi motívuma jelenik meg, amiről tudjuk, hogy a Skorpiót hozza, ami vizes jegy, „benne” az ott uralkodó és a férfit megszemélyesítő Marssal. A Bikából a Skorpióba való ugrás egy átlós (180 fokos) lépést jelent. Hasonló esettel találkoztam például Remete Szent Pál legendájában, ami egy Oroszlántól a Rákig araszoló történet, de bele van toldva a Bika-Skorpió kódolású Tejút is, olyan formában, hogy Pál elmenekül nővére anyagiakkal terhelt menyegzőjéről (itt az anyagiak és az esküvő mint az evés-ivás, tánc, földi szerelem helye is a Bikát hozza), és a sivatagba (pusztába) távozik, ami a Tejútlábnak felel meg (magyar népmesékben ez a selyemrét), annak a Skorpió-Nyilas vonzatával. A mi dalunkban a „pejparipájáért” kifejezés szerepel, de ez más változatokban „piros pejlováért”. A pej a piros valamelyik árnyalatát jelenti, így megerősítőleg kétszeres utalás van a Skorpió urára, a vörös bolygóra. A második versszak szerint a megölt legény egy hajóslegény csónakjába kerül. Más változatokban „halászlegényről” van szó, amiben benne van a Halakat jelző hal szó. Ez erős utalás a Halakra, azaz a Skorpióból a vizes trigon egyik ágán a következő vizes jegybe, a Halakba kerültünk. A harmadik versszakban a hajóslegény hősrünket a városba viszi, és tudjuk, hogy a város a Kosnak szokott megfelelni, amit vagy egy araszoló lépésnek, vagy egy Halak-Kos mentőlépésnek tekinthetünk. Ezzel a dal zodiákus mozgásrendszere, ami nem túl „kerek” – főleg a „magányos” trigonos ugrás okán – le is záródik, csak a zárlatban tűnik fel két egymás alternatíváját hozó jegy (és) , amik a „pokolszagú” pusztulás és a mennyország alternatívájaként talán nem is annyira a zodiákus nyelvezethez tartoznak, általuk inkább a „természetfeletti” mozgatórugó viszi tovább a történetet.

Az elmesélés a 4. versszaktól kezdve „állítmányt”, mozgatórugót vált, és a 4-7. versszakban még egyszer lejátssza a Halak-Kos átmenetet, de úgy, hogy a 4-6. versszakban nem a zodiákus elv viszi a történetet, hanem a Halak stációt a lélek-szellem-test rendszer bontja ki (ebben a sorrendben), majd a halott – mintegy a Kosba lépve – feltámad (a balladát néha Csodahalott vagy Megszólaló halott néven is említik). Ezt a rendszert csak ebben a változatban találtam meg maradéktalanul, és nélkül a dal további menete sem lenne érthető. Kicsit részletezve: a 4. versszakban a halált az jelzi, hogy a legény „Ezüstgombos kis mándlija mellyire van fagyva”, ami – mint a nyak és az öv közötti rész – a lelket kódolja; az 5. versszakban is a „fagyva” szó hozza a halált, de itt a haj és a fej jelenik meg, mindkettő a nyak feletti részként a szellemet kódolja; végül, a 6. versszakban a lábat látjuk, ami – mint övön aluli rész – a test halálát jeleníti meg. Nem zárnám ki, hogy a három versszakban feltűnő ezüst, sárga és fekete szín bolygó-kód, minthogy az ezüst a Holdnak, a sárga valószínűleg a Napnak feleltethető meg, de a fekete nem jellemző a Vénuszra, tehát ez nem a gyakori Nap-Hold-Vénusz rendszer megjelenítése. A fekete tipikusan a Szaturnuszra utalhat, ami a halálhoz társítható. A 7. versszakban a csodás feltámadást látjuk, ennek a mozgatórugója a szerelem. Zodiákus értelemben ide is kitehetjük a szabadítás „célhelyét” jelző Kost, de akár a továbbiakban is, bár a további mozgás a „zodiákus elvünél” nagyobb felbontású rendszerben megy végbe és más vezérelvű. Figyelmesen tanulmányozva a 8., 9. és 10. versszak szövegét kiderül, hogy azok mindegyike két olyan félversszakra osztható, melyekben elől a nő rendre lélekben, testben és szellemben gyászolja el a kedvesét, majd a második félversszakban rendre finoman jelzett lelki, testi és szellemi értelmű nász-képeket látunk. Ez utóbbi első ránézésre meglepő lehet, de tudnunk kell, hogy a mitikus szemlélet a természeti működés analógiájára körforgáselvű, télre mindig tavasz jön, gyászra nász. Így a 4-6. és a 8-10. versszakban egy 3×3 -as „mátrix” húzódik meg, ahol a halál-gyász-nász

időbeli történésor lélek-test-szellem bontásban jelenik meg (apró következetlenség, hogy a 4-6. versszakban a sorrend „lélek-szellem-test”-re változik). Részletezve a 8-10. versszakot: a 8. versszakban a nyakba borulás valójában az átölelést, mell-magasságú érintkezést jelöl, ami a lelket hozza. A versszakban a nő hazaviszi a férfit azzal, hogy az pár napig nyugodjon az ágyában. Ennek a képnek az értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a népi elképzelés szerint a lélek egy ideig a test közelében tartózkodik, a halottat azért tartják a tisztaszobában, mert a lélek csak később távozik el. Ez azt jelenti, hogy itt a gyász egy időszakáról van szó. Mint tisztáztuk, az első félversszak lelki értelmű, azaz itt a lélek elgyászolásáról van szó. A versszak második felében a lány azonban nem a nyújtópadra, hanem meglepő módon a saját ágyába fekteti a legényt, ami egy finom nász-kép. A 9. versszak első felében a diófa koporsó, mint a testet bezáró, befoglaló alakzat tűnik fel. Igazából ez a stáció „kizárásos” alapon azonosítható könnyebben, ha először a 10. versszakot vizsgáljuk, ahol a szellemhez való rendelés jóval egyértelműbb. A 9. versszak második felében a „márványkő koporsó”, mint egyfajta „márványkő befoglaló” női szerelmi jelkép, talán emlékszünk arra, hogy a márványkővel fiatal, vagy szűz leányt szoktak jelölni. A koporsó, a koporsóba helyezés is a gyász szokásrendszeréhez tartozik, és közvetlenül a testet érinti, ennek megfelelően a versszak második felében feltűnő szerelmi (nász-kép) is jóval testibb karakterű. A 10. versszak első fele a szemfödelet hozza, ami a fejhez kapcsolódik, így az szellemi értelmű. „Szellemi nászt” nem könnyű érzékeltetni, itt arra gondolnánk, hogy a paszomány mint fonat, fonja egybe, köti össze a férfit és a nőt, ami a kapcsolatot inkább fogalmilag, racionális értelemben jellemzi, mintsem lelkileg vagy testileg.

Igen érdekes a 11., azaz a záróversszak szimbolikája is. Itt a legény arra kérdez rá, hogy a lány meghuzat-e érte hat harangot. Ebben a képben nem nehéz felismerni a Vízöntő képjelében megbúvó hat „madár” helyén a hat harangot, ami szokásosan a búcsút, az elválást kódolja. A lány azonban kegyesebb, jólelkűbb, 16 harangot ajánl, aminek teljesen más jelentése lehet. Érdekes itt megkeresni a tavaszponttól számított 16. jegyet, ami a következő zodiákus kör (már egyébként is abban vagyunk) Rák jegyére esik. Ez alighanem a mennyországot, a mennyországba jutást jelzi. Hozzátenném, nincs kizárólagos kódolása a mennyország kapuján való belépésnek, az különféle műalkotásokban íródhat a Halak-Kos átmenetre, a Tejútlábra mint a felső és alsó világba való lépés helyére, a Tejút felső, „égi” végére, sőt, a Szűz-Halak „kilépési” régióra is, de kötődhet az égbolt legmagasabb pontját a nyári napfordulóhoz (a legmagasabb napálláshoz, a Rákhoz) kapcsoló képzethez is. Mivel esetünkben ez utóbbira gyanakszunk, mutatnék erre egy konkrét példát.

Grimmek 1857-es Hófehérke meséjének három jól elkülöníthető szakasza van. Minket most a harmadik érdekel, az első kettővel kapcsolatban csak kivonatosan utalnék arra, hogy a mese elején két teljes zodiákus ciklus (2×12 jegy) „pörög le”, a középső részben pedig a mostoha testében lelkében és szellemében akarja megölni Hófehérkét. A harmadik részben kulminálnak az exil-domicil viszonyok, és a mesének itt erős keresztény mitológiai áthallása van. Ezt a részt érdemes közelebbről is megvizsgálni. Korábban, amíg Hófehérke – aki a mese hétbolygó-rendszerében a Hold szerepét játssza – a törpéknél tartózkodik, a törpéknek megfelelő Bak mesei stációt lakja. Itt a Hold úgynevezett exil, azaz száműzött, alávetett méltóságban van, ami a legrosszabb kozmikus helyzet. A gonosz mostoha a mese hétbolygó-rendszerében a Szaturnuszt képviseli, és ő a legjobb (domicil, uralkodó) helyzetben van, ezért majdnem azt tesz Hófehérkével, amit akar. Hogy végül is egyik gyilkossági kísérlete sem sikerül, azt a jószágos törpéknek köszönheti, akik atipikus szerepet játszanak, ugyanis „magassági kódjuk” alapján maguk is a Szaturnuszt kellene hogy képviseljék, de a mese hétbolygó-rendszerében ők a jószágos Jupiter szerepét játsszák, és így van annyi erejük, hogy épp hogy megmentse Hófehérkét a mostoha első két kísérleténél. A harmadiknál, amikor

fok, 270 fok) egyébként azt „tiltott” vagy csökkent értékű lépésnek kell vennünk.

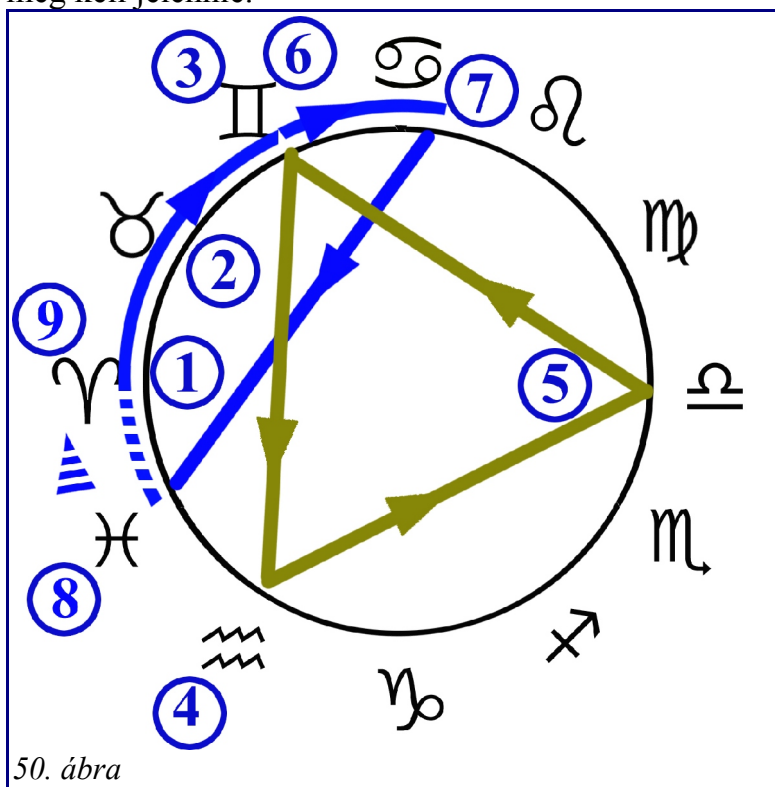
(201)

1. Várad felől, várad felől jönnek a huszárok,	5. Várad felől, várad felől jön egy arany hintó,
2. Ide hallik a csengős trombitájok,	6. Abban ül egy szép nagy szolgabíró,
3. Egy közölük olyan szépen fújja,	7. Szolgabíró, fene a pennádat,
4. Én a tied, te az enyém úgysem leszünk soha.	8. Ne szomorítsd odahaza az édesanyámat.
9. Várad felől, várad felől jön egy sereg páva,
 10. Rászállott a rozmaring ágára,
 11. Gyertek, lányok, hajtsuk el a pávát,
 12. Ne törje le összevissza a rozmaring ágát.

Történetünk a kezdősorban feltűnő huszárok okán a Kosból indul. Itt valamennyi versszak „Várad felől”-lel kezdődik, amiből a **vár** katonai erőd értelmében talán erősíti is a Kos jelleget. A második sorban feltűnő hangszerek a következő jegyet, a Bikát hozzátadják, mert ahhoz tartozik a zene, ami a harmadik sorban is feltűnik, már nem a hangszer, hanem a tevékenység formájában. A negyedik sor páros szerkezete – „Én a tied – te az enyém” – az Ikrekre utal, és itt már látható egyfajta logika, egy araszoló menet (Kos-Bika-Ikrek), ami visszaigazolja a Bika azonosítását is. Az araszolás innen nem folytatódik, mert még a negyedik sor második felében feltűnik a szerelmesek szétválására utaló (...úgysem leszünk soha) kép, ami mint „elválásképlet” a Vízöntőre ugrást jelent a levegős trigonban. Ezzel két levegős jegyet be is jártunk, és ha a dalnak ez a része „kerek” és következetes, akkor a harmadiknak – a Mérlegnek – is meg kell jelennie.

49. ábra [31]

50. ábra

És valóban, az ötödik sorban feltűnik a hintó, ami alakja miatt ismert Mérleg-megjelenítő, sőt a hatodik sorban a bíró is a Mérleget hozza, mert az igazságszolgáltatás az igazság „mérlegelése” okán szintén a Mérlegez tartozik (lásd Justiciát, az igazság istennőjét, akinek két attribútuma a mérleg és a kard). A hetedik sorban a szolgabírónak az a pennája jelenik meg, amivel katonának írja a legényeket, és tudjuk, hogy az írás (irodalom, média, népdalokban sokszor a levél) a Merkúrhoz, az Ikrek uralkodójához tartozik. Ezzel körbefutottuk a levegős trigont, az Ikreket másodszor is érintve, ahonnan a dal a nyolcadik sorban egy araszoló mozdulattal a Rákra lép, (anya=Rák), minthogy

az anya és az anyaság a Rákhoz tartozik. Említettük, hogy festményeken a középkorú női fej, ami az anyának felel meg a leggyakoribb Rák-kód, de például a „Házunk felett kelepelt

fővonalon a házasságot láttatja, ami megfelel az Ikrekből a levegős trigon mentén a Mérlegbe, a házasság jegyébe lépésnek. Ennek a sornak a végén ismét visszajön a bizonytalanság a „ha kerül” kifejezéssel, amit az Ikrekre való visszalépésnek is értelmezhetünk, majd a „Szívem a bánatba belemerül” sor bánatképlete a harmadik levegős jegyet, a Vízöntőt hozza. Ha az igen rövid „ha kerül” közbevetést nem tekintjük külön stációnak, a történet eddig vizsgált szakasza a Bikáról az Ikrekre lépve egy szabályos előre forgó trigonban folytatódik. A Vízöntőbe érkezést egyébként értelmezhetjük egy kevésbé pregnáns szálon futtatva úgy is, hogy a házasságot láttató Mérleg után a fátyol által jelzett Szűzre, onnan az Oroszlán-testtáj-kódú „szívre”, majd átlósan a bánat helyét kijelölő „Vízöntőre” lépünk (azt hogy a szív testtáj-kódolásban az Oroszlánhoz van rendelve, már említettük). A harmadik versszakkal a Vízöntőből a levegős trigon mentén az Ikrekbe, majd a Mérlegbe lépünk. Az Ikrek azonosításához tudnunk kell, hogy a Merkúr, ami az Ikrek ura, egy gyorsan keringő bolygó, az izgó-mozgó, jövő-menő emberek megtestesítője, mint hírvivő szárnyas csizmával, szárnyas bottal van ábrázolva, de még a nyelve is gyorsan pörög, és így mint kereskedő rábeszéli az embert, a nyelvével is megkeresve a kenyerét. Ezt a sebességet jeleníti meg a „gyorsvonat”, és a „sebesvonat”. A harmadik versszak első sorában szereplő hetes szám („mához egy hét-re”) azt jelezheti, ahova a gyorsvonat tart, az a tavaszponttól számított hetedik jegyre, a Mérlegre mutat. A vonat megállása ugyanis a házasság (=Mérleg) révébe érést jelenti, ott a „kézfogó”-val végződik a dal. A kézfogó egykor a kémlelőasszony kiküldésétől a háromnapos lagzi végét jelentő vendégküldésig (Ettél, ittál, jót mulattál, / De már mostan indulhatnál. / Eridj gazda, kapjál botra, / a vendéget indítsd útra!) az ötvenvalahány stációs házassági szokásrendszer egyik állomása volt.

Az anyai házat elhagyó és nem vérrokonok („idegenek”) közé került lányról szól a következő menyasszonykísérő, melyben szintén feltűnik a kézfogás:

(203)

Fehér galamb szállt a házra,
Édesanyám Isten áldja!
Köszönöm a nevelését,
Sok jóra való intését.

Sír a szemem, hull a könnyem,
De igazán fáj a szívem.
Kísérnek az idegenek,
Kikkel mostan fogtam kezet.

A kézfogás, ami általában jobb kézzel történik, leggyakrabban az üdvözlés, de a búcsú szokása is. Ez utóbbira példa:

(204)

Mikor mentem a falumból kifelé, lányok kísérték az állomás felé,
Mindegyikkel kezet adtam sorjába', csak a babám maradt legutoljára.
Édes babám add ide a jobb kezéd, mer' én téged igazán szerettelek,
Jártam hozzád sok esőbe' sok sárba', jártam hozzád régi babám hiába.

Egy érdekes példa a kézfogás egy további jelentésre az Azt gondoltam, eső esik című népdalból, ahol az egykezes kézfogás leginkább a megbocsájtást, a „keresztes” az elválást jelöli:

(205)

Gyere rózsám béküljünk meg,
Mi egymásnak engedjünk meg!
Mindig voltak kik így jártak,
Mind megengedtek egymásnak.

Nyújtsad kezéd bár egy felet,
Bár még egy szót szóljak veled,
Nyújtsad kezéd keresztesen,
Búcsúzzunk el örökösen!

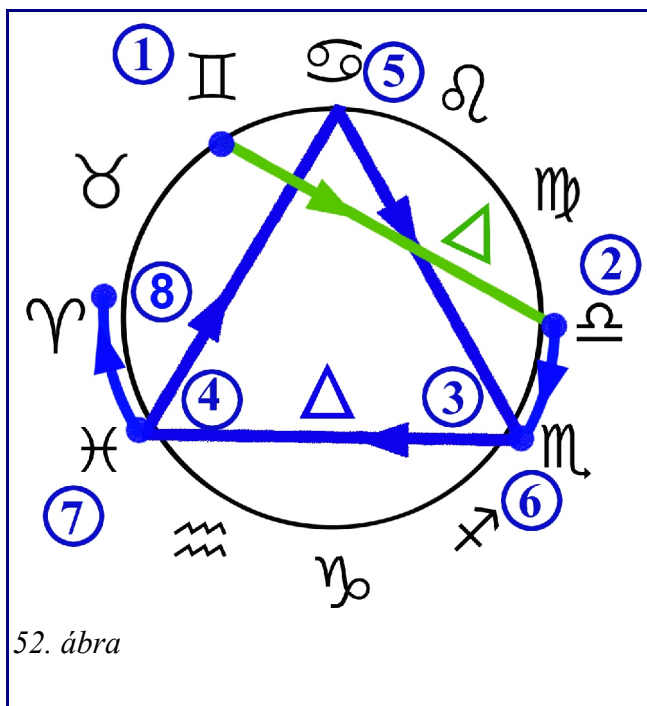
A Mérleget egyébként maga a kézfogás mint a jegy képjelére utaló vizuális utalás is hozhatja. Éva teremtését ábrázoló képzőművészeti alkotásokon például azonosítható, hogy a

zodiákus rendszerben Éva és az Isten „kézfogása” a Mérleget hozza. Szent Jeromos és az oroszán legendájában is az hozza a Mérleg stációt, amikor Jeromos felemeli az oroszán mancsát („kezet fog vele”), mielőtt kihúzza belőle a tuskét (a túske kihúzásának mozzanata már a következő stációt, a Skorpiót hozza, ugyanis a Skorpió a farkán mérges tuskét viselő állat).

Annak idején ifjabb Csoóri Sándortól kaptam egy katonadalt a Tavaszi hadjárat Cd-hez, ezt venném görcső alá.

(206)

1. Szállj, szállj madár, fecske madár szép Erdélyországba,
2. Vidd el az én gyászos levelemet, tedd a babám ablakába.
3. Ha kérdi, hogy vagyok, mondd, hogy sebesülve vagyok,
4. Kolozsvári katonakórházban érted babám meg is halok.
5. Konstancai kikötőbe' áll egy hadihajó,
6. Közepében, a négy sarkában nemzeti szín zászló.
7. Fújja a szél, fújja, mindig csak hazafelé fújja,
8. Imádkoznak a székvárosi lányok, legyen béke újra.

52. ábra

Az első és a második sorban a fecske mint hívó jelenik meg a legény levelével, ami szokásosan a Merkúrt, illetve annak az egyik uralmi helyét, az Ikreket hozza (első stáció az 52. ábrán). A levél a lány ablakára kerül, aki mint tartós kapcsolat a Mérleg jegyének felel meg (2-ik stáció). Ez az Ikrek-Mérleg ugrással egyenértékű a levegős trigonban. A sebesülés motívuma a legfőbb hadúrhoz, a kard, tör, kés attribútumú Mars-hoz köthető, amely két helyen uralkodik, a Kosban és a Skorpióban. A két jegy közül a Skorpiót szokták a harcosabbnak tekinteni, amely „l'art pour l'art” katona. Így a 3-ik stációt a Skorpióhoz rendelhetjük (a Kos felé is indulhatunk, de az kevésbé elegáns eredményt hoz, mert ott az első versszak végén hátráló mozgás lenne).

A katona halálának víziója a versszak végén a Halakba való trigonos ugrást jelenti (4. stáció), ezúttal két vizes jegy között. A kórház mint elzártsági hely egyébként maga is a Halakat hozza. A második versszakot régebben már vizsgáltuk. A kikötő (víz!) okán az a Rák-ból indítható (5. stáció), a hadihajó mint „vízben lévő Mars” a Skorpiót hozza, tehát itt a Rák-Skorpió ugrást azonosíthatjuk (6. stáció). A „Közepében, négy sarkában nemzetisín zászló” (bár a hajónak nem igen van négy sarka) az ismert négyzetes bezáró motívum, ami a Halaknak felel meg, azaz a 7. stációban ismét a Halakba léptünk. A záró sorban a béke motívuma a háború végét, a katonák szabadulását jelenti, ami a Halak-Kos szabadító lépéssel egyenértékű (8. stáció).

Következőként a Hej halászok című ismert népdalt elemezném. A rövid, de meglehetősen rejtélyes dalnak általában a szerelmi vonatkozásait szokták kiemelni, de érdemes megpróbálkozni a szöveg mélyebb értelmezésével is.

(207)

Hej, halászok, halászok,
Mit fogott a hálótok?
Nem fogott az egyebet,
Vörösszárnyú keszeget.

Hát a keszeg mit eszik,
Ha a bárkába teszik?
Nem eszik az egyebet,
Csak szerelemgyökeret.

Hej, halászok, halászok,
Merre mén a hajótok?
Viszi a víz lefelé,
Törökkanizsa felé.

Az első versszakban a halászok és a háló is a Halak jegyére utal. A „Vörösszárnyú” szóban el van rejtve a Kos uralkodójának, a Marsnak a színe, és a „vörös” egyben a Kos tüzes jellegére is utal, a szárny alakja valamelyest még a Kos képjelére is hajaz, így feltételezhetjük, hogy itt egy olyan „szabadítási történetről” van szó, ami azt követően a nőt a Kos-Mérleg diagonális ugrással a bárkába, azaz tartós kapcsolatba juttatja, ugyanis a bárka a Mérleg ismert képjele, ami a házasságot is jelenti. Feltehető persze a kérdés, hogy mitől szabadul itt a nő? Van egy olyan megközelítés, amit a „kútba esett lány” koncepciójaként hallottam, amiben a Halak negatív hatásaként az élvezet, lefokozott létszinten élő nő jelenik meg (pl. kábítószer, stb.), aki „él mint hal a vízben”. Innen a házasság szabadulásnak tekinthető.

53. ábra [12]

A Mérleg bárkaként való megjelenítésére említeném példaképp a csengersimai református templomnak a jegyet hozó mennyezetkaszettjét. Ezen az alapmotívum a Mérlegnek megfelelő bárka, ami az uralkodó bolygójával, valamint a Mérleg diagonális és trigonos kapcsolataival is vissza van igazolva. A Mérleg uralkodó bolygója a Vénusz, aminek a madara („madárkódja”) a galamb (a Marsé a harkály vagy a lúd). Ez látható fent kétoldalon és középen is, talán a Vénusz (esthajnalcsillag) esti, hajnali és napközi megszemélyesítőjeként. A Mérleggel szemben a Kos van, ezt egy kutyafej hozza, amit középen fenn két „áthúzgált” görbe körvonalaz.

A Mérleggel egy trigonba esik az Ikrek, aminek a képjelére a tornyok függőlegesei utalnak, és a Vízöntő, amit az egyik Hold-háza, a Holló képvisel. Visszatérve a dalra, a házasság értelmű bárkával a második versszakban a nő révbe jutott. De mit jelenthet a Törökkanizsa felé sodródó hajó? Itt a bárkával analóg hajó is Mérleg-kódnak tekinthető, tehát a történet innen folytatódik. Következő lépésként a víz-motívum okán a Mérleggel trigonos kapcsolatban álló Vízöntő jöhet számításba. A „viszi a víz lefelé” képben akár a Vízöntőt gyakran jellemző „gravitációs merülés” képe is el lehet rejtve, így arra gondolnék, hogy a szöveg itt a halászokat, a nagyközösségi feladatú férfit a török uralommal szembesíti a Vízöntő pusztulásképe felhangjával. A Tisza mellett Magyarkanizsa és Törökkanizsa is van, gondolom, nem véletlenül viszi a víz a hajót az utóbbi felé.

Egy egyszerű, átló-trigon szerkezetű dallal folytatnám:

(208)

1. Kaszárnya, kaszárnya, sűrű rácsos ablak rajta,
2. Közepében egy kerek márványasztal, sej gyászlevelem rajta,
3. Gyászlevelem rajta, nincsen aki elolvassa,
4. Van szeretőm egy tizennyolcéves lány, sej aki elolvassa,

5. Olvassa, olvassa, Sűrű könnyeit hullassa,
6. Ne hullassad a sűrű könnyeidet, sej nem leszek a tied.

A kiindulási helyet a Mars uralta Kosként lehet meghatározni – ezt a kaszárnya, a katonák helye adja –, ahonnan átlós ugrás vezet a kerek asztal által rejtjelezett Mérleghez (annak ugyanis fekvő félkörívre hasonlít a képjele). Kissé zavaró a rácsok által jelzett bezárt-ság, ami a Halakra is utalhatna, és a kaszárnya hasonló Halak-értelmezhetősége, de egyrészt itt semmiféle szabadítási jelenet sem érzékelhető, ami indokolhatná a Halak-Kos átmenetet, másrészt a Halakból nincs is „szabályos” út az elég megbízhatóan kódolt Mérlegbe. Megjegyzem, az asztal márvány jelzője is megtévesztő lehet, mert az általában fiatal, szűz lányt jelöl. Fiatal – 18 éves – lány majd később tűnik fel a történetben, itt legfeljebb annak az előjelzésére gondolhatunk, hogy az asztalon fekvő levelet majd ő fogja olvasni. A második sor gyászlevele a Vízöntőhöz is köthető a legény eleste miatti elválás okán, de az Ikrekhez is – a levél, a „tudósítás” (gyászjelentés) miatt. A pontos zodiákus menet itt nem egyértelmű, de mindenképpen a levegős trigonban mozog. Ha a második sorban a Vízöntőre gondolunk, a harmadik sort az olvasás okán rendelhetjük az Ikrekhez, a negyediket akár a Mérleghez is, mert abban a kialakult kapcsolat jelenik meg. Innen az ötödik sorban leginkább a Vízöntőre lépés értelmezhető (ha az „Olvassa, olvassa” részt nem tekintjük egy közbülső Ikreknek), a hatodik sor elválásképe pedig mindenképpen Vízöntő zárlat. A zodiákus mozgásdiagrammot egyszerűsége miatt nem közlöm (leginkább „Kos-Mérleg-Vízöntő”).

Következő példánk is szerelmes és katonadal ötvözete, az érdekessége, hogy felkeresi a négy évszakindító, úgynevezett kardinális jegyet (Kos, Rák, Mérleg, Bak), emellett pedig a szerelmes dalokra jellemző levegős trigonban mozog, a két rendszer között két kis araszoló átkötéssel:

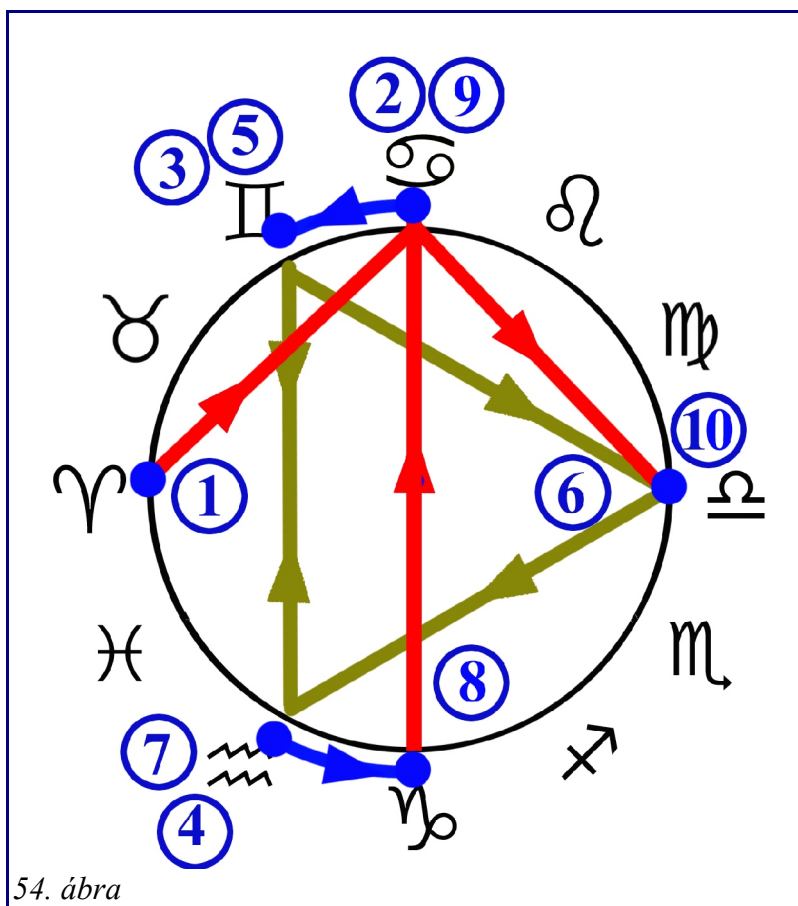
(209)

1. Zöld erdőben de magos, zöld erdőben de magos a kaszárnya,	♈
2. Ott szült engem az anyám, ott szült engem az anyám a világra,	♎
3. Zöld erdőben a dalos madárnak is van párja, van párja,	♊
4. Csak én magam egyedül, csak én magam egyedül vagyok árva.	♋
5. Szomszédasszony mondja meg, szomszédasszony mondja meg a lányának,	♊
6. Fehér ágát vesse meg, fehér ágát vesse meg, a bakának,	♏(♎)
7. Mert a baka gyalog masírozik, elfárad, elfárad,	(♏)
8. Árva szívét megöli, gyenge szívét megöli a búbánat.	♋
9. Este kezdtem sejhaj, este kezdtem a <i>lovamat nyergelni</i> ,	♏
10. Reggelig tart sejhaj, reggelig tart a <i>szerszámot feltenni</i> ,	♎
11. Csillag ragyog a kispej <i>lovam fején</i> , nem kantár , nem kantár ,	(♏)
12. <u>Nem is legény, nem is az, nem is legény, ki a lányokhoz nem jár.</u>	♏

A népszerű tánczázi dalnak másfajta kezdete is van („Zöld erdőben de magos, zöld erdőben de magos a juharfa, kicsi madár a fészket, kicsi madár a fészket oda rakta”), de a fentebb közölt változat szebb szerkezetű. A második és a harmadik versszakot fel is szokták cserélni, de az időrend úgy nem helytálló, először vetik meg az ágat, utána jön az rejtett szerelmi szimbolikával leírt „nász-versszak”.

Az első sorban a kaszárnya szokásosan a Kost hozza (1. stáció), amit megerősíthet a tavaszi jegyre utaló zöld szín (a szemben lévő Mérlegnél fehér lesz a színkód, amit az őszi lehetséges megjelenítésénél láttunk). A második sorban a kaszárnyában születés meglepő kép,

de innen érezni, hogy az nem annyira a valós eseményeket hozza, hanem a mítikus szerkezethez igazodik. Az anya és a szülés, ami az anyasághoz kapcsolódik, természetesen a Rák jegyét hozza (2. stáció), ami rendszerünkben a második kardinális jegy. A Kosról a Rákra való kvadráns (90 fokos) ugrás ritka, de itt elfogadható, mert a zodiákus 90 fokenkénti felosztásával adódó valamennyi kardinális jegy megjelenik a dal rendszerében. A harmadik sorban a „párja” szó, a párosság révén hozza az Ikreket (harmadik stáció), ami egy araszoló visszalépés a Ráktól és belépés a szerelmes dalokra jellemző levegős trigonba, ahol a dal hosszan (két teljes kört leírva) fog tartózkodni. A negyedik sorban az „egyedül” és az „árva” szó a szerelem három állapota közül a különállást hozza, ami a Vízöntőnek felel meg (negyedik stáció). Az 5. sorban a „szomszédasszony” szó aligha véletlen. Bármilyen asszony lánya állhatna itt, de a „szomszéd”, a közelség rejti az Ikreket (5. stáció). Az Asina-mondában például az Ikrek stációt az hozza, amikor egy szomszéd nép rátámad az ótörkökre. A hatodik sorban az ágy megvetésénél alapvetően a Bikára gondolhatnánk – a későbbi szerelmi szimbólumok okán –, de a „fehér” jelző az őszpontra utalhat, és a mélyebb szerkezeti szimmetria is azt sugallja, hogy az itt már testi szakaszba lépőnek jelzett kapcsolatot a 6. stációt hozó Mérleghez rendeljük (egyébként az Ikrek-Bika-Bak menet is szabályos, csak nem olyan „szép”, arról nem beszélve, hogy a dal végén a hasonló tartalmú „lányokhoz járás” sem Bika-kódú, arra a Rákról nem is lehetne szabályosan ugrani).

A nyolcadik sor „báнатképlete”, ahol visszaigazolásként még a szemközti „szív” (Oroszlán) is megjelenik természetesen a Vízöntőre íródik (7. stáció). Ha a 6. sorban Bikát feltételezünk, a 7. sorban is lehet egy Bak megjelenítés (ennek magyarázata messzebbre vezet, a keleti zodiákus alsó felének filozófiájához, ahol a Bak egyfajta leállást, elakadást jelenít meg a mozgásban /ez felel meg az „elfárad” szónak/, amúgy a testtáj-kódolás is a téli jegyeket hozza a láb részeinél /amivel a gyalogbaka masírozik/, de talán még a baka szóban meghúzódó „bak” is utalás lehet). Ekkor a Bika-Bak egy trigonos ugrás, amit egy araszoló lépés folytat a Vízöntőig. A kerek lépés persze a Mérleg-Vízöntő trigonos ugrás a hatodik sor-

ból a nyolcadikba. A 9. és a 10. sorban megjelenik az este-reggel napszak-pár, és tudjuk, hogy ezek hagyományosan a Bakkal és a Rákkal kódolhatók. Így a Vízöntőből egy egylépéses araszolással a Bakba jutunk (8. stáció), majd átlós ugrás következik a Rákba (9. stáció). A 12. sorban a lányhoz járás rendszeres kapcsolatot sugall, aminek a zárlatban a Mérleg jegye feleltethető meg, és ezt az előző sor „csillaga” is megerősíti, ami a Mérleg urának (a Vénusznak, esthajnalcsillagnak) a tradicionális alkotásokban gyakran használt neve.

A TEREMTÉS KÉPE EGY MOLDAI SZERELMES DALBAN

Könyvünk utolsó fejezeteként Kallós Zoltán Búsulni sohasem tudtam című kazettájának veretes és titokzatos nyelvezetű záródalát elemezném.

(203)

Rózsám, édes rózsám, mondd meg nekem nyilván,	Rózsám, édes rózsám, mondd meg nekem nyilván,
Mondd meg nekem nyilván, tudjam ki igazán,	Mondd meg nekem nyilván, tudjam ki igazán,
Tudjam ki igazán, mikorra várjalak,	Tudjam ki igazán, mikorra várjalak,
Várjalak-e vagy nem, várjalak-e vagy nem.	Várjalak-e vagy nem, várjalak-e vagy nem.
Akkor szívem, akkor, akkor, még akkor sem,	Akkor szívem, akkor, akkor, még akkor sem,
Mikor kapud sarka gyönggyel leveledzik, ♀	Mikor kapud előtt tündérvásár nyílik, ♀
Gyönggyel leveledzik, ezüsttel virágzik, ♀	A posztóknak singjét vasrudakkal mérik, ♀
Mikor tűzhelyedet sárig gyopár női. ♀	Mikor egy szem búza száz kalandját terem. ♀
Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem,	Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem,
Nem volt szívem, nem volt, tudom nem is leszen,	Nem volt szívem, nem volt, tudom nem is leszen,
Soha nem volt, soha, engem se várj vissza,	Soha nem volt, soha, engem se várj vissza,
Mert nem jövök vissza a fekete gyászra.	Mert nem jövök vissza a fekete gyászra.

Érdeemes összevetni ezt a szöveget egy másik változattal is:

(204)

Zúgadoz az erdő sok szép énekszótól,
Tündöklük a mező sok búzavetéstől.

Mondd meg nekem rózsám, mondd meg nekem nyilván,	Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem,
Tudjam ki igazán, várjalak e vagy nem,	Mikor kapud előtt tündérvásár nyílik, ♀
Várjalak e vagy nem, mikorra várjalak,	Tündérvásár nyílik, muzsika szó hallik, ♀
Mikor leszen néked visszafordulásod, visszafordulásod?	Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem.
Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem,	Mondd meg nekem rózsám, mondd meg nekem nyilván,
Mikor tűzhelyedet sárig gyopár női, ♀	Tudjam ki igazán, várjalak e vagy nem,
Sárig gyopár női, aranyvessző szegzi, ♀	Várjalak e vagy nem, mikorra várjalak,
Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem.	Mikor leszen néked visszafordulásod, visszafordulásod?
Mondd meg nekem rózsám, mondd meg nekem nyilván,	Akkor szívem, akkor s még akkor sem,
Tudjam ki igazán, várjalak e vagy nem,	Mikor kapud sarka pénzzel gyökeredzik, ♀
Várjalak e vagy nem, mikorra várjalak,	Pénzzel gyökeredzik, gyönggyel leveledzik, ♀
Mikor leszen néked visszafordulásod, visszafordulásod?	Akkor szívem, akkor, akkor s még akkor sem.

A dal rejtett tartalmáról adhatnék egy tárgyilagos leírást is, de talán érdekesebb lesz, ha a megfejtéséről írnék. Első olvasásra nem sok ötletem volt a szöveg mibenlétét illetően, az inkább csak a döbbenet erejével hatott rám. Nem értettem, ki beszél kihez, mikor, és főleg, hogy mit mond. Azután elkezdtem színekkel jelölni a megszólalókat, és láttam, hogy itt egy párbeszédre van szó, amiben van egy kiblenlétét titokban tartó (nem felfedő) rákérdező, aki meglehetősen bizonytalansággal érdeklődik a rózsája érkezéséről (1 – várja-e; 2 – ne várja-e; 3 – mikorra várja?). Ennek a kérdezőnek a szövegét narancs háttérrel jelöltem. A válaszoló (ennek szövegeit világoskék háttérrel jelöltem) sem fedi fel a kiblenlétét, és egyrészt talányos képekkel válaszol, ugyanakkor ad egyfajta hétköznapi szintű választ is, leginkább nemlegeset, amit az első változatban azzal indokol, hogy ő nem jön vissza a fekete gyászra, a másodikban nem indokol, de az ő szóhasználata legalább olyan ellentmondásos, mint amennyire a kérdező bizonytalan, mert az „akkor szívem akkor, akkor, s még akkor se” ugyanolyan paradox szerkezet, mint az, hogy „Egyszer volt, hol nem volt”. Ez utóbbiról azt hallottam, hogy az egyszer az időre, a hol a térre, az egész kifejezés a világ tér-idő rendszerére utal, tehát a legáltalánosabb kérdéseket veti fel. Ezzel sem lettem sokkal okosabb, de gyanítani kezdtem, hogy ez a dal, ami szerelmének tűnik, valójában valami egészen más szintű kérdést jár körül. Ez annál is inkább sejthető, mert a második

napforduló közelében van, így az a négyévszakos bontásban a nyarat adja. A szőlőlágyulás leginkább a Szűz-Mérleg időszakra esik, ami az őszpontot fedi. A tavasz szó szerint is így, évszakként szerepel a szövegben, ami eszerint a négy évszakot rejti. Gyanússá vált, hogy ez az ének, amiben egy madár szintén üzenet, hímez-hámoz a visszajövetelét illetően, rokonságban lehet a „moldvai szerelmi dallal”, és vizsgálni kezdtem, hogy utóbbiban a titokzatos sorok nem szintén „időkódok”-e.

Az első változat első időpontját a „gyönggyel leveledző kapusarok” adja, ami egy sorral később még ezüsttel is virágzik. A megoldást a második változat szolgáltatja, ahol ugyanez a kapusarok (kapufélfa) pénzzel gyökerezik és gyönggyel leveledzik. Gyökere és levele van, vagyis fa (legalábbis növény), rajta a kétféle változatot összesítve pénz, ezüst (ami ugyanaz), gyöngy (drágaság) nő, tehát ez a kapufélfa pénzfá. Erről zodiákusan nem nehéz azonosítani az anyagias **Bikát**, ami második jegyként a horoszkópok második házának, a „pénzháznak” felel meg. A Bika az első és a második változatban is két sorhoz rendelhető hozzá.

Az első változat következő időmeghatározó sora: **Mikor tűzhelyedet sárig gyopár növi.** Ez a második változatban: **Mikor tűzhelyedet sárig gyopár növi, sárig gyopár növi, aranyvessző szegzi.** A „sárig” lehet szóromlás is, bár így is jellemző, ugyanis egy „halott”, növénnel benőtt, tehát nem működő, hideg tűzhelyről van szó. Ez zodiákus időként valamelyik téli csillagászati hónap lehet, amit a gyopár vagy aranyvessző alapján tudunk valamelyest pontosítani. Az ének keletkezésének helyén havasi (magashegyi) gyopárról lehet szó, aminek a virágzata sárga („sárig”), körülötte fehér álvirágzattal. Legendája szerint Istentől a Teremtő közelébe, a magas hegyekre kérte magát, a hideg világába, és a valóságban is olyan kopár, sziklás hegyi lejtőkön szeret élni, amivel a mitikus ábrázolások a **Bakot** szokták megjeleníteni. A második változat (havasi) aranyvesszejénél is ilyesmire gondolhatunk, azaz a szóban forgó sorok a telet, azon belül leginkább a Bakot hozhatják.

A harmadik időszak-jelölő helyszín a tündérvásár. Itt az első változat a beszédesebb. Hozzá is tesz egy külön képet a száz kalangyát termő búzaszemről. Ez annak a tevékenységnek felel meg, amikor valaki egyvalamit hihetetlen türelemmel és mennyiségben mechanikusan sokszoroz, másol. Tudjuk, hogy ez a Szűz felségterülete. Ugyanilyen lényegű, amikor ebben a változatban a mérőrudat egymás után ugyanúgy ráillesztik a kelmére, ugyanazt a mozdulatot szabályosan, akkurátusan ismételve, és közben mechanikusan számolnak, egyet mindig hozzáadva („**A posztóknak singjét vasrudakkal mérik**”). A posztó, a szövés, a fona maga is a Szűzhez tartozik. A vásár ahol eladják merkúri hely, és a Merkúr a Szűz uraként megint csak ez utóbbi jegyet hívja elő. „Zsibvásár” mondja a népnyelv. Itt minden a zsibongásról, jövés menésről, a meggyőző kommunikációról szól. Itt rábeszélnek. Aki nyelvebb, aki gyorsabb, az nyer, akinek gyorsabban vág az esze, az tudja becsapni a másikat. A Merkúr (Hermész), a kereskedők és tolvajok istene két jegyben van otthon. Az egyik a **Szűz**. A „tündérvásár” kifejezésben nem mellékes az sem, hogy a tündért könnyű elképzelni egyfajta fehér ruhás szűzként. Mindazonáltal a népi kultúrában a tündérvásár nem bevett. Inkább a polgárban. A századelőn, a két háború közt jelent meg ilyen című gyereklap. Ha mégis valamilyen előképét keressük a népi műveltségben, azt a leányvásár intézményében találjuk meg. Arról népdalok szólnak (A kapuban a szekér, A karádi faluvégen...). Moldvához közel Háromszéken és Ruténföldön (Kárpátalján) tartottak rendszeres leányvásárokat muzsikaszóval, úgy, ahogy azt a (204) változat tárja elénk. Az ilyen helyekre szórványból, ritkán lakott helyekről jártak, többek között a beltenyészet ösztönös elkerülése érdekében. Ez egy ősi törzsi szokásra, a frátriális rendszerre vezet vissza, ahol a párválasztás a törzsnek egy távolabbi nemzetségcsoportjából történt. Nem véletlen, hogy ez a kép pont egy moldvai népdalban jelenik meg.

A Moldvai szerelmes dalban tehát a Bikát, a Bakot és a Szüzet azonosítottuk, ami a három földes elemi minőségű jegy. Visszaigazolódott, hogy a dalnak a rejtett idő kódok okán is rokonsága van az „Elment a madárkával”, miközben ez a rokonság szorosabb is, mint gondolnánk, és választ is ad egy érdekes talányra. Az „Elment a madárkát” ugyanis halottkísérőként, temetéseken szokták énekelni a „Felmegyek a hegyre, lenézek a völgybe, / Ott látom a babám tiszta feketébe...” dallal együtt, ugyanarra a dallamra. Feltételezem, hogy az első változatban a válaszoló ezért „nem jön vissza a fekete gyászra”. A két dal rejtett tartalma tehát oda-vissza erősíti egymást. Ez az a pont, ahol a „nyomozásban” érdemes egy merészebb feltételezéssel élni. Az „Elment a madárka” válaszolója a madár. Nem lehet-e, hogy a moldvai dal inkognitóban maradt válaszadója, aki ugyanazokat a „még akkor sem”-eket ismételteti szintén madár? Az ugyanis az ég állata és képviselője, és gyanús, hogy válaszáinak a túlzó, már-már szarkasztikusnak tűnő jellege egyfajta szemrehányást takar a földiességet képviselő kérdező irányában. Arra gondolok, hogy a kérdező képviseli a Földet, a válaszoló az Eget. Láthatóan elbeszélnek egymás mellett, kétféle minőségként, identitásként. A válaszoló ugyanis „szívemnek” szólítja a kérdezőt, de elmondja, hogy saját magának nem is volt és nem is lesz szíve, vagyis nem azonosítja, sőt szembeállítja magát a másikkal. Felvethető egy hármas test-lélek-szellem megjelenítés is, ahol az égi képviselő a szellemnek, az emlegetett „szív” persze a léleknek, a földi képviselő pedig a testnek felel meg, ugyanis az utóbbihoz kötődő mitikus képek (a pénzfa, a kihült kemence, a számítás vagy legalábbis racionalitás) őt sem láttatják lélekkel teltnék. A gondolat akár tovább is vihető, persze a szöveg tömörsége miatt egyre feltételesebben. Abból érdemes kiindulni, hogy a második változat láthatóan a Logosz Himnuszra épül, de ezt az elvet vélhetően az első változat sem nélkülözheti, és abban a szív, az egyik vagy mindkét szereplőnél „nem volt”, „nem lesz”, és ezt a szöveg kétszer is megtoldja azzal hogy „soha”, ami egy harmadik állítás, hisz az magában foglalja egyrészt a múltat, másrészt a jövőt, a „soha” pedig a kettőt együtt, ami egy kissé rejtett hármas szerkezet. Mivel az ének kiindulópontja (alighanem a másik változatra is kiterjeszthető) Logosz Himnusz, feltételezhető, hogy a régebbi test-lélek-szellem rendszer (amit láttunk például az első század vége körüli Kobjakovói nyakéken), áthallik a negyedik századi niceai zsinaton megfogalmazott Szentháromság-elve is, amire a középkori művészet keleti és nyugati ága vizsgálódásaim szerint egy tarot-közeli és egy zodiákus nyelvű kódolást is kialakított (az előbbire már a VIII-XI. század közé datált farasi /pakhorasi/ festményeken is láttam példát), tehát jó okkal feltételezhetjük, hogy ez a komponens egy ilyen népdalszövegben is feltűnhet.

Az elmondottak után érdemes visszatérni a második változat előkéjéhez. A dal csak részint használ zodiákus nyelvet, és a mozgásképlete ennél nyilvánvalóan magasabb – teremtői – állítmányú. Az előke a Teremtésről szól, és ha utána az Ég és a Föld vitatkozik, ott valószínűleg az Ég és a Föld teremtéséről van szó, amihez alighanem a test-lélek-szellem rendszer világban való megjelenítését is hozzávehetjük, mint ahogy az éppen hogy csak „mintavételezett” zodiákusét is. Ez a dal bizonyos értelemben egy „mini hexameron”, a Teremtés első hat napjának az igen egyszerű, szűkített megjelenítése. Érdemes összevetni – mondjuk – Hieronymus Bosch említett triptichonjának első paneljével, ami szintén a Teremtésről szól. Azon a következő „teremtmények” jelennek meg: a hét klasszikus bolygó; a Nap és a Hold a hozzájuk tartozó naptárak révén (zodiákus, 4×7-es Hold-rendszer); Ádám és Éva Jézussal; az Ördög, aki szintén részt vesz a Teremtésben, úgy hogy a panel alján „életre leheli” a kígyókból-békákból álló saját világát. Egy ilyen rövid dal persze nem vállalkozhat a Teremtés ottani részletességű megjelenítésére, de láthatóan azt idézi, miközben a szellemes dramatikus forma párját ritkítja – ki tudja – talán még a nemzetközi népdal- és balladavilágban is.

IRODALOM ÉS KÉPJEGYZÉK:

Irodalom:

1. Jankovics Marcell: A népmesék és a csillagos ég, Budapest, 1980
2. Pap Gábor: Népmeséink és az évkör, Gödöllő, 1991
3. Borsi Ferenc: Mi vagyunk a rózsák, Dunaszerdahely, 2003
4. Szelíd Veronika Petra: Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban, PHD disszertáció, 2009
5. Bernáth Béla: A szerelem titkos nyelvén, Budapest, 1986

Képek:

6. Néprajzi Múzeum, 15418. sz. tárgy, Sarnyai Krisztina fotója
 7. Мец Ф., Плетнёва Л. М. О бронзовой бляхе из могильника Чердашный Лог III, Томский Журнал Лингвистических и Антропологических Исследований, 2014, 2/4
 8. С. И. Руденко Искусство Алтая и Передней Азии, Москва, 1961
 9. https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81mos_vez%C3%A9r#/media/F%C3%A1jl:HetVezer-ChroniconPictum.jpg
 10. https://en.wikipedia.org/wiki/Gundestrup_cauldron#/media/File:Gundestrupkarret2.jpg
Feldolgozva, CC BY-SA 2.5
 11. Pap Gábor: A mindenség képe egy aranykancsón. A Nagyszentmiklósi kincs. Két Hollós, 2014
 12. <https://kazettasmennyezet.hu/>
 13. Гривна двухсоставная. Конец I – начало II в. н.э. Золото, бирюза. Из собрания Ростовского областного музея краеведения
 14. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leyli_and_Majnun_rug.jpg, feldolgozva, CC BY-SA 3.0
 15. https://art.biblioclub.ru/picture_40800_zerkalo_iz_kelermesskogo_kurgana_j3/
 16. https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Coat_of_arms_of_Armenia.svg Feldolgozva
 17. <https://perevalnext.ru/sibirskaya-kollektsiya-petra-i/>
 18. Néprajzi Múzeum, párnahéj, 79513. sz. tárgy, Sarnyai Krisztina fotója
 19. Néprajzi Múzeum, 70.57.3. sz. tárgy, Sarnyai Krisztina fotója
 20. Néprajzi Múzeum, párnahéj, 101424. sz. tárgy, Sarnyai Krisztina fotója
 21. [https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Fájl:Csontváry_Kosztka_Tivadar - 1908 - Mária kútja Názáretben.jpg](https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Fájl:Csontváry_Kosztka_Tivadar_-_1908_-_Mária_kútja_Názáretben.jpg)
 22. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_023.jpg
 23. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kallós Zoltán.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kallós_Zoltán.jpg)
 24. A szerző festménymásolata
 25. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Cskt-maganyos cedrus \(1907\).jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Cskt-maganyos_cedrus_(1907).jpg)
 26. Néprajzi Múzeum, párnahéj (a címlapon is), 16523. sz. tárgy, Sarnyai Krisztina fotója
 27. <https://jinepsyayincilik.com/2013/11/bir-kitabin-analizi/>
 28. Fotórészlet. A kép a Magyar Fotográfiai Múzeum tulajdona.
 29. [https://www.livemaster.ru/topic/765773-ornamentalnoe-iskusstvo-nanajitsev --><html](https://www.livemaster.ru/topic/765773-ornamentalnoe-iskusstvo-nanajitsev--><html)
 30. Новик Е.С.: Визуальные образы мира в сибирском шаманизме
 31. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Statua_Iustitiae.jpg, CC BY-SA 4.0
 32. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:Turmmonstranz_Bozen_1490.jpg, CC BY-SA 4.0
- A hátlapon a csengersimai templom mennyezetének Mérleg-kazettája látható (<https://kazettasmennyezet.hu/>)

